

XIII PASAULIO LIETUVIŲ MOKSLO IR KŪRYBOS SIMPOZIUMAS

Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija
Lietuvos mokslų akademija
Lietuvos mokslininkų sąjunga

XIII pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumas

Vilnius, 2005 m. birželio 30 d. – liepos 4 d.

Plenarinių posėdžių pranešimai

Vilnius
2005

XIII PASAULIO LIETUVIŲ MOKSLO IR KŪRYBOS SIMPOZIUMO
PROGRAMOS TARYBA:

ZENONAS ROKUS RUDZIKAS	Lietuvos mokslų akademijos prezidentas (tarybos pirmininkas);
STEPONAS AŠMONTAS	Lietuvos mokslo institutų direktorių konferencijos pirmininkas;
STASYS BAČKAITIS	JAV Lietuvių Bendruomenės Krašto valdybos vicepirmininkas mokslo reikalams;
RAMUTIS BANSEVIČIUS	Kauno technologijos universiteto rektorius;
EUGENIJUS BUTKUS	Lietuvos mokslo tarybos pirmininkas;
VIKTORIJA DAUJOTYTĖ	Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros profesorė (tarybos pirmininko pavaduotoja);
VYGINTAS GONTIS	Lietuvos mokslininkų sąjungos pirmininkas (tarybos pirmininko pavaduotojas);
VYTAUTAS KAMINSKAS	Lietuvos universitetų rektorių konferencijos prezidentas;
VYTAUTAS NARUTIS	JAV mokslo ir kūrybos simpoziumo tarybos pirmininkas (tarybos pirmininko pavaduotojas);
ROMUALDAS OZOLAS	Etninio atgimimo ir plėtros fondo prezidentas;
NERIJA PUTINAITĖ	Lietuvos Respublikos Prezidento patarėjo pavaduotoja;
SAULIUS VĖNGRIS	Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos sekretorius;
VAIVA VĖBRAITĖ	JAV Lietuvių Bendruomenės Krašto valdybos pirmininkė.

<i>Atsakingieji redaktoriai:</i>	Vygintas Gontis, Zenonas Rokus Rudzikas
<i>Leidinio sudarytojas</i>	Vygintas Gontis
<i>Kalbos redaktorė</i>	Aurika Bagdonavičienė
<i>Dailininkė</i>	Miglė Datkūnaitė

ISBN 9955-9789-1-0

© Lietuvos mokslininkų sąjunga

LEIDINIO LEIDIMĄ REMIA LIETUVOS VALSTYBINIS MOKSLO IR STUDIJŲ FONDAS

Turinys

Įvadas | 7

JE Lietuvos Respublikos Prezidento VALDO ADAMKAUS sveikinimo žodis | 10

REMIGIJUS MOTUZAS. Lietuvos švietimo ir mokslo pokyčiai per 15 nepriklausomybės metų bei perspektyvos | 12

ZIGMAS ZINKEVIČIUS. Lietuvių kilmės mįslę įmenant | 25

GIEDRIUS KUPREVIČIUS. Tradicinė, masinė ir modernioji kultūra | 37

TOMAS VENCLOVA. Abiejų tautų poetas | 49

DAUMANTAS MATULIS. Protų nutekėjimas iš Lietuvos ir kaip padėti jiems sugrįžti. Grįžusio mokslininko pastebėjimai | 57

VAIVA VĖBRAITĖ. Pasaulio Lietuvos bendruomeniškumo raida | 62

Diskusija teletiltas Lietuvos ir lietuvių vaidmuo tarptautinėje politikoje.

Dalyvauja: ROBERTAS NIURIKAS (ROBERT NURICK), TADEUŠAS MAKOTERIS (THADDEUS MCCOTTER), VYTAUTAS LANDSBERGIS, JUSTAS VINCAS PALECKIS, VYGAUDAS UŠACKAS, LEONIDAS DONSKIS | 70

VYGAUDAS UŠACKAS. Lietuva ir globalizacijos iššūkiai | 89

RIMAS VAIČAITIS. JAV universitetų mokslo institutai ir mokslo centrai | 102

ROMUALDAS KAŠUBA, PRANAS ŽILIUKAS. ES ir JAV studijų kokybės užtikrinimo sistemų lyginamoji analizė | 108

ZENONAS ROKUS RUDZIKAS. Lietuvos mokslas ES ir
globaliame kontekste | 123

EUGENIJUS BUTKUS. Fundamentinių ir taikomųjų tyrimų dėmė ir mokslo
pažanga Lietuvoje | 136

JURGIS VILEMAS. Branduolinės energetikos perspektyvos Lietuvoje
po 2010 metų | 147

VLADAS ŽULKUS. Baltai Baltijos jūros baseine
vikingų laikais (VII – XII a.) | 156

Įvadas

Nuolatinis susirūpinimas dėl lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės tolesnės raidos yra stipri jungiamoji lietuvių užsienyje ir Lietuvoje bendro veikimo grandis. Nuo 1964 m. rengiami Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumai daug prisideda, kad kūrybingiausia mūsų tautos dalis, dirbanti viso pasaulio institucijose, išlaikytų dvasinę ir kūrybinę ryšį su Lietuva. XIII pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumas įvyko 2005 m. birželio 30 d. – liepos 4 d. Lietuvoje.

Šiuo metu, kai mūsų valstybė įgijo naujų geopolitinių veikimo galimybių, bet dar nėra įveikusi palyginti didelio ekonominio atsilikimo, pastangos vienyti viso pasaulio lietuvių kūrybines galias yra ne mažiau aktualios. Dideli šalių ekonominiai skirtumai ir stiprėjančios globalizacijos tendencijos kuria naują didžiulę lietuvių emigracijos bangą. Kita vertus, tarptautinis valstybės mokslininkų bendradarbiavimas ir tarptautinė darbo patirtis – būtina geros tyrimų kokybės sąlyga. Todėl mokslininkų išvykimas dirbti į užsienį turi ne tik neigiamą, praradimo aspektą, bet kartu yra svarbi tarptautinių ryšių ir bendradarbiavimo plėtotės priemonė. Kiek valstybė gali turėti naudos iš tokio protų nutekėjimo, daug priklauso nuo požiūrio į šią problemą. Akcentuodami mokslinio bendradarbiavimo ir mainų svarbą, turime kalbėti ne apie mokslininkų išvykimo stabdymą, bet grįžtamojo ryšio stiprinimą. Didelė dalis išvykstančiųjų dirbti ir stažuotis į užsienį turi turėti realias galimybes sugrįžti. Dirbantys užsienyje mokslininkai, tarp jų ir apsisprendę ten likti ilgesniam laikui, gali ir turi būti vertinami kaip svarbi sudedamoji šalies mokslo potencialo dalis. Valstybės mokslo ir studijų institucijos turėtų palaikyti su jais nuolatinį kūrybinio bendradarbiavimo ryšius. Tokį požiūrį įgyvendinti galima labai įvairiomis priemonėmis, o šio proceso dalyviais turėtų tapti ir patys mokslininkai, jų organizacijos, mokslo ir studijų bei valstybės valdymo institucijos.

Galvodami apie užsienio lietuvių mokslininkų grįžtamojo ryšio stiprinimą ir didesnę jų indėlį į tolesnę valstybingumo raidą, turime tęsti Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumų tradiciją pakaitomis organizuodami juos Lietuvoje ir užsienyje. Tai padės mums naujai įprasmingi dėl nepriklausomybės siekių išsipildymo laikinai susidariusį idėjinį vakuumą, nes artimiausioje ateityje heroizmą ir politinę drąsą turėsime pakeisti moksliniu kūrybingumu ir profesionalumu. Tolesnė valstybės raida pareikalaus iš mūsų tautinėmis ir istorinėmis vertybėmis grindžiamos veiklos bei papildomai iškels tarptautinius konkurencingumo kriterijus. Jus pasiekti ir tinkamai naudoti daugiausia gali padėti mūsų pačių tautiečiai, dirbantys ir kaupiantys patirtį svetur.

Į XIII pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumą atvyko 474 dalyviai, 62 dalyviai atvyko iš 15 užsienio valstybių. Gausiausiai buvo atstovaujama JAV lietuvių bendruomenei – 34 dalyviai, taip pat atvyko Kanados, daugelio Europos valstybių, Japonijos ir Australijos atstovai. Tai buvo ketvirtasis užsienyje dirbančių mokslininkų sugrįžimas, sustiprinantis jų kūrybinius ryšius su Lietuva ir čia dirbančiais kolegomis. Džiugu, kad beveik pusė iš kitų šalių atvykusiųjų sudarė jaunieji mokslininkai, dirbantys pasaulio mokslo centruose. Mokslinę simpoziumo programą sudarė 15 kviestinių – plenarinių pranešimų, 200 pranešimų devyniose sekcijose pagal prioritetines mokslo kryptis ir 70 stendinių pranešimų. Mokslinės diskusijos sekcijose buvo grupuojamos pagal mokslo ir kultūros plėtros prioritetus, pranešimų tezės yra išleistos atskiru rinkiniu.

Lituanistikos tyrimams, kurie apima visus su lietuvių tautos ir valstybės raida bei paveldu susijusius mokslinius tyrimus, buvo skirtas ypatingas dėmesys. Labai susidomėta sekcijos „Lietuva ir lietuviai pasaulyje“ darbu; ją sudarė ir vadovavo Pasaulio Lietuvių Bendruomenės vicepirmininkė Liūda Rugienienė. Čia perskaitytus pranešimus numatoma išleisti atskiru leidiniu. Apie šalies švietimo ir mokslo problemas mokslininkai kalbėjo sekcijoje „Lietuva, jos švietimas ir mokslas ES erdvėje“. Pranešėjai pateikė daug svarbių išvalgų, kurios turėtų paskatinti dar labiau susirūpinti švietimo ir mokslo raida Lietuvoje. Bene daugiausia užsienio mokslo centruose dirbančių jaunųjų mokslininkų sukviėtė prof. Eugenijaus Butkaus ir dr. Vytauto Naručio vadovaujama sekcija „Fundamentiniai tyrimai – nuo idėjų iki technologijų“. Galima drąsiai teigti, kad nuo šiol Lietuvos mokslo ateitis daug priklauso ir nuo tų mokslininkų, kurie šiuo metu dirba užsienio mokslo centruose.

Šiame leidinyje pristatome plenarinių posėdžių pranešimus. Simpoziumo globėjo JE Lietuvos Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus sveikinimo žodis

simpoziumo dalyviams yra puiki įžanga pačiam renginiui ir šiam pranešimų rinkiniui.

Nors Jeilio universiteto profesorius Tomas Venclovas negalėjo dalyvauti simpoziume, jis atsiuntė savo prisiminimus apie Nobelio premijos laureatą Česlovą Milošą (Czesław Miłosz) „Abiejų tautų poetas“ ir juos taip pat pateikiame šiame rinkinyje.

Pirmąją simpoziumo dieną, kurios programa vyko Lietuvos Respublikos Seimo salėje, prasmingai pajavairino teletiltas su JAV Kongresu, kurio metu vyko politinė diskusija „Lietuvos ir lietuvių vaidmuo tarptautinėje politikoje“. Ši diskusija taip pat pristatoma šio rinkinio skaitytojams. Vienas iš diskusijos dalyvių Lietuvos Respublikos ambasadorius JAV Vygaudas Ušackas 2005 m. spalio mėn. skaitė viešą paskaitą Šiaulių universitete „Lietuva ir globalizacijos iššūkiai“. Mūsų nuomone, šis pranešimas puikiai dera su kitomis rinkinyje publikuojamomis temomis ir bendrais lietuvių visame pasaulyje integralumo siekais.

Simpoziumo pranešėjų išsakytos mintys kviečia telktis lietuvius mokslininkus visame pasaulyje naujiems darbams. Tikimės, kad šis leidinys padės mums visiems veikti vieningiau ir pasitarnaus kolegoms JAV lietuvių bendruomenėje kaip atskaitos taškas perimant XIV pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumo rengimo iniciatyvą.

VYGINTAS GONTIS

JE Lietuvos Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus sveikinimo žodis, pasakytas 2005 metų birželio 30 dieną, XIII pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziume

Gerbiamieji simpoziumo rengėjai,
dalyviai ir svečiai,

Sveikinu Jūsų bendruomenę, vėl susirinkusią Lietuvoje aptarti mūsų mokslo šiandienos ir ateities. Sveikinuosi su Jumis, kaip su veiklių intelektualų sambūriu, kuris savo darbais visada kūrė ir kuria intelektualesnę ir šviesesnę Lietuvą.

Prisimenu šio simpoziumo ištakas ir pirmuosius žingsnius 1969-aisias, Junginėse Valstijose. Prisimenu to meto situaciją – geležinės uždangos atskirtus tautiečius ir kolegas mokslininkus bei sąstingio pristabdytą mokslo pažangą čia, Lietuvoje. Ir džiaugiuosi, kad šiandien yra kitaip. Įvyko daugybė istorinių permainų, kurių dalyviai, o dažnai – ir skatintojai buvote Jūs – visame pasaulyje pasklidę lietuvių mokslininkai.

Mokslo Lietuva ir prieš penkiolika metų buvo aktyvi tautinio atgimimo, visuomeninių ir politinių permainų dalyvė. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, mokslo moterys ir vyrai galėjo vėl imtis savo tiesioginio darbo. Jo rezultatas – faktas, kad Lietuvos mokslinė ir akademinė bendruomenė išaugino daug stiprių asmenybių, šiandien garsinančių Lietuvos vardą pasaulyje. Lietuvos fizikos ir biomedicinos laimėjimai, technologijų ir humanitarinių mokslų darbai seniai laikomi pasaulio intelektualinės kultūros dalimi.

Tačiau šiandien pasaulis mums kelia naujų iššūkių, naujų problemų. Globalizacijos, tautų ir valstybių artėjimo, o kartais – ir vienodėjimo akivaizdoje kyla būtinybė vėl galvoti apie savo tapatybę. Neabejoju, kad mokslo bendruomenė gali ir turi likti šios tapatybės kūrėja ir aiškintoja. Tam būtina, kad visi Jūsų bendruomenės nariai, kad ir kaip toli nuo tėvynės darbuotųsi, pirmiausiai

jaustūsi esą Lietuvos piliečiai, lietuvių mokslininkai. Linkėčiau kuo artimesnio ir atviresnio bendravimo, kuo glaudesnių tarpusavio ryšių. Tiek mokslo naujai, tiek ir tautinės vienybės vardan.

Mokslo visuomenės gyvenimas – bendrų valstybės procesų atspindys. Todėl jokia paslaptis, kad šiandien daug gabių mokslininkų – mūsų lietuvių mokslininkų – ne tik dirba, bet ir identifikuoja save su užsienio organizacijomis. Jų praradimas būtų neleistina, nedovanotina klaida ir neatlyginamas nuostolis. Nuoširdžiai linkėčiau ir kviesčiau Jus daryti viską, kad šiandieninių išievių darbai, knygos ir idėjos rastų tinkamą dirvą Lietuvoje. Kad vyresniosios mūsų mokslininkų kartos pastangos būtų tęsiamos doktorantų ir studentų. Jų laimėjimai – tai Lietuvos turtas ir juo remtis turime čia, Lietuvoje. O jaunų idėjų, kūrybinės drąsos, šviežio kraujo įliejimas į mokslo gyvenimą visada suteikia jam naujų impulsų, daugiau kūrybinės gyvybės.

Linkiu Jūsų simpoziumo bendruomenei atvirumo, tarpusavio pasitikėjimo, kūrybingo ir darbingo buvimo kartu. Tai – kelias, vedantis į mokslo pažangą, į atsivėrimą mūsų visuomenės ir ūkio poreikiams. Tai – tikrasis išsipareigojimas tautos ateičiai.

Dėkoju visiems, kurie negaili nei dvasinių, nei fizinių pastangų Lietuvos mokslo labui. Esu tikras, kad Jūsų išminties ir žinių, profesinės ir akademinės patirties prireiks ne vienai mūsų kartai. Dėkoju Jums už indėlį į gimtąją kultūrą, į Lietuvos mokslo minties istoriją ir linkiu kuo geriausios kloties Tryliktajam pasaulio lietuvių mokslo simpoziumui ir visiems jo dalyviams.

VALDAS ADAMKUS

Lietuvos Respublikos Prezidentas

Lietuvos švietimo ir mokslo pokyčiai per 15 nepriklausomybės metų bei perspektyvos

REMIGIJUS MOTUZAS,

Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministras

Jo Ekscelencija Lietuvos Respublikos Prezidente,
Mieli simpoziumo dalyviai, svečiai,
Mieli tautiečiai – po visą pasaulį išsibarstę, tačiau
jaučiantys emocinę bendrystę, dirbantys bendrus darbus
mažos, bet unikalios ir ambicingos mūsų tautos labui,

Tryliktąjį kartą susirinkę į Pasaulio lietuvių mokslo ir kultūros simpoziumą turime puikią galimybę pasidalyti savo švietimo, mokslo, kultūros laimėjimais ir įvardyti opiausias problemas, vieni kitus padrąsinti naujiems darbams ir drauge brėžti būsimos veiklos trajektorijas.

Šis Pasaulio lietuvių mokslo ir kultūros simpoziumas išskirtinis – simboliškai apibendrinantis 15-os Lietuvos nepriklausomybės metų kelią.

Kokį vaidmenį šioje ilgoje, ieškojimų kupinoje Lietuvos valstybingumo kelio atkarpoje atliko švietimas ir mokslas? Galima išties daug valandų skirti (ką mes darysime per šį simpoziumą) nuosekliai ir atkakliai darbo rezultatams aptarti, konkrečiais faktais ir skaičiais juos iliustruoti, problemas bei skaudulius vardyti. Šiandien mano tikslas – labiau akcentuoti esminius švietimo ir mokslo pokyčius.

Visi 15 nepriklausomybės metų buvo išties rimtas išbandymas jaunajai demokratijai – mokėmės kaitos dėsnų, darėme klaidų, jas taisėme. Matėme švietimą mūsų visuomenės priešakyje – įvardijome jį pagrindiniu visuomenės raidos veiksmu, socialinių reformų pagrindu. Įsisąmoninome, jog švietimas atliks savo priedermes, kai jo raida lenks bendrąją visuomenės raidą. Suvokėme švietimą, kaip veiksmingą instrumentą, lemiantį dvasinę, kultūrinę, ekonominę visuomenės gyvavimo sanklodą ir visos valstybės ateitį. Modeliuodami Lie-

tuvos švietimą, kartu modeliavome ir mūsų šalies ateities viziją: moderni tauta, atvira visuomenė, demokratinė valstybė. Valstybės, kuri nėra turtinga gamtos išteklių, svarbiausias turtas yra žmonės – mes turime investuoti į jų išsilavinimą, į mokslą ir inovacijas. Žmonių žinios, gebėjimai, kompetencijos vaidina lemiamą vaidmenį visuomenės raidoje, todėl būtinos plataus užmojo švietimo reformos. Tokios nuostatos Lietuvos švietimo reformos strategai laikėsi dar iki nepriklausomybės atgavimo pradžios. Ta nuostata tapo mūsų visos visuomenės nuostata. Kaip sekėsi ją realizuoti?

Nacionalinis charakteris dažnai lemia mūsų pesimistinį požiūrį į net labai sėkmingai nuveiktus darbus – labiau esame linkę matyti neišspręstas problemas, vardyti savo nesėkmes, ieškoti kaltininkų ar patiems muštis į krūtinę, o apie savo sėkmes tarsi nematome prasmės kalbėti. Neseniai žiniasklaidoje nuskambėjo teiginys, kad esame bene didžiausi pesimistai Europoje. Šiame pranešime, vertindamas 15-os metų švietimo ir mokslo pokyčius, norėčiau būti pozityvių permainų skelbėjas, o esamas problemas ir naujus iššūkius įvardysiu kaip naujas švietimo, mokslo plėtros galimybes.

Ugdyti žmogų laisvei, savarankiškumui, demokratijai – tokį esminį, ištisai ambicingą švietimo tikslą užsibrėžėme dar mūsų Atgimimo pradžioje. Siekėme įgyti galimybę savarankiškai spręsti apie savo tautos švietimo sistemos sąrangą ir siekius. Tą galimybę išsikvojome atgavę nepriklausomybę. Atkūrus nepriklausomybę, švietimas jau buvo pasirengęs būti visuomenės, jos kultūros kaitos katalizatoriumi ir dalyvauti toliau kuriant nepriklausomą valstybę.

Pirmame švietimo reformų etape gimė mūsų pirmieji švietimo reformos dokumentai – Tautinės mokyklos koncepcija (1988 m.) ir ją 1992 m. pakeitusi Lietuvos švietimo koncepcija. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos ekspertai Lietuvos švietimo koncepciją pavadino „tvirtu konceptualių reformų pagrindu“, įvertino ją kaip toli siekiančią ir galinčią būti pavyzdžiu kitoms naujosios demokratijos valstybėms. Koncepcijoje nusakyti esminiai principai – humaniškumo, demokratiškumo, racionalumo, atsinaujinimo – išlieka svarbiausi mūsų veiklos orientyrai.

Praėjus keleriems reformų metams, praktiniams švietimo reformos darbams sutvirtinti 1997 m. įvardijami trys prioritetai – kokybės, prieinamumo ir harmonizavimo. Taip buvo paskelbta antro švietimo reformos etapo pradžia.

Kitas švietimo kaitos etapas (jį sąlygiškai galėtume vadinti trečiu etapu) startavo prasidėjus trečiajam tūkstantmečiui. 2003 m. Lietuvos Respublikos Seimas priėmė naująjį Lietuvos Respublikos švietimo įstatymą ir patvirtino

ilgalaikę Valstybinę švietimo strategiją 2003 – 2012 m. Šios strategijos nuostatos yra svarbiausias dokumentas, nubrėžiantis naują švietimo reformos horizontą. Iki 2012 m. turime iškėlę tris esminius siekius:

- sukurti veiksmingą ir darnią, atsakingu valdymu, tikslingu finansavimu ir racionaliu išteklių naudojimu pagrįstą švietimo sistemą;
- išplėtoti tęstinę, mokymąsi visą gyvenimą laiduojančią ir prieinamą socialiai teisingą švietimo sistemą;
- užtikrinti švietimo kokybę, atitinkančią atviroje pilietinėje visuomenėje ir rinkos ūkyje gyvenančio asmens, visuotinius dabarties pasaulio visuomenės poreikius.

Kokių matome esminių švietimo poslinkių per 15 nepriklausomybės metų? Nuo pat pirmųjų nepriklausomybės metų pradėjome kurti permanentinę švietimo sistemą, kuri užtikrintų ne tik nenutrūkstamą, bet ir visuotinį švietimą(si).

Mes buvome subrendę „atsiplėšti“ nuo unifikuotos švietimo sistemos, stengėmės kurti kuo įvairesnes struktūras, galinčias atitikti išties skirtingus mūsų šalies besimokančiųjų poreikius. Mokėmės iš savo praeities (tarpukario švietimo laimėjimų ir nesėkmių), žvalgėmės į kitas šalis, sekėme bendras Europos ir viso pasaulio švietimo tendencijas.

Pakeistas privalomojo mokymosi tarpsnis: numatyta struktūros naujovė – pagrindinė dešimtmetė mokykla – padėjo išlaikyti daugiau jaunuolių. Sukurtas gimnazijų tipas sudarė prielaidas siekti išsilavinimo mokymosi motyvacijos nestokojančiam jaunimui. Jaunimo mokykla tapo ugdymo vieta tradicinėje mokykloje nepritampančiam paaugliui. Sukurta keturių pakopų profesinių mokyklų sistema sudarė prielaidas įgyti profesiją įvairiausių gebėjimų jaunuoliams bei taikytis prie kintančios darbo rinkos ir šalies ūkio poreikių. Įteisinta ir diegiama dvinarė aukštojo mokslo sistema: veikia dviejų tipų aukštosios mokyklos – universitetai ir kolegijos. Aukštosiose mokyklose įdiegta trijų pakopų aukštojo mokslo sistema, panaši į daugelio Vakarų šalių. Sudarytos galimybės švietimo sistemoje gyvuoti ne tik valstybiniam, bet ir privačiam sektoriui. Greta nevalstybinių bendrojo lavinimo mokyklų nuo 1999 m. pradėtos steigti nevalstybinės aukštosios mokyklos. Pradėtas pertvarkyti švietimo įstaigų tinklas siekiant garantuoti visiems vaikams prieinamas ir kokybiškas švietimo paslaugas, atsižvelgti į Lietuvos demografines tendencijas ir racionaliai naudoti švietimui skiriamas valstybės lėšas.

Mums buvo ir yra labai svarbu, kad egzistuočių jungtys tarp visų švietimo sistemos grandžių, kurios garantuotų bet kuriam Lietuvos piliečiui galimybę bū-

ti mobiliam, t. y. judėti ne tik Lietuvos bendrojo lavinimo, profesinio rengimo bei aukštojo mokslo sistemoje, bet Europos ir viso pasaulio švietimo erdvėje.

Naujai sukurtos švietimo ir studijų struktūros buvo suderintos su iš esmės pasikeitusiu jaunuomenės mokymo ir studijų turiniu. Turime modernias mokymo programas, įsivardijome išsilavinimo standartus, parengti šimtai nacionalinių vadovėlių, įvairių mokymo priemonių visoms švietimo pakopoms, švietimo įstaigos aprūpintos naujausiomis technologijomis. Aišku, kad visa tai yra itin svarbu, tačiau dar svarbesni yra vertybių poslinkiai. Bendrojo lavinimo mokykloje mes kryptingai traukėmės nuo senosios didaktikos ir artėjome link moderniosios. Mes palengvaėjome:

- nuo orientavimosi į mokytoją, kaip pagrindinį veikėją (viską žinantį ir ugdatį vaiką ateičiai), prie orientavimosi į vaiką, kaip unikalų asmenį, sudarėme jam galimybes ugdytis pagal savo prigimtį;

- nuo fragmentiškumo prie visumos matymo;

- nuo daugelio dalykų suvokimo kaip konstantų prie aiškaus suvokimo, kad viskas kinta;

- nuo mechaniško žinių atgaminimo prie kūrybiško ir lankstaus jų taikymo praktikoje;

- nuo besąlygiško tiesų priėmimo prie kritinio mąstymo, gebėjimo atsirinkti, kūrybiškai mąstyti.

Anksčiau labai akcentavę akademinį žinių poreikį, sutelkiame dėmesį į mokinio asmeninės, pažintinės, socialinės, kultūrinės, technologinės kompetencijos ugdymą. Stengiamės sukurti tokias sąlygas, kad ugdymo turinys būtų diferencijuojamas ir individualizuojamas atsižvelgiant į individualius mokinio poreikius, turimą patirtį ir galias. Didinamas ugdymo turinio integralumas – giminingi mokomieji dalykai sujungiami į ugdymo sritis, jų turinys derinamas ir integruojamas orientuojantis į mokinių kompetencijos ugdymą. Mokytojai skatinami taikyti šiuolaikinius mokymo ir mokymosi metodus. Akcentuojama, jog jaunam žmogui svarbu išmokti mokytis, planuoti, kelti tikslus ir jų siekti, tvarkyti savo laiką, vertinti sėkmę, spręsti problemas, kritiškai mąstyti.

Aukštojoje mokykloje iš esmės atnaujintas studijų turinys – studijų sistema tapo lankstesnė, studentams sudarytos galimybės dalį dalykų pasirinkti patiems, numatyta daugiau laiko studentų savarankiškam darbui.

Per 15 metų įvyko ženklūs švietimo valdymo pokyčiai. Sudarytos prielaidos dalinei bendrojo lavinimo mokyklų ir profesinių mokyklų savivaldai bei plačiai aukštųjų mokyklų autonomijai. Sudarytos prielaidos švietimo politiką

grįsti socialinių partnerių sąveika. Aiškiai susitarę, kad švietimas valdomas decentralizuotai, išivardijome svarbiausią principą – subsidiarumą. Tikrai baigėsi griežto administravimo „iš viršaus“, detalių nurodymų ar besąlygiškų įsakymų metas. Atėjo pasidalijimo veikimo sritimis, pasidalijimo veikimo galiomis ir pasidalijimo atsakomybe metas. Šiandien visos Europos švietimo politikai kalba apie būtinybę priimti sprendimus priartinant juos prie piliečio. Mes skatiname regioninės švietimo politikos kūrimą ir įgyvendinimą. Tik vietos valdžia gali geriausiai išiklausyti į vietos švietimo vartotojų poreikius, geriausiai įvertinti tikrai labai skirtingų regionų švietimo reikmes. Reikia jautresnių ir specifinių sprendimų vietose – centralizuoti nebėra efektyvūs.

Matome akivaizdžią mūsų visuomenės išsilavinimo lygio pokyčių. Tarp dviejų gyventojų surašymo laikotarpių – 1989 – 2001 m. – Lietuvos gyventojų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, padidėjo 9,7 – 12,6 proc. Tūkstančiui gyventojų yra 126 asmenys, turintys aukštąjį išsilavinimą, 193 – aukštesnįjį, 272 – vidurinį. Visuomenė suvokia švietimo naudą – veržimasis į mokslus (ypač norinčiųjų studijuoti aukštosiose mokyklose) didėja. Mes puikiai prisimename praėjusio dešimtmečio pradžią ir jaunimą, iš aukštųjų mokyklų traukusį prekiauti į Gariūnų turgų (net tą laikotarpį vadinome „Gariūnų duobe“). Išlipome iš tos duobės – didėjantis aukštojo mokslo mastas rodo ir švietimo prieinamumą, ir išsilavinimo prestižo augimą. Daugiau nei 70 proc. kiekvienais metais bendrojo lavinimo mokyklas baigiančiųjų gali studijuoti aukštosiose mokyklose. Išanalizavę Europos Sąjungos situaciją, galime teigti, kad Lietuva pagal 20 – 24 asmenų, turinčių vidurinį išsilavinimą, procentą jau pasiekė Europos Sąjungos užsibrėžtą tikslą 2010-iesiems metams.

Nors Lietuvoje dėl mažėjančio gimstamumo ir didėjančios emigracijos mažėja mokyklinio ir studentiško amžiaus gyventojų, tačiau auga bendras besimokančiųjų skaičius. Šiandien jau daugiau kaip kas ketvirtas Lietuvos gyventojas mokosi. Ir džiugu, kad mokosi ne tik jaunimas – išsilavinimo siekia įvairaus amžiaus žmonės. Viena vertus, tam turėjo įtakos esminiai švietimo struktūros pokyčiai, kita vertus, kai tiek daug socialinių problemų, visus tuos metus kurta socialinės paramos sistema: nemokamas dalies mokinių maitinimas bendrojo lavinimo mokyklose, nemokamas moksleivių vežimas į mokyklas, stipendijos profesinėse ir aukštosiose mokyklose, itin gerai besimokantiems garantuojamas nemokamas mokslas aukštosiose mokyklose.

Visus nepriklausomybės metus priimdami strateginius švietimo sprendimus, mokėmės planuoti, savo siekius derinti su sąžiningu ir teisingu finansavimu.

Tautinės mokyklos vizijos įgyvendinimas nebuvo planuojamas. Įteisinta Lietuvos švietimo koncepcija jau turėjo švietimo reformos programą. Antrame švietimo reformos etape buvo parengtas prioritetų įgyvendinimo planas, kuris išaugo į kasmet tikslinamus strateginius veiklos planus pagal prasidėjusios valstybinių institucijų strateginio valdymo reformos reikalavimus. Trečiame švietimo reformų etape visus švietimo darbus iki 2012 m. esame itin detalai įvardiję. Šių metų pradžioje patvirtinta Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 m. įgyvendinimo programa penkių krypčių – esame numatę tobulinti švietimo valdymą, švietimo infrastruktūrą, paramą, turinį, personalą. Visiems plane numatytiems švietimo sistemos tobulinimo darbams iki 2012 m. reikės 1,8 mlrd. litų.

Visus 15 nepriklausomybės metų brėžiami švietimo siekiai buvo matuojami, ekspertuojami, vertinami – aiškinamasi, ar tikrai tinkama linkme einama, ar švietimo siekiai atitinka mūsų valstybės siekius (dera su Valstybės ilgalaikės raidos strategija, Ūkio plėtros strategija), o Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare – ar dera su europinėmis nuostatomis (Lisabonos strategija, Europos mokymosi visą gyvenimą memorandumu, Europos užimtumo strategija, 1999 m. Bolonijos deklaracija, ES šalių narių švietimo plėtotės iki 2010 m. siekiais, ES švietimo politikos prioritetais, darnios plėtros idėjomis).

Jei švietimo reformų pradžioje dažnai sau priekaištaudavome, kad trūksta situacijos tyrimų, tai šiandien galime įvardyti kuriamą stebėsenos sistemą – atliekami regioniniai, nacionaliniai švietimo sričių tyrimai, rengiami išsamūs metiniai pranešimai apie šalies bei regionų švietimo būklę, dalyvaujama tarptautiniuose lyginamuosiuose tyrimuose, Lietuvos švietimą ir mokslą analizuoja įvairūs tarptautiniai ekspertai ar ekspertinės organizacijos.

Labai svarbu, kad strateginiai siekiai būtų pagrįsti tinkamu finansavimu. Atgavusi nepriklausomybę, valstybė patyrė ekonominių problemų, dėl to ir jos atkūrimo pradžioje pradėtos švietimo ir mokslo reformoms nuolat stokojo tinkamo finansavimo – skiriamų lėšų iš dalies užteko sistemai išlaikyti, bet trūko iš esmės ją atnaujinti. Žinome, kad įvairių valstybių švietimo išlaidos sudaro 3–7 proc. bendrojo vidaus produkto, Lietuvoje – apie 6 proc. (2002 m. – 6,1 proc., 2003 m. – 5,9 proc.), tačiau ne vien procentinė išraiška rodo realią situaciją – ekonomiškai nestabilios valstybės bendrasis vidaus produktas nėra didelis. Mes negalime pretenduoti į tokį patį švietimo finansavimą kaip kitos Europos Sąjungos senbuvės valstybės. Tačiau galime konstatuoti, jog valstybės politika švietimo atžvilgiu išties yra palanki. Mažėjant gimstamumui ir tuo pačiu mažėjant mokinių skaičiui švietimui skiriamų lėšų nemažėja – sudaromos

galimybės šias lėšas perskirstyti kitoms švietimo reikmėms (kurti pedagogų padėjėjų etatus, pirkti modernias mokymo priemones, kuo daugiau aprūpinti mokyklas kompiuteriais, finansuoti socialinius pedagogus ir t. t.). Prieš ketverius metus pradėta Mokyklų tobulinimo programa (valstybei paėmus didžiulę paskolą iš Pasaulio banko ir atnaujinus daugiau nei 60 Lietuvos pagrindinių mokyklų) rodo palankią valstybės nuostatą – investuoti į švietimą. Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšos iki 2013 m. taip pat bus rimta paspartis švietimui. O jei Jūs važinėsite po Lietuvą, pamatysite nepaprastai gražių modernių mokyklų – šiandien jau kas penkta Lietuvos mokykla yra renovuota, iki 2012 m. planuojama renovuoti 80 proc. visų mokyklų.

Visus 15 nepriklausomybės metų auga švietimo kaita pasitikinčiųjų ir bendriems darbams nusiteikusiųjų gretos. Šiandien galime kalbėti jau apie bendrus visuomenės susitarimus dėl švietimo ateities. Matome, kaip keitėsi politinių jėgų nuostata švietimo atžvilgiu. Politikai 1992 m. nepatvirtino aukščiausiu lygiu Lietuvos švietimo koncepcijos – ji buvo patvirtinta tuometinio kultūros ir švietimo ministro Dariaus Kuolio. 2003 m. ir Švietimo įstatymas, ir Valstybinė švietimo strategija iki 2012 m. priimti ilgalaikio politinio susitarimo dėka. Valstybė švietimą įvardija kaip svarbiausią prioritetą ir šią nuostatą stengiasi pagrįsti finansavimu. Tai laiduoja švietimo politikos stabilumą ir rodo Lietuvoje atsiradusį politinį dialogą bei partnerystę sprendžiant švietimo problemas.

Per pastaruosius penkerius metus stebime sukrutusias mokyklų bendruomenes – jų nariai dalyvauja švietimo valdyme, buriasi į įvairių grupių [mokinių, studentų, mokytojų, tėvų (globėjų, rūpintojų), mokyklų, švietimo valdymo lygių vadovų] interesų asociacijas, organizacijas, sąjungas.

Verslas ir švietimas palaipsniui įsitraukė į partnerystės ryšius – diegiant informacines technologijas, rengiant specialistus darbo rinkai. Profesinio rengimo sistemos bendradarbiavimas su socialiniais partneriais vyksta valstybiniu, regioniniu, šakiniu, instituciniu bei įvertinamuoju lygiais.

Jau ketverius metus organizuojamos visuomenės nuomonės apklausos rodo pelnytą visuomenės pasitikėjimą švietimu. Per tuos metus švietimas reitingų lentelėse yra lyderis, kartkartėmis konkuruodamas su žiniasklaida ir bažnyčia.

Bendrojo lavinimo sistema iš esmės reformuota. Dabar svarbiausias siekis – kokybė.

Esminiai pokyčiai per 15 metų įvyko Lietuvos moksle – Jūs juos įvardysite. Norėčiau akcentuoti, kur link plėtojamas mokslas ir kokių dar yra problemų.

Pirmiausia apie diskursą visuomenėje. Pastaruoju metu akademinė bendruo-

menė, darbdaviai, politikai, studentai, žiniasklaida vis audringiau diskutuoja apie būtinas studijų ir mokslo permainas Lietuvoje. Ir pačių šalies mokslininkų, ir Lietuvai talkinančių tarptautinių ekspertų atlikta situacijos analizė rodo, kad mokslinių tyrimų ir eksperimentinė (technologinė) plėtra Lietuvoje per mažai orientuota visuomenės ir ūkio poreikiams tenkinti; yra silpni mokslo, studijų ir verslo ryšiai; menkas socialinių partnerių vaidmuo mokslo ir studijų institucijų veikloje, ypač rengiant specialistus; žemas mokslininko prestižas visuomenėje. Aukštosios mokyklos susilaukia vis daugiau visuomenės, verslo sferos, absolventų priekaištų dėl lėto universitetų reagavimo į greitai kintančias visuomenės, valstybės ir ūkio reikmes. Studentai skundžiasi nepakankamomis aukštųjų mokyklų pastangomis suteikti naujausių žinių, daugiau praktinių įgūdžių, vis dar taikomais pasenusiais dėstymo metodais, dar studijuodami ima baimintis, kad baigę neras darbo pagal specialybę. Aukštųjų mokyklų bei mokslo institucijų netenkina finansavimas – sensta laboratorijų įranga, o tai nesudaro prielaidų ne tik šiuolaikiniams tyrimams atlikti, bet ir dalyvauti tarptautinėse programose; dėl menko atlygio į mokslą nesiveržia jaunuomenė, o jau parengtieji aukščiausios klasės specialistai emigruoja į kitas šalis. Universitetų autonomija vis labiau tampa deklaratyvi ir neefektyvi. Susirūpinti Lietuvos aukštojo mokslo sistemos pertvarka verčia ir vis didėjantis Lietuvoje kvalifikuotos darbo jėgos stygius, specialistų ir studentų emigracija į kitas šalis (mūsų geriausių protų nutekėjimas), taip pat rūpestis dėl pramonės ir verslo konkurencingumo bei mūsų valstybės ateities.

Teiginiai skamba gana pesimistiškai, jei turėsime vien pesimistines nuostatas. Negi nėra pagrindo optimizmui?

Kaip orientyrus mokslui plėtoti turime Europos Sąjungos strateginius dokumentus – Europos mokymosi visą gyvenimą memorandumą, Europos užimtumo, Lisabonos strategiją, Bolonijos proceso ir kitus dokumentus. Yra sukurti teisiniai pagrindai ir gausus mokslininkų būrys (daugiau nei 5 tūkstančiai), ir Lietuvoje mokslinius tyrimus atliekančių beveik 100 įvairaus lygio institucijų. Turime Vyriausybės 2002 m. patvirtintas prioritetines Lietuvos mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros kryptis. Lietuvos mokslas orientuojasi į mokslinius tyrimus žmogaus gyvenimo kokybei užtikrinti, žinių visuomenei, nanotechnologijoms kurti, branduolinės saugos ir radioaktyvių atliekų technologijoms plėtoti, Lietuvos pramonės tarptautiniam konkurencingumui didinti.

Lietuvos Respublikos Vyriausybei 2003 m. patvirtinus Ilgalaikę mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros strategiją bei ją įgyvendinančią Lietuvos

mokslo ir technologijų baltosios knygos nuostatų įgyvendinimo programą, įvardijome mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros kryptis, mokslo ir verslo integracijos galimybes, inovacinių procesų kryptį. Patvirtinus Mokslo ir technologijų parkų plėtros koncepciją, duotas postūmis mokslo ir technologijų parkų plėtrai, o kartu – ir atskirų regionų bei visos šalies ekonomikos plėtrai. 2004 m. patvirtinus Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų plėtros strategiją, numatyti šių mokslų prioritetai dinamiškais šiuolaikinės visuomenės kaitos sąlygomis. Iš tiesų, problemiškas yra mokslo ir studijų finansavimas. Kaip pažymi daugelis ekspertų, viena iš didžiausių mokslo plėtros kliūčių Lietuvoje yra menkas ir nedidėjantis mokslinių tyrimų finansavimas, kuris tesudaro 0,68% BVP ir gerokai (apie tris kartus) atsilieka nuo Europos vidurkio. Vienam studentui skiriama 4–10 kartų mažiau lėšų nei Europos šalyse.

Siekdama skatinti šalies plėtotę ir įgyvendinti Lisabonos strategiją, Lietuvos Respublikos Vyriausybė numatė nemažai įvairių priemonių, kurios padės įgyvendinti Vyriausybės 2004–2008 m. programą.

- Numatyta didinti investicijas į mokslą, kol bus pasiektas ES valstybių vidurkis, sudaryti palankias sąlygas privačiam verslui investuoti į mokslą, į naujų technologijų kūrimą ir studijas. Tam bus parengta ir įgyvendinta finansinių paskatų mokslinius tyrimus ir eksperimentinės plėtros darbus nuosavomis lėšomis vykdančioms ūkio subjektams programa.
- Vyriausybė numatė pertvarkyti mokslo finansavimo modelį, skirti lėšų valstybės užsakymui, konkursiniam ir programiniam mokslo finansavimui, skatinti geresnę mokslinių tyrimų kokybę ir jų taikymą, kurti naujas technologijas, leidžiančias steigti naujas darbo vietas. Vykdyti ilgalaikes investicijas į fundamentinius mokslo tyrimus. Tam bus parengta ir įgyvendinta ilgalaikės mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros strategijos įgyvendinimo 2006–2009 m. programa.
- Vyriausybės programos įgyvendinimo priemonėse yra numatyta stiprinti tarptautinį Lietuvos mokslo konkurencingumą, vis daugiau mokslo žinių panaudoti naujoms technologijoms kurti, kad būtų sudarytos sąlygos steigti naujas ir gerai apmokamas darbo vietas. Bus tobulinama mokslinių tyrimų ir technologijų kūrimo bazė, tam naudojamos valstybės ir Europos struktūrinių fondų lėšos.
- Numatoma remti mokslui imlias naujų technologijų smulkias bei vidutines įmones, plėsti jų tarptautinį bendradarbiavimą bei derinti Lietuvos mokslo prioritetus su Europos šalių prioritetinėmis mokslo kryptimis,

sudaryti sąlygas bendriems projektams. Bus imtasi priemonių mažinti Lietuvos mokslininkų emigraciją į kitas šalis.

- Bus tęsiamas mokslo ir studijų institucijų dalyvavimo ES 6-ojoje ir 7-ojoje bendrosiose mokslinių tyrimų, technologijų plėtros ir demonstravimo programose. Šiuo metu Lietuva aktyviai dalyvauja diskusijose dėl Europos Sąjungos 7-osios bendrosios mokslinių tyrimų, technologinės plėtros ir demonstravimo veiklų programos (2007 – 2013 m.) bei dėl Europos atominės energijos bendrijos (EURATOMAS) septintosios bendrosios branduolinių tyrimų ir mokymo veiklų programos (2007 – 2011 m.). 2005 – 2006 m. jau gautos ES struktūrinių fondų lėšos mokslo institucijų infrastruktūrai, moksliniams tyrimams bei inovacijoms, žmogiškieiems ištekliams plėtoti. 2007 – 2013 m. laikotarpis – tai naujų galimybių atsivėrimas. Numatoma patikslinti aukštųjų technologijų plėtros programą bei prioritetines Lietuvos mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros kryptis. Didinti finansavimą mokslui ir studijoms yra įsipareigojusios pagrindinės Lietuvos politinės partijos. 2004 m. Lietuvos politinės partijos ir akademinė bendruomenė pasirašė memorandumą, kuriame partijos įsipareigojo, kad: valstybės biudžeto išlaidos universitetinėms studijoms kasmet būtų didinamos po 0,1% BVP ir 2007 m. pasiektų 1% BVP; valstybės biudžeto išlaidos mokslui ir eksperimentinei plėtrai kasmet augtų 0,1% BVP ir 2010 m. pasiektų 1% BVP. Turime prieš akis didžiausią visos ES siekį – iki 2010 m. investicijas į mokslinius tyrimus turi pasiekti 3% BVP, iš jų du trečdalius turi sudaryti privataus sektoriaus investicijos.

Dabar rengiamame Lietuvos aukštojo mokslo plėtros plano projekte akcentuojama būtinybė optimizuoti valstybinių aukštųjų mokyklų vidinį valdymą ir vidinę struktūrą. Aukštosios mokyklos aukščiausios savivaldos institucijos funkcijos turi būti perduotos aukštosios mokyklos tarybai, kurioje socialiniai partneriai ir studentai sudarytų absoliučią daugumą. Aukštojo mokslo įstatyme įtvirtinus šias aukštosios mokyklos savivaldos nuostatas, aukštajai mokyklai būtų grąžinta reali autonomija.

Siekiant plėtoti tarpdisciplinines studijas bei mokslinius tyrimus ir sustabdyti studijų programų smulkėjimą, būtina stambinti aukštosios mokyklos fakultetus – skirtingų krypčių, bet tos pačios srities studijos turi būti koncentruojamos viename fakultete, atskiri gali būti tik tokie fakultetai, kuriuose vykdomos teisės, medicinos ar veterinarijos krypties studijos.

Efektyvus šalies turimo intelektualinio ir materialinio potencialo naudojimas įmanomas optimizavus Lietuvos aukštųjų mokyklų tinklą, išsaugojus ir patobulinus aukštojo mokslo sistemos dvinariškumą (universitetinį ir kolegijų sektorius). Būtina apsispręsti dėl optimalių mažiausių universiteto ir kolegijos dydžių, dėl universitetų ir kolegijų išsidėstymo regionuose bei miestuose, studentų skaičiaus universitetuose ir kolegijose santykio, atlikti valstybinių aukštųjų mokyklų tinklo reformą. Racionalesnį aukštajam mokslui skiriamų lėšų ir turto naudojimą lems aukštojo mokslo finansavimo reforma.

Diskutuojama apie studijų trukmės persvarstymą, magistrantūros ir doktorantūros studijų programų koncentravimą ten, kur yra rinka pagrįsti dabartiniai ir būsimieji poreikiai bei kur turima mokslinė ir pedagoginė kompetencija.

Persvarsčius dabartinį studijų finansavimą, suregulius paskolų sistemą, svarbu įgyvendinti studijų finansavimą iš trijų šaltinių: studento įmokos, valstybės (mokesčių mokėtojų) lėšos; darbdavio (valstybinio ir nevalstybinio sektoriaus) lėšos.

Per 15 nepriklausomybės metų įvyko ištis esminių švietimo pokyčių. Įvertinus naujus iššūkius, mūsų visuomenės atsinaujinimo reikmes, esamus ir galimus mūsų kašto intelektualinius, administracinius, finansinius pajėgumus, turime eiti pirmyn. Intensyvi sociokultūrinė ir ekonominė posovietinės erdvės raida išlieka imperatyvu atpažinti naujas kaitos prielaidas.

Atgavę nepriklausomybę, turėjome sugebėti atsakyti į mums tada esminį laisvės iššūkį. Prasidėjus trečiajam tūkstantmečiui, iššūkių sąrašą gerokai išplėtėme. Laisvė, globalizacija, informacijos sprogimas, sparti kaita, visuomenės skaidymasis – šie iššūkiai sureikšmina socialinį ir kultūrinį švietimo vaidmenį. Į juos visuomenė gali atsakyti tik remdamasi šiuolaikine, nuolat atsinaujinančia švietimo sistema. Švietimas privalo keistis, kad deramai atliktų savo paskirtį. Kita vertus, švietimas turi nuolat stiprinti savo galias, kad sparčios kaitos sąlygomis padėtų visuomenei išlikti savimi, o mūsų tautai – išsaugoti tautinę tapatybę.

Lietuvos švietimas XXI a. pradžioje yra daugialypėje situacijoje. Viena vertus, politiniu požiūriu įžengėme į naują etapą, kai Lietuvos Respublikos Seimas 2003 m. patvirtino naujos redakcijos Švietimo įstatymą ir Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 m. nuostatas. Kita vertus, Lietuvos įstojimas į Europos Sąjungą skatina modeliuoti veiklą atsižvelgiant į visai Europai aktuales iššūkius. Turime išmokti veikti bendroje Europos švietimo erdvėje, Europos aukštojo mokslo erdvėje, Europos mokslinių tyrimų erdvėje.

Ekonominiai veiksniai tebėra vienu iš svarbiausių apribojimų, sunkinančių moderniausių švietimo reformos idėjų įgyvendinimą. Nors švietimui skiriama bendrojo vidaus produkto procentinė dalis panaši į kitų šalių, tačiau reikia nepamiršti, kad Lietuvos BVP, tenkantis vienam gyventojui (perkamosios galios standartais), sudaro mažiau nei pusę ES šalių senbuvių vidurkio, todėl akivaizdu, kad Lietuvos švietimo ir mokslo sistema pagal aprūpinimo sąlygas dar negali pretenduoti į tokį pat aprūpinimo lygį, kaip ES valstybės senbuvės. Iki 2013 m. turime galimybę plėtoti savo švietimą ir mokslą efektyviai naudodami ES struktūrinių fondų lėšas ir aiškiai išsąmoninti, jog po 2013 m. labiau turėsime orientuotis į pačius save nei į išorinę pagalbą. O tam turime strategiškai mąstyti ir planuoti perspektyvas.

Socialinės problemos neatsiejamos nuo ekonominių sąlygų. Netolygi šalies regionų, didmiesčių ir periferijos ūkio raida didina savivaldybių švietimo biudžetų ir vidutinių gyventojų pajamų skirtumus. Pirmąjį skirtumą bendrojo lavinimo mokyklose kompensuoja 2002 m. pradžioje pradėtos skirti tikslinės valstybės lėšos vaiko ugdymui (mokinio krepšelio įvedimas). Turime rimtą skaudulį – skirtingas regionų mokinių galimybes ir aspiracijas siekti aukštojo mokslo. Visuomenėje formuojasi naujas elitas ir skurstančiųjų sluoksnis (2000 m. žemiau skurdo ribos gyveno 560 tūkst. gyventojų, iš jų 173 tūkst. vaikų). Neturtingiausio ir turtingiausio Lietuvos penktadalio pajamos skiriasi apie 5 kartus, tokia diferenciacija yra viena didžiausių Europoje ir dar auga.

Nuo 1991 m. gimstamumas mažėja – tai ir švietimui, ir visai mūsų tautai didžiausias iššūkis. Šiandien 1 – 4 metų vaikų jau beveik du kartus mažiau nei 10 – 14 metų vaikų. Tai jau daro įtaką pedagogų užimtumui žemiausiose švietimo sistemos pakopose (per dvejus metus vaikų sumažėjo 13,5 proc.), o po kelerių metų darbo netenkančių pradinio ir pagrindinio švietimo lygmenų pedagogų perkvalifikavimas ir įdarbinimas taps didele socialine problema. Pedagogų profesija nėra socioekonomiškai patraukli, todėl mokytojų ir dėstytojų kontingentas sensta, nors bendras mokytojų (dėstytojų) ir mokinių (studentų) skaičiaus santykis mažas, trūksta kai kurių dalykų mokytojų.

Turime išsivardiję visą siekinių sąrašą:

Lygios pradinės galimybės mokytis.

Išspręstos mokyklos nelankymo problemos.

Visiems socialiniams sluoksniams prieinamas aukštasis išsilavinimas.

Išplėtotas visiems suaugusiems prieinamas tęstinis švietimas.

Išplėtotas neįgaliųjų ugdymas.

Lietuvių bendruomenių poreikius tenkinantis švietimas.
Europietiškas emigrantų, tautinių mažumų, įkalintųjų, romų vaikų švietimas.
Aukštosios mokyklos – patrauklios, autonominės ir atskaitingos visuomenei.
Kultūrinę, socialinę ir ekonominę šalies raidą atitinkantis profesinis rengimas.
Racionali švietimo prieinamumą ir ugdymo kokybę garantuojanti švietimo infrastruktūra.

Išaugęs mokslinės veiklos prestižas visuomenėje.

Sukurtos aukščiausios kokybės sąlygos moksliniams tyrimams.

Sukurti veiksmingi nacionaliniai mokslinių tyrimų tinklai.

Tikroji demokratija, o ne jos imitavimas.

Tai – mūsų lūkesčiai. Jiems tapti realybe reikia visos mūsų tautos bendrų pastangų.

Lietuvių kilmės mįslę įmenant

ZIGMAS ZINKEVIČIUS

Lingvistas, habilituotas daktaras, Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys (akademikas), buvęs Vilniaus ir Vytauto Didžiojo universitetų profesorius, per 1000 mokslinių ir mokslo populiarinimo publikacijų, iš jų daugiau negu 30 monografijų (ir šešiatomės „Lietuvių kalbos istorijos“) autorius. Mokslinių interesų sfera – lietuvių dialektologija, kalbos istorija, baltistika, indoeuropeistika.

Santrauka

Lietuvių etnogenezės problemoms nagrinėti autorius paskyrė monografijas „Lietuvių kalbos kilmė“ (1984 m.) ir „Lietuvių tautos kilmė“ (2005 m.), taip pat daugybę straipsnių. Toliau dirbdamas šia kryptimi priėjo prie naujų išvadų, leidžiančių daryti reikšmingus apibendrinimus. Svarbiausi iš jų ir bus išdėstyti šiame pranešime. Daugiausia tai istorinės (diachroninės) kalbotyros ir archeologijos mokslo duomenų derinimo būdu pasiekti rezultatai. Jie leidžia tiksliau apibrėžti lietuvių, kaip atskiro etnoso, susidarymo chronologinius rėmus ir nustatyti to etnoso plotą, ypač rytinę ribą pradiniu formavimosi etapu. Ima aiškėti lietuvių genetiniai ryšiai su anuomet toliau rytuose buvusiomis baltų gentimis. Ypač svarbu tai, kad jau įmanoma nušviesti lietuvių ir gudų (baltarusių) etnogenetinius bendrumus, jų pobūdį ir nustatyti pagrindines gudų etnoso kilmės gaires, tuo pačiu išryškinti lietuvių (baltų) slavėjimo procesą ir rytų apeigų krikščionybės vaidmenį tam procesui. Atkrenta antiistorinės teorijos, kuriomis iškraipomas lietuvių ir gudų vaidmuo kuriant senąją Lietuvos valstybę.

Summary

The monographies *The Origin of the Lithuanian language* (1984) and *The Origin of the Lithuanian Nation* (2005), as well as a considerable number of

articles refer to the Lithuanian ethnology. New inferences have been drawn implying significant generalizations. The most important are going to be discussed in this paper. Most issues are the results obtained by of combining historical (diachronic) linguistics and scientific data of archaeology, allowing to define more precisely chronological framework of formation of Lithuanians as a separate ethnos and to identify the area of that ethnos, especially the eastern border in the early period of formation. To this end the genetic relation of Lithuanians with the former eastern Baltic tribes become clearer. Of significant importance is the fact that it is already possible to elucidate the ethnogenetic affinity of Lithuanians and Byelorussians, to define the basic points of Byelorussians' origin and at the same time to bring out the process of slavonification of Lithuanians (Balts) as well as the influence Eastern Christianity had on this process. Historically inconsistent theories that distort the role of Lithuanians and Byelorussians in forming the old-time state of Lithuania are to be disposed.

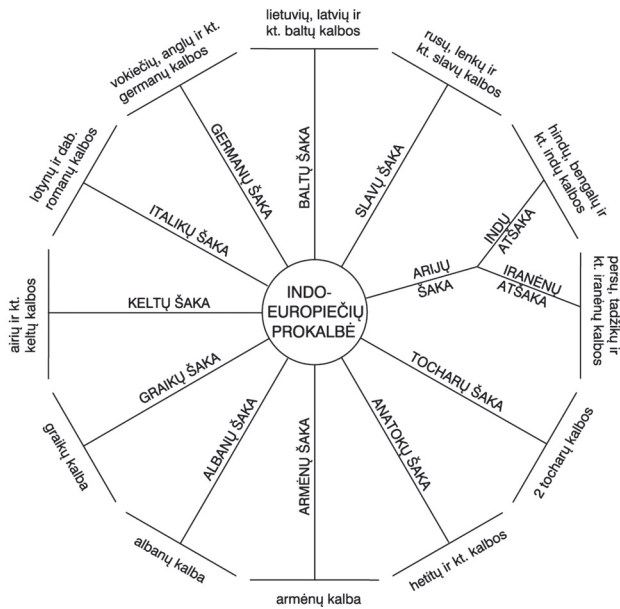
Lietuvių etnogenezės problemoms nagrinėti yra skirtos autoriaus knygos *Lietuvių kalbos kilmė* (Vilnius, 1984 m.), *Lietuvių tautos kilmė* (Vilnius, 2005 m.) ir kartu su archeologu Aleksiejumi Luchtanu ir antropologu Gintautu Česniu parengta dabar leidžiama knyga *Iš kur mes kilę*, taip pat daugybė straipsnių. Toliau dirbant šia kryptimi buvo prieita prie naujų išvadų, papildančių ankstesnius teiginius ir leidžiančių daryti reikšmingus apibendrinimus. Svarbiausi iš tų apibendrinimų bus čia trumpai išdėstyti, suprantama, pateikiant juos plačiame iš anksčiau žinomų duomenų kontekste. Daugiausia tai istorinės (diachroninės) kalbotyros ir archeologijos bei antropologijos faktų derinimo būdu pasiekti rezultatai. Jie leidžia tiksliau apibrėžti lietuvių, kaip atskiro etnoso, susidarymo chronologinius rėmus ir nustatyti to etnoso plotą, ypač rytinę ribą pradiniu formavimosi etapu.

Tautos kilmė susijusi su jos vartojamos kalbos atsiradimu. Ypač tai svarbu aiškinant lietuvių kilmę, nes mūsų protėviai kaip tauta niekuomet nėra savo kalbos pakeitę kita kalba. Tuo būdu išaiškinus lietuvių kalbos kilmę, tuo pačiu iš esmės išaiškinama ir mūsų tautos kilmė.

Nėra abejonės, kad lietuvių kalba priklauso didžiulei indoeuropiečių kalbų šeimai. Kilo iš tos šeimos baltų šakos.

Istoriniai duomenys apie senuosius baltus yra vėlyvi, šykštūs ir migloti. Žymiai daugiau ir nepalyginti tikslesnių duomenų pateikia istorinė kalbotyra,

1 pav. Indoeuropiečių kalbų schema

ypač vandenvardžių (hidronimų) studijos, taip pat archeologija. Išaiškinta, kad baltiškos kilmės vandenvardžiai yra paplitę didžiuliuose plotuose, esančiuose tolyn į rytus ir pietus nuo istorijos šaltiniuose paliudytų baltų genčių užimamos teritorijos, maždaug iki Maskvos, Kursko, Kijevo; pietuose ši teritorija siekė Žitomirą, Rovną, Varšuvą ir Baltijos jūrą į vakarus nuo Persantės upės (anapus Vyslos). Taigi visur ten kažkada gyventa baltų, davusių pavadinimus tos teritorijos upėms ir ežerams (plačiau žr. [1]). Didelėje ploto dalyje baltiški vandenvardžiai yra patys seniausi, slaviški ir kitokie – aiškiai vėlesni. Taigi tame plote ir ieškotina baltų protėvynė.

Baltai ilgus amžius išgyveno atokiai nuo kitų giminiškų indoeuropiečių genčių rytinės Europos miškų glūdumose, kur jų nesiekė audringi istorijos įvykiai, vykę vakarų ir pietų Europoje. Gyvenant tokiomis sąlygomis visuomet šventai saugoma protėvių butis ir gyvensenos tradicija. Lėtai kinta kalba. Uždaroje baltų visuomenėje ji tiesiog užsikonservavo. Dėl to istorijos laikus pasiekusios baltų kalbos išlaikė daugiau negu kitos šių dienų gyvosios kalbos indoeuropiečių prokalbės archaiškų ypatybių. Tai aiškiai prieštarauja sava mokslų kalbininkų „teorijoms“ apie tariamus baltų klajojimus po tolimus kraštus, kurių metu, žinoma, būtų buvęs neišvengiamas kalbinis mišinimas, turėjęs

2 pav. Baltiškos kilmės upių ir ežerų vardų paplitimas: a – plotas, kuriame gausu baltiškų vandenvardžių, b – plotas, kuriame jų nedaug ir dalis abejotini

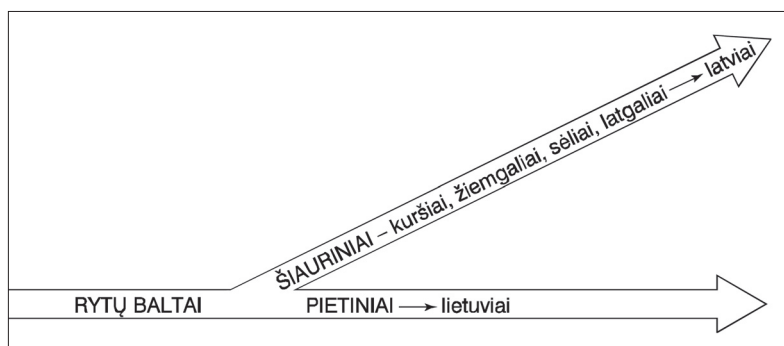
3 pav. Finų kilmės vandenvardžių paplitimas Lietuvos Respublikoje

sukelti sparčią kalbos raidą, ko iš tikrųjų nebuvo. Jau vien dėl to tokio pobūdžio hipotezes reikia atmesti kaip klaidingas. Jos trumpai aptartos knygelėje *Istorijos iškraipymai* [2].

Daugiausia tada baltai kontaktavo ir maišėsi su finais, kurių kilmės vandenvardžių daugėja einant iš pietų į šiaurę. Dabartinėje Lietuvos teritorijoje jų visai nedaug. Čia finų įtaka turėjo būti menka.

Apie I tūkstantmečio prieš Kristų vidurį išryškėjo skirtumai tarp vadinamųjų vakarinių ir rytinių baltų, kaip juos supranta baltistikos mokslas. Lietuvių kalba ir tauta kilo iš rytinių baltų, kurių šiaurinė dalis maždaug po tūkstančio metų, t. y. apie I tūkstantmečio po Kristaus vidurį, ėmė tolti nuo pietinės dalies, išlaikiusios senąją būklę. Tai lėmė finų substratas, nes šiaurėje baltai buvo pasistūmę į plotą, kuriame vyravo finai, pereinantys prie baltų kalbos. Nutolusioje nuo kitų baltų šiaurinėje dalyje ilgainiui išsirutuliojo istorinius laikus pasiekusios gentys: kuršiai (manoma, anksčiau buvę vakarų baltai), žiemgaliai, sėliai, latgaliai. Čia ilgainiui susiformavo latvių kalba ir tauta (plačiau žr. [3]).

Pietinė rytų baltų dalis, išlaikiusi senąją padėtį, davė pradžią lietuvių kalbai ir tautai. Schema tai galima pavaizduoti taip:

4 pav. Rytų baltų suskilimo schema

Kada šiaurinė rytų baltų dalis nutolo nuo pietinės, taigi nuo kada turėjo atsirasti ryškesnis skirtumas tarp lietuvių ir latvių protėvių kalbų, nustatyti ne lengva. Sprendžiant iš kitų indoeuropiečių kalbų atsiradimo santykinės chronologijos ir pačių baltų kalbų garsinės sistemos raidos, jau nuo Kazimiero Būgos laikų linkstama manyti, kad tai turėjo atsitikti ne anksčiau kaip VII a. po Kr. [4]. Tokį datavimą iš esmės patvirtina ir pastarųjų laikų apskaičiavimai vadina muoju glotochronologijos metodu, atlikti Vinco Urbučio [5], pagal kuriuos tai įvyko VII a. viduryje ar net truputį anksčiau.

Taigi tuo metu turėjo nuo kitų rytų baltų atsiskirti latvių protėviai. Lietuvių protėvių kalba, kilusi iš rytų baltų pietinės dalies, tada iš esmės nepakito, liko kokia buvusi. Taigi jos pradžią reikia nukelti į dar senesnius laikus. Svarbu tą laiką tiksliau nustatyti, t. y. išaiškinti, kada susidarė kalbinis vienetas, kuris davė pradžią lietuvių protėvių kalbai ir tautai. Remiantis vandenvardžių studijomis ir kitais istorinės kalbotyros duomenimis to padaryti, matyt, neįmanoma. Bent nepavyko pasiekti apčiuopiamų rezultatų. Dėl to tenka pasinaudoti archeologų tyrimais, juolab kad archeologai turi tikslesnius negu kalbininkai datavimo metodus.

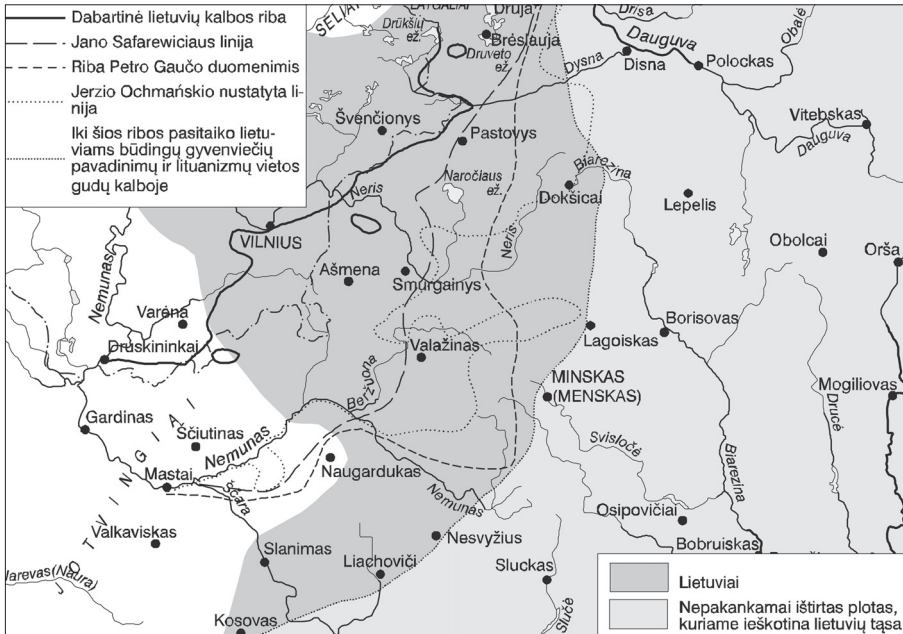
Archeologai tvirtina, kad nuo V amžiaus antrosios pusės, taigi maždaug du šimtmečius iki šiaurinės rytų baltų dalies atsiskyrimo, jau buvo susiklosčiusi gana vieninga, pasakytume, monolitinė būsimoji lietuviška kultūra, kuri tęsiasi iki mūsų dienų (Aleksiejaus Luchtano duomenys). Tos senosios pralietuviškos kultūros užuomazgų archeologai aptinka maždaug nuo II – III šimtmečių (Aleksiejus Luchtanas). Ši išvada gražiai derinasi su kalbininkų konstatuota labai sena slaviško Lietuvos pavadinimo *Litva* kilme. Šio pavadinimo balsis *i* rodo vardą patekusį į slavų kalbą dar tuomet, kada slavai tebeturėjo dvibalsį *ei* arba, galbūt, tai atsitiko dvibalsio vienabalsėjimo epochoje. Taigi žodžio *Lietuva* (tarto **Leituvā > *Lētuvā*) būta jau prieš latvių protėvių atsiskyrimą.

Labai svarbu nustatyti, kurioje teritorijoje buvo išplitusi toji archeologinė kultūra, kuri davė pradžią lietuvių tautai. Vakaruose jos ribos maždaug aiškios: siekė kuršius, šiauriau – žiemgalius, o pietvakariuose – prūsus bei jotvingius (plačiau žr. [6]). Ribos su šiomis baltų gentimis nustatomos daugiausia pasinaudojant įvairių vietovardžių, daugiausia gyvenviečių pavadinimų ir giminiškų gentinių kalbų liekanų studijomis. Tai padaryti nesunku, nes mes apie tas kalbas šį bei tą žinome. Kalbininkų išvadas iš esmės patvirtina archeologai.

Tačiau nustatyti pralietuviškos kultūros rytinę ribą yra daug sunkiau. Kalbos duomenų panaudoti neįmanoma, nes mes nieko nežinome apie toliau į rytus nuo lietuvių ploto buvusio baltų etnoso kalbos ypatybes. Tenka remtis vien archeologų duomenimis. Bet ir archeologai tos teritorijos dar nėra gerai ištyrę, išskyrus vakarinę Gudijos (vartojamas šis pavadinimas, nes *Baltarusija* – anachronizmas, žr. [7]) dalį arčiau Lietuvos, ypač Nemuno ir Neries aukštupių regioną.

Iš archeologinių dabar turimų duomenų esame verčiami manyti, kad mums rūpima pralietuvių kultūra rytuose siekė liniją (iš šiaurės į pietus): Dysna –

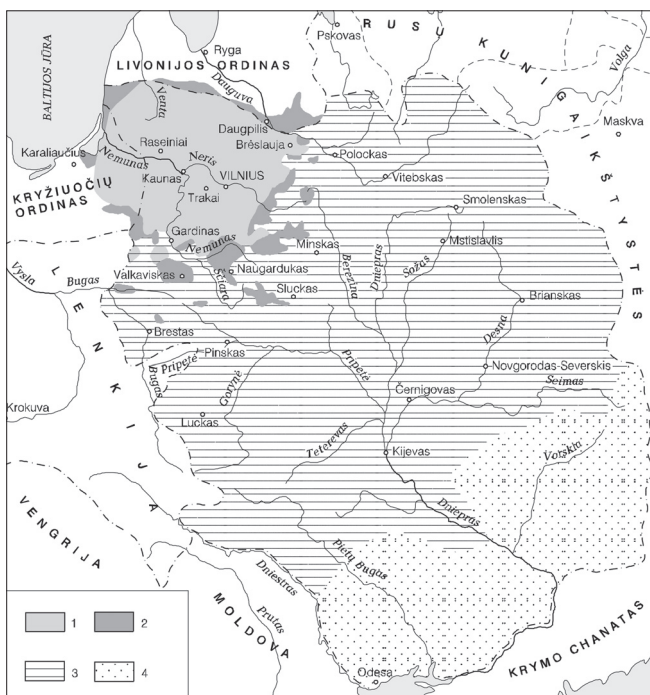

5 pav. Lietuvių etnosu pirmykštės teritorijos V a. spėjama rytinė riba

Dokšicai – Aina (Haina) – Zaslavlis – Slobodka – Zietela – Vlakaviskas. Beje, maždaug iki šios linijos siekia ir masiškas pavadinimų su priesaga *-išk-* (kurį turėjo tik lietuvių kalba) paplitimas, nustatytas Jano Safarewicziaus, nors pavienių pavadinimų su *-išk-* yra ir toliau į rytus. Pastaroji aplinkybė, taip pat anapus Safarewicziaus linijos aptikti kiti lietuviams būdingi vietovardžiai ir istoriškai paliudytos galimai lietuvių gyventos vietovės (pvz., Obolcai prie Oršos, apie juos žr. [8]) rodo, kad toji pralietuviška kultūra greičiausiai tęsėsi ir už minėtos linijos. Kaip toli ji tęsėsi, turėtų paaiškėti archeologams gerai ištyrus tą kraštą. Dabar galima tik spėlioti.

Tie pralietuviai, kaip ir gyvenę šiapus minėtos linijos iki dabartinės lietuvių kalbos ploto ribos bei išlikusių lietuviškų salų, anksti suslavėjo ir dabar jau vartoja gudų kalbą. Slavėjimo procesą labai pagreitino, iš esmės jį nulėmė rytų slavų krikštas ir su juo susijęs slavų raštijos atsiradimas bei bizantinė kultūra. Nėra jokių duomenų, kad rytų krikščionybės platintojai anuomet būtų išvertę į lietuvių ar kitas baltų kalbas poterius ar kitokias maldas, kaip darė Vakarų misionieriai. Rytų krikščionybės didelis vaidmuo suslavinant baltų, visų pirma lietuvių, gentis nekelia abejonių. Tačiau ir vakarų krikščionybės platintojai lenkai krikščionybę yra plačiai naudoję lietuvių lenkinimo tikslais. Suprantama,

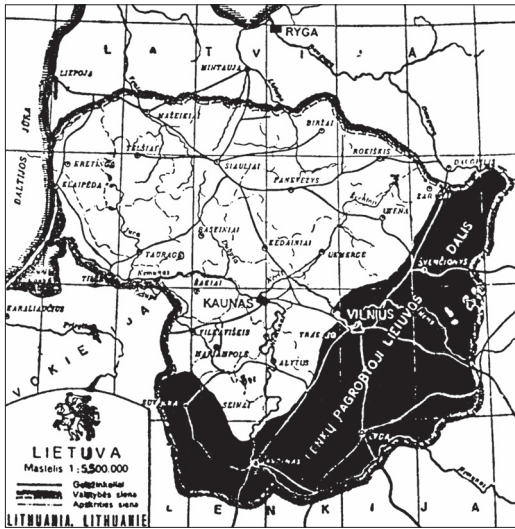

6 pav. Vytauto laikų Lietuvos valstybės gyventojai: 1 – kalbantys lietuviškai, 2 – mišriai lietuviškai ir nelietuviškai, 3 – slavų kalba, 4 – daugiausia klajokliai totoriai

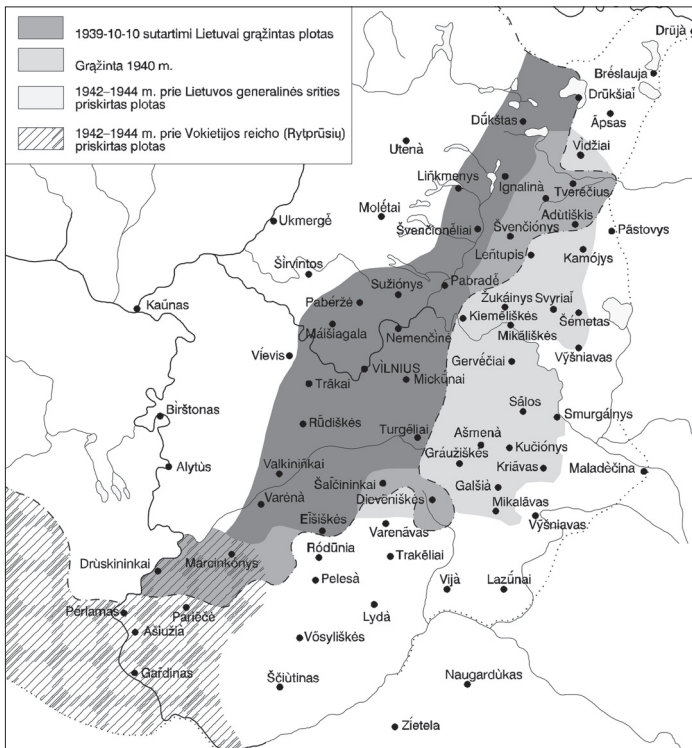
kalta ne krikščionybė, abi jos atmainos – rytų ir vakarų, bet klatingas mūsų kaimynų elgesys: krikščionybės panaudojimas piktais, savanaudiškais tikslais. Visiems tiems klausimams aptarti skirta dabar spausdinama knyga *Krikščionybės ištakos Lietuvoje* (paantraštė: *Rytų apeigų krikščionybė vardyno duomenimis*), kurią leidžia Lietuvių katalikų mokslo akademija ir kuri turėtų pasirodyti dar šiais metais.

Priėmusi vakarų apeigų krikščionybę, Lietuva ilgainiui tapo ribine šalimi, skiriančia bizantinę kultūrą nuo lotyniškųjų Vakarų, vis labiau artėjančia prie pastarųjų. Jos vakarėjimo procesas buvo labai ilgas ir su pertrūkiais, pagaliau mūsų dienomis atvedęs Lietuvą prie įstojimo į Europos Sąjungą. Tačiau rytuose liko dideli plotai, gyvenami prie slavų kalbos perėjusių žmonių.

Amžiams bėgant tie plotai vis didėjo, slaviškoji banga slinko į vakarus. Prie gudėjimo vėliau prisidėjo lenkėjimas, pirmiausia pasiglemžęs lietuvių tautos elitą, paskui pavertęs prastuomenę „tuteišiais“. Galop laikotarpiu tarp I ir II

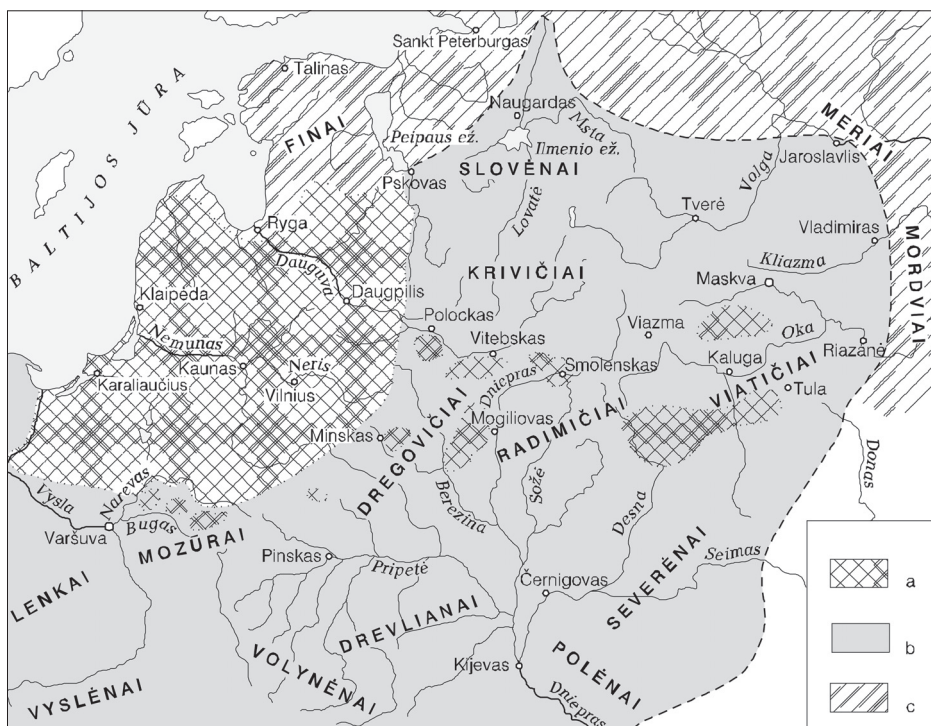

7 pav. Lenkų pagrobtoji Lietuvos dalis

8 pav. Lietuvos rytinės sienos 1939–1944 m.

9 pav. Baltai ir jų kaimynai po slavų ekspansijos (pakoreguota M. Gimbutienės schema): a – baltai, b – slavai, c – finai

Pasaulinių karų Lenkijos ekspansija prarijo net trečdalį tuometinio išlikusio lietuvių tautos ploto.

Tik vakarinius jo pakraščius su sostine Vilniumi pavyko atgauti, nežiūrint neva „geranoriškų“ bandymų ištaisyti Lietuvai padarytą skriaudą.

Bet grįžkime prie rytuose suslavintų baltų, kurių didelę dalį sudarė lietuviai. Istoriskai tai buvo slavakalbiai lietuviai. Taip gudus ir dabar vadina kai kurie Gudijos mokslininkai, įsigilinę į baltišką (dažnai sako tiesiog lietuvišką) gudų tautos kilmę.

Suslavintų lietuvių ir kitų baltų įnašas į Gudijos materialinę bei dvasinę kultūrą, tyrėjų nuomone, yra buvęs labai didelis (apie gudų mokslininkų pažiūras lietuvių ir gudų etnogenезės klausimais žr. [9]). Kai kurie slavistai baltiškuoju substratu aiškina svarbiausias rytų slavų kalbos ypatybes, kuriomis ji atsiskiria nuo kitų slavų, tarp jų ir pilnagarsį (rus. *полногласие*), taip pat vadinamąjį akavimą (*акание*) bei gudų dzūkavimą (*дзекание*). Beje, ir senieji rytų slavų genčių pavadinimai *krivičiai*, *dregovičiai*, *radimičiai* neretai kildinami iš

baltiškų, paprastai lietuviškų žodžių. Dėl viso to gudų etnogenezės neįmanoma tirti atsietai nuo baltiško substrato. Lietuvių ir gudų kilmės klausimai labai susipynę, dėl to ir tenka juos čia aptarti.

Gudų tautai atsirasti svarbiausias veiksnys buvo senoji Lietuvos valstybė, paprastai vadinama Didžiąja Lietuvos Kunigaikštija. Joje nuo kitų atskirta dalis rytų slavų ilgainiui išaugo į dabartinį gudų etnosą. Pati valstybė buvo bendra lietuviakalbių ir slavakalbių žmonių. Pastarųjų (slavakalbių) vaidmuo joje buvo mažesnis negu lietuviakalbių, nors jie ir sudarė didžiąją valstybės gyventojų dalį, kuri skyrėsi nuo lietuviakalbių ne tik savo kalba, bet ir tikyba – buvo rytų apeigų krikščionys, nebe gamtmeldžiai. Lemiamą vaidmenį valstybėje atliko lietuviakalbiai, iš esmės valstybės kūrėjai. Tai rodo, be istorijos duomenų, ir valdovų vardai, kurie yra aiškiai lietuviškos kilmės. Šaltiniuose randami slaviški tų vardų variantai lengvai išvedami iš lietuviškų, bet ne atvirkščiai.

Pagal gudų istorikų duomenis etnonimas *litvinas* (gudiškai *licvin*) „lietuvius“, kuriuo anuomet buvo vadinami ne tik lietuviai, bet ir gudai (vietomis toks išliko iki šių dienų) pirmiausia pasirodė Nemuno aukštupio regione (žr. 5 pav.), kuris tada sparčiai pereidinėjo prie slavų kalbos, vakaruose siekėsi su lietuvių kalbą išlaikiusiųjų plotu. Tą kraštą tada vadino *Litva*, kaip ir lietuviakalbių plote – *Lietuva*. Galbūt kažkur šiose ar netolimose vietovėse ieškotina senosios Lietuvos valstybės užuomazgų. Vėliau iš Nemuno aukštupio etnonimas *Litva* ir atitinkamas gyventojų pavadinimas *litvinai* plito į šiaurines ir pietines slavakalbių sritis, į Padauguvį, Papripetę ir kitur, kurios tada priklausė Lietuvos valstybei.

Slavakalbiai Lietuvos piliečiai anuomet buvo ne mažesni savo valstybės patriotai už lietuviakalbius. Skaudžiai pergyveno tos valstybės žlugimą. Siekė ją atkurti. Po Pirmojo pasaulinio karo gudai, trumpai atgavę laisvę, ir vėliau, subyrėjęs Sovietų Sąjungai, vėl išsivadavę, Lietuvos valstybės herbą Vytį vartojo kaip išsilaisvinusios Gudijos herbą. Tai rodo, kad jie istorinių sąsajų su Lietuva nepamiršo.

Tačiau tos sąsajos nacionalistiškai nusiteikusių „patriotų“ galvose pradėjo išsigimti, tapo antiistoriškos. Imta tvirtinti, kad Didžiąją Lietuvos Kunigaikštiją sukūrusi tauta neturinti nieko bendra su tikraisiais lietuviais, kad tai buvę slavai litvinai, suprask gudai (!). Dabartinius lietuvius ėmė vadinti ne lietuviais, gudiškai *licvinais*, bet *lietuvisais*, esą šių protėviai, anuomet vadinęsi žemaičiais (*žmudzinais*), valstybės kūrime nedalyvavę ir su ja menkai tebuvo susiję. Visa tai grindžiama tendencingai parinktais istorijos šaltinių faktais, taip

pat nemokšiškomis, prasilenkiančiomis su kalbotyros mokslo dėsniais, vardų etimologijomis. Tokių gudų patriotų elgesį turime vertinti atlaidžiai. Tai liga, kuria perseraga daugelis tautų savo atgimimo laikotarpiu. Prisiminkime mūsų Aušros epochos veikėjų tvirtinimą, esą Adomas ir Ieva Rojuje lietuviškai kalbėję. Tikrąjį slavakalbių lietuvių įnašą į valstybės kūrimą turės išaiškinti rimti istorikų tyrimai, o ne fantazuotojai.

Taigi lietuvių, kaip ir gudų, etnogenezės tyrėjų dar laukia dideli darbai.

Literatūra

- [1] Z. Zinkevičius: *Lietuvių kalbos kilmė (Lietuvių kalbos istorija, I)*, Vilnius, 1984, p. 147–158.
- [2] Z. Zinkevičius: *Istorijos iškraipymai*. Vilnius, Katalikų akademija, 2004, p. 116–128.
- [3] Z. Zinkevičius: Pastabos latvių kilmės klausimu, *Acta Baltica '94*, Kaunas, Aesti, 1997, p. 55–57 (perspausdinta: Z. Zinkevičius: *Rinktiniai straipsniai, I*, Vilnius, 2002, p. 140–143).
- [4] K. Būga: *Rinktiniai raštai, III*, Vilnius, 1961, p. 103.
- [5] V. Urbutis: Kaip senos lietuvių ir latvių kalbos, *Kalbotyra, V*, Vilnius, 1962, p. 381–386.
- [6] Z. Zinkevičius: *Iki pirmųjų raštų (Lietuvių kalbos istorija, II)*, Vilnius, 1987, p. 17–53; tas pats aut.: *Lietuvių tautos kilmė*, Vilnius, 2005, p. 190–224.
- [7] Tautovardis *Baltarusija* yra rusų kalbos skolinys, kilęs iš *Беларуссия*, kurio dabar jau nei rusai, nei gudai nebevartoja, jie sako *Беларусь* (lietuviškai būtų *Baltoji Rusia* ar *Baltarusia*). Nežinia, kodėl mes dar vis įsikandę laikomės Baltarusijos.
- [8] Z. Zinkevičius: *Iki pirmųjų raštų (Lietuvių kalbos istorija, II)*, Vilnius, 1987, p. 59–61.
- [9] Z. Zinkevičius: Lietuva ir Gudija. Ką gudai mano apie mūsų ir savo šalies praeitį? *Voruta*, 2005 03 05; *Lietuvos aidas* 2005 04 02, 06, 09; *Mokslo Lietuva*, 2005 04 21.

Tradicinė, masinė ir modernioji kultūra

GIEDRIUS KUPREVIČIUS

Kompozitorius, profesorius, Kauno technologijos universiteto Humanitarnių mokslų fakulteto dekanas, daugelio plačiai žinomų muzikos kūrinių (operos „Karalienė Bona“, „Prūsai“, miuziklas „Ugnies medžioklė su varovais“, Kauno operetė „Kipras ir Fiodoras“, simfoniniai, kameriniai kūriniai, muzika teatrui, atlikėjo ir publicistinė veikla). El. paštas giedrius.kuprevicius@ktu.lt . Asmeninė svetainė www.giedriuskuprevicius.hmf.ktu.lt .

Man tenka palaiminga garbė ir drąsinanti atsakomybė kalbai apie kultūros kelius ir vieškelius, kuriuos patys tiesiame ir kuriais, laiko vedini, einame. Gyvename labai dinamiškų pokyčių ir nuolatinių įtampų laikomame pasaulyje, kuriame beveik sunyko sienos, barjerai, ribos ir krantai. Valstybės yra atviros vienos kitoms, laisvės ir nelaisvės ribos ar barjerai persistūmė arba perstumdomi pagal naujosios demokratijos įnorių, krantai tolsta ir nyksta, o žmonės vis dažniau vaitoja dėl juos gaubiančio vienišumo bei netikrumo jausmo. Plaukdamį perpildytuose susvetimėjusių žmonių laivuose lyg į Rytus, lyg į Vakarus, mes jau prarandame orientyrus ne tik krypties, bet ir sąžinės, moralės dimensijose. Buda ir Kristus, Perkūnas ir Mamona vis dažniau gyvena viename dzūke ar žemaityje. Štai žinoma lietuvių rašytoja lengvai dėlioja rytietiškus rimus ir dar lengviau piešia tibetietiškus žiedlapius – tad ir klausiu savęs jums girdint, ar visoje toje galimybių, leidžiamybių ir patrauklybių gausybėje dar liko bent koks poreikis visus tuos didžiuosius naujųjų laikų pagimdytus pokyčius analizuoti ne atsietai, ne skyrium, o kaip didingo proceso vienvė. Diagnozuoti nuospaudą nesunku, žymiai kebliau suvokti jos kilmės priežastis, kurios gali slypėti ne gydytojo, o batsiuvio kompetencijoje. Persikelkime iš mikrokosmoso dimensijų į platesnes erdves.

Tad neatsitiktinis ir mano pranešimo pavadinimas – *tradicinė, masinė ir modernioji kultūra*. Kurią arba kurias ketinu čia bent trumpai peržvelgti ne visiems žinomų definicijų ar tezių forma, o per mūsų gražios sueigos apibrėžtus tikslus.

Tradicinė kultūra Lietuvoje lig šiol yra dominuojanti. Tiesa, apie ją kalbame ir rašome mažiau nei apie postmoderno recidyvus, kurie dažnai puošia net dienraščių kultūros puslapius. Didžiai visuomenės daliai naujieji kultūros poelgiai per ją išreiškiančius kūrėjus ar transliuotojus yra tik įdomūs faktai, kurie beveik nepajudina iš esmės konservatyvios lietuvių meninės sielos ir kultūrinio būvio. Dominuojanti žiniasklaidoje modernioji ar masinė Vilniaus kultūra (ar analogai iš kitų sostinių) tėra tik keli procentai viso kultūrinio Lietuvos gyvenimo (ar pasaulio) ir negali reprezentuoti tikrosios padėties šalyje (ir pasaulyje). Gi du kilometrus nuo Lietuvos sostinės sutinku visai kitokios kultūros stulpus, stipriai besilaikančius ir kol kas nejudinamus. Jie įkasti į stiprios tradicijos ir saugomų papročių žemę. Kokia toji tradicija ir papročiai? – gal bus šioje sueigoje apie tai šnekama vėliau. Dabar tik pasakysiu, jog jie griežtai susieti su tautine savimone, kalba, mentalitetu, vietoje, tos vietovės akustika ir koloristika. Juos pažeisti sunku. Iš kitos pusės – pasaulis nesustabdomai juda po šia Saule ir netgi atokiausiose vietovėse išsižiebia kompiuterių langai. Kuo stipresnė tradicija ir papročiai, tuo mažiau pavojų, kad visos agresyvios naujovės pajėgs įveikti tuos kultūrinius reliktus ir gražiai sutars, likdamos kiekviena savo užimtoje erdvėje. Kitas klausimas, ar pačioje toje kiek uždaroje kultūrinėje erdvėje neatsiranda šauklių, skelbiančių tradicinės kultūros pabaigą ir naujųjų laikų nešamų produktų pranašumą. Kažkada rašiau muziką šią temą meno kalba gvildenusiai Kazio Sajos pjesei „Devynbėdžiai“. Jei toks šauklys, pavadinkime jį pjesės herojaus vardu Klemensu, yra įtakingas vietos inteligentas ar klajojančio idėjų cirko akrobatas, jei juo tikima, o abejonės dėl jo skleidžiamų idėjų aiškinamos bendruomenės atsilikimu, žiūrėk, pamažu ten buvusi paprotinė tradicija ima pleišėti ir galop sunyksta. Yra ir kitas šauklys – jis skelbia, kad visa, kas ateina į mūsų kaimą iš globalaus pasaulio ar dažnai nepraustaburnio interneto, tėra tik grimasos arba jei ir rasime tame ką prasmingo – neskausmingai praturtinsime savo būvį. Šitas kelias sunkesnis, reikalaujantis didesnio sąmoningumo, pilietinės brandos ir abipusės tolerancijos. Yra ir tokių pavyzdžių du kilometrai nuo Vilniaus.

Kai prancūzai ir olandai ką tik balsavo prieš Europos Konstituciją, jie pasiskandė ne prieš Europos Sąjungą ar esatį be barjerų, o už savo kultūros, tradicijų

apsauga. Žinoma, balsavimo rezultatai yra ir kitų priežasčių veidrodis, bet neišbraukime iš jų sąrašo ir mano paminėtosios. Tradicinės kultūros jėga yra tautos ar nacijos prasmingo gyvenimo ir progreso sąlyga. Stiprus tradicionalizmas kuria visai kitoki, unikali ir tik toje vietoje galinti reikštis modernų kultūrinį – ir ne tik! – pasaulį. Geriausias mano žodžių patvirtinimas yra tarpukario lietuvių dailė, muzika, poezija, kurioje stipri tradicija suteikė nepakartojamo gyvybingumo pačioms moderniausioms, dažnai kosmopolitinių kvapų turinčioms menų srovėms. Menotyrininkai galėtų drąsiau prabilti apie lietuviškąją kubizmą, futurizmą ar simbolizmą. Aukščiausią tradicijos ir modernumo sąlyčio tašką regiu visoje M. K. Čiurlionio dailėje bei paskutiniuose, beje, Lietuvoje retai atliekamuose jo muzikiniuose opusuose. Tas pats pasakytina ir apie Kristijono Donelaičio ar Henriko Radausko poeziją, Juozo Gruodžio muziką ar Algirdo Juliaus Greimo semiotiką. Ką jau bekalbėti apie Marijos Gimbutienės įnašą į pasaulinės antropologijos sritį. Šios išskirtinės mokslininkės visa kūrybinė esybė buvo augusi ir skleidėsi ant be galo stipraus tradicionalistinio pamato.

Tokia tad bendrais žodžiais nusakoma tradicinės kultūros esmė žvelgiant iš mano kultūros apžvalgų bokšto.

Masinės kultūros sąvoka atėjo iš XX a. terminijos miško, kaip siekis tradicinės kultūros sukurtus modelius ir jų metamorfozes paaiškinti *klasiniu* aspektu: modernus, avangardinis menas elitui. Ir paprastas, o dažnai, kaip regime, tiesiog prastas, lėkštas menas liaudžiai, kitaip – masinė kultūra. Iš esmės masinė kultūra yra toji pati tradicinė kultūra, bet be prasmės, be prasmio turinio, kuri pavyko gudriai pakeisti pramoga, laisvalaikiu, kuriame nėra jokių žmogaus asmenybei būdingų siekių, idealų ar išsipareigojimų naštos. Toks nuolat pramogaujančio žmogaus tipas pasirodė labai pelningas verslo požiūriu – greitai buvo sukurta ištisa pramogų industrija, kurios, beje, užuomazgų galima rasti ir antikos pramogų filosofijoje. Skirtumas toks, kad tuomet pramogauta turint labai aiškiai suformuluotus moralės nuostatų įtvirtinimo uždavinius, gi naujųjų laikų pramogos tų uždavinių atsisakė. Masinės kultūros fenomenu plačiau susidomėta tik *hipių* laikais, o rimtos šiam reiškiniui skirtos studijos pasirodė vos XX a. antroje pusėje. Pirmasis drąsiai prabilęs apie *vienamačio žmogaus* tipą, kuriam ideologinį startą paruošė komunizmas ir fašizmas, buvo Herbertas Marcuse, pabandęs moksliniais įrankiais skrosti masinės kultūros kūną. Deja, masinės kultūros magnatų rankose esančios bemaž visos *medijos* nesuinteresuotos, kad masinės kultūros pavojus perspėjanti ar jau

bent esmę aptarianti literatūra pasiektų platesnius visuomenės sluoksnius – visa tiesa apie taip vadinamų *hitų* darymą smogtų verslui nemalonų, nuostolių nešantį smūgį. Ar dažnai susimąstome, kodėl šią savaitę *topuose* esanti ketvirta daina visas ateinančias penkias savaites bus antroje vietoje? Ar įtikėtina, kad tuos dainų dešimtukus sudaro tik klausytojai? Artimesnė pažintis su užsienio radijo stočių veikla rodo, kad visi šie reitingai yra dažniausiai stočių savininkų manipuliacijos, kurių vienintelis tikslas – pelnas. Kaip greit į užmarštį nugrimzdo paskutinioji *Eurovizijos* favoritė, kai paaiškėjo, jog toji tautos išrinkta (!) daina – bevertė... Šie iš masinės kultūros gyvenimo išgriebti pavyzdžiai galėtų būti tęsiami. Jie parodo esminį tradicinės ir masinės kultūrų skirtumą – pirmoji su savo prasmėmis ir dabar yra gyva, atsikartojanti, besimaitinanti savo gaiviaisiais šaltiniais, gi antroji, sąmoningai tapusi beprasmė, yra pasmerкта nuolatiniam atsinaujinimui, reikalaujanti vis naujų ir kitoniškų dirgiklių: šimtų tonų aparatūros, tūkstančių prožektorių, lazerių, fejerverkų ir, pagaliau, šios kultūros egzistenciją palaikančios vis didesnės alkoholio ir narkotikų dozės.

Tradicinės ir masinės kultūrų sumišimą gerai atskleidžia jaunuolio atsakymas į klausimą, kas yra Žolinė. „Žolinė, – atsako jis, – tai žolės rūkymas“.

Pagaliau pakalbėkime ir apie *moderniąją kultūrą*, kuri šiandien meno pasaulyje dar įsitvirtino ir postmodernizmo vardu. Moderni kultūra visų pirma suprantama kaip išsilaisvinimas. Jos reišėėjai vaduojasi ir iš tradicijos gniaužtų, ir iš masinės kultūros banalybių. Modernioji kultūra garbina kitoniškumą, iššūki, akibrokštą, netikėtus įprastų reišėinių ryšius, realųjį pasaulį pripildydama pasąmonės ir fantazijų sukeltais produktais, stengdamasi kiekvieną dieną pateikti naują kūrinių, kuriame vėl ir vėl turi būti kažkas neįprasta, kitoniška. Šiandien modernusis menas griebiasi net mobiliųjų telefonų ar daržovių orkestrų, nes visa kita jau nedirgina, neatkreipia į save jokio dėmesio. Šiandienis modernistas tokiu būdu labai greitai artėja prie masinės kultūros poreikių ir dažnai, pats to nesuvokdamas, dirba pagal tos kultūros receptus. O jie labai panašūs – postmodernistui nesvarbu *kodėl, kam ar kada*. Jam svarbu *kaip*. Skiriasi tik vienu parametru: masinės kultūros fabrikai valdomi gerai verslą išmanančių vadybininkų, gi postmodernistas tą patį daro intuityviai, lyg žaisdamas, lengvai ironiškai juokaudamas. Postmodernizmas man jau seniai tėra masinės kultūros atmaina.

Dabar trumpai prisiminkime – kas gi pagimdė moderniąją kultūrą, jos filosofija, išraiška? Ogi militarizmas, karo nuojauta, pagaliau, patsai karas. Mo-

dernioji kultūra užgimė karų išvakarėse kaip grėsmės nuojautos arba kaip kitokio pasaulio vizijos paieška. Arba, kaip Italijoje, kur brendo, noko savotiška reakcija į sustabarėjusį visuomeninį ir politinį šalies gyvenimą. Futurizmo idėja ir ją skelbiantys manifestai kvietė pagerbti naująjį dievą – *greitį, karą* skelbė pasaulio higiena, kvietė griauti muziejus ir bibliotekas, kuriose dūlėja bejėgė ir jau niekam neaktuali praeitis, akivaizdžiai vengė žodžio *kultūra*, jį nutylėdama ir pačiuose manifestuose, ir plačiuose juos lydinčiuose *post scriptum*. Žodis *kultūra* futuristus erzino, kaip vėliau, berods, ir naciūs, kurių propagandos ministras Josefus Paulius Gebelsas (Joseph Paul Goebbels) sakė išgirdęs žodį *kultūra* jis siekiąs revolverio... Kai taip drąsiai buvo atsisakyta kultūrų tęstinumo, beliko tik griauti. *Naujojo itališko meno* idėja greitai rado šalininkų ir politinėje terpėje – panorėta daugiau – stiprios ir naujos Italijos. Jaunosios Italijos lozungai netrukus suplevė savo primose fašistų kolonose. Net Antanas Smetona keliose savo kalbose prabilo apie itališko fašizmo importą, pabrėždamas, kad tasai turėtų įgyti lietuviškų bruožų. Jaunoji Lietuva išvengė itališkos dramos tik dėl dar labai gyvų romantinių nuotaikų.

Futurizmo ir fašizmo sąlytį nagrinėja daug studijų, deja jos nežinomos Lietuvoje. Dabar, kai susidomėjimas fašizmu vėl didėja, tai būtų verta padaryti. Atsiminkime, kad Lietuvoje futurizmo idėjos taip pat buvo labai palankiai sutiktos, panašiai kaip ir Rusijoje. Komunizmo dvasią pamaitino dar kiti *-izmai* – suprematizmas, kubizmas, gi nacizmas iš dalies turėtų dėkoti *bauhaus* ir *jugend* stiliams, o visi kartu – tiems patiems antikos graikams, kurie iškreiptu būdu reanimuoti gerai patarnavo kurdami totalitarinių kultūrų kalbą. Ar ne tai regime fašistinio meno šedevre – Leni Riefenstahl filme *Olimpia* (1936)? Ach, kokie netikėti ir klastingi kultūrų persipynimo ir sąsaukų vingiai! Prisiminkime, kad ta pati antikos kultūra sunokino ir humanistinės kultūros viršukalnę – aukštąjį renesansą... o jau XX a. viduryje patarnavo didžiausiai per visus amžius žmonijos kraujosrūvai. Kviesdami griauti, italų futuristai kūrė naujus, neįprastus muzikos instrumentus – iš dviračių, klaksonų, vandentiekio vamzdžių ir kibirų. Ironija: bombarduojant Milaną viena pirmųjų bombų pataikė ir visiškai sunaikino tų instrumentų muziejų...

Moderniajai kultūrai būdinga savinaika. Ji elgiasi kaip smėlio pilį pastatęs vaikas – verkia, kai griaua kiti, bet džiaugiasi, kai sugriaua pats. Naikinti statant yra pagrindinis modernios kultūros bruožas.

Iš kitos pusės, tokia kategoriška nuomonė yra pažeidžiama: modernioji kultūra – tai ne vien futuristai ar postmodernistai, kurių dekadanso poveikis

dar ilgai turės įtakos tolesnei kultūros raidai. Modernioji kultūra dažniausiai yra pažangi ir aš jau apie tai kalbėjau, kaip pavyzdį minėdamas tarpukario lietuvių dailę, ypač garsiąją Kauno dailininkų mokyklą, kurios narė buvo ir mano motina, daug ir gražiai pasakodavusi man apie to meto dailininkų idėjas bei kūrybinius skaudulius. Tradicijos ir novatoriškumo suderinimas buvo vienas rimčiausių išbandymų mūsų kultūrai, kuri dar visai neseniai mėgavosi vien gražiomis, sielai mielomis, slaviškomis intonacijomis persmelktomis Juozo Naujalio, Miko Petrausko ar Česlovo Sasnausko dainomis. Netgi mūsų Tautinė Giesmė, kurioje vokiečiai išgirsta jiems gerai žinomą melodiją, nežeidė lietuvių sielos, nes buvo svarbūs ne motyvai, o žodžiai. Antrojo pasaulinio karo išvakarėse tapo svarbūs ir motyvai – reikėjo save apreikšti moderniam pasauliui suprantama kalba apie lietuviškosios dvasios egzistenciją, europietišką prigimtį ir tradiciją, parodyti kultūrinio būvio artumą, atitikmenis ir kartu – skirtības. Romantinė ar postromantinė kūryba, kuri jau seniai Europoje buvo nebe madoje, netiko. Reikėjo naujų raiškų. Jas ir atskleidė tradicionalizmas, įdėtas į profesionaliai išreikštą įvairialypį modernios Vakarų kultūros ir jos išraiškų drabužį. Atsakas buvo greitas: Lietuvos kultūros klestėjimas neliko nepastebėtas – visoje Europoje džiaugtasi *atrados* dar viena, seną, bet kartu jauną kultūrą. Čia pat, šalia dailininkų ir teatro, kompozitorių ir architektų vis drąsiau reiškėsi ir mūsų filosofai – Antanas Maceina, Stasys Šalkauskis, Levas Karsavinas, Vosylius Sezemanas... Sėkmingai veikė *culture input / output* sistema tai, kas buvo sunaudojama, buvo ir atiduodama. Vėliau toji matrica pradėjo byrėti – liko tik *culture inside*. Dabar, kai mūsų menininkai tiek daug keliauja, o kultūros skleidėjų formos tokios įvairios, situacija pasikeitė iš esmės: daugelis lietuviškąją prigimtį nesąmoningai nuslepia, galvodamas, kad mūsų kultūra nepajėgi konkuruoti ar bent lygiuotis į vakarietišką. Dažnai apsiribojama vien tuo, kad skelbiama lietuviška pavardė gali būti užtenkamas argumentas mūsų kultūros naudai. Ar dažnai mūsų muzikantai savo koncertinėse programose kaip prioritetą įrašo lietuviškus kūrinius, ar mūsų patys garsiausieji režisieriai kur stato lietuviškus veikalus? Argi užsienio žiūrovams būtų neįdomios Vydūno, Balio Sruogos dramos, Juozo Grušo pjesės? Yra pavienių faktų, bet nėra sistemos, nes nėra nuostatos, jog visa mūsų kultūra yra pakankamai ryški ir gali būti įdomi kitų valstybių žiūrovui, skaitytojui ar klausytojui. Klausiu, ar mūsų dailininkai nepabėgo nuo tautinio savitumo ženklų savo darbuose? Kuo toliau nuo savo šaknų – atrodo, toks dabar kursas. Žinau rusų, kurie išsižada savęs. Keičia vardus – ne Ivanas, o Žanas, ne Larisa,

o Lora... Taip ir mūsų kultūra – kad tik toliau nuo savęs... Ir dar – paminėjau Antaną Maceiną, Stasį Šalkauskį. Ar kas nuosekliai verčia jų raštus į vokiečių, anglų, prancūzų kalbas? Negi šių šviesių ir labai moderniai mąstančių lietuvių darbai nepapuoštų Europos knygynų? Kodėl iki šiol vangiai į lietuvių kalbą verčiami Jurgio Baltrušaičio sūnaus, komparatyvistinės menotyros pirmtako Jurgio Baltrušaičio kultūrologiniai darbai? „Fantastiškųjų viduramžių“ lietuvių kalba aiškiai per maža. Kodėl Marijos Gimbutienės atminimui įamžinti „pakako“ tik siaubingai apleistos gatvelės, vedančios Kaune į Petrašiūnų kapus? Kodėl nesekame čekų ar lenkų pavyzdžiu, kuomet, paprastai, visuose jų atlikėjų programose yra atliekami ne vien žinomi F. Šopeno ar B. Smetanos, bet ir daugybės kitų, gal ir ne tokių žymių, tačiau vertų dėmesio autorių kūriniai. Vyrauja nuomonė, kad tik M. K. Čiurlionio kūryba gali geriausiai reprezentuoti mūsų kultūrą. Gali, bet ne vien! Gerai, kad vis drąsiau užsieninę koncertinę areną veržiasi lietuviška muzika – atlikėjai joje dar Sauliaus Sondeckio pastangomis yra padarę gražų proveržį. Gi modernioji mūsų poezija dar vangiai skverbiasi į pasaulį. Kas žino Kazio Binkio, Juozo Tysliavos, Henriko Radausko poeziją. Internetu radau 9 K. Binkio, 11 J. Tysliavos, apie 20 H. Radausko eilėraščių, išverstų į anglų kalbą, gal tai didesnių darbų pradžia, beje, pradėtų Amerikoje – Valdo Anelausko svetainėje <http://www.efn.org/~valdas/modern.html>, kurią atveria puikus mūsų poeziją apžvelgiantis Kornelijaus Platelio straipsnis anglų kalba. Kitas klausimas, ar tieji vertimai yra pakankamai adekvatūs, ar jų kalba sutaria su rafinuotais mūsų moderniosios poezijos rimais.

Didelį darbą atlieka Lietuvos muzikos informacijos ir leidybos centras, kurio svetainėje <http://www.mic.lt/index2.html> galima rasti svarbiausią informaciją apie visus ryškiausius lietuvių kompozitorius lietuvių bei anglų kalba. Neseniai atidarytoje, ir beje, labai gerai lankomoje savo svetainėje ketinu sukaupti kiek galima daugiau aplinkos adresų, susietų su lietuviška muzika. Tai būtini ir neatidėliotini darbai. Pagirtina, kai internetiniame voratinklyje stengiamasi deramai pristatyti ir Lietuvos daile, teatrą, kiną. Deja, dažnai atidarytos svetainės visai arba labai retai atnaujinamos, papildomos. Patyriau, kad šis procesas itin pagyvina jų lankomumą. Modernioji kultūra šiandien – tai ir moderniosios technologijos, kurias būtina įvaldyti ir jomis naudotis.

Juk apmaudu, kai pas mus besilankantys profesoriai iš Anglijos nustemba sužinoję, jog Jurgis Baltrušaitis ir Marija Gimbutienė – lietuviai, o Vydūnas – ne vokietis... Kodėl mes taip abejojame mūsų kultūros modernumu ir jos didumu?

Kodėl greitai susižavime menku gastrolieriumi, o nuvežtas platinti tarptautinėje mugėje knygas apie Lietuvą taip ir paliekame neišėmę iš dėžių... Kodėl neišleidus anglų kalba Arvydo Šliogerio ar Viktorijos Daujotytės raštų? Kodėl mums, čia susirinkusiems, nepaskelbus, kai švėsime savo valstybės vardo paminėjimo 1000-metį, *Lietuvos kultūros metų*? Tokią idėją galėtų paremti ir UNESCO, ir SNO. Būtų puiki proga čia paminėtas ir nepaminėtas spragas užtaisyti. Girdžiu, kad nereikėtų sutapatinti Vilniaus paskelbimo Europos kultūros sostine su 1000-mečio minėjimo metais. O kodėl ne? Esame nedidelė valstybė, apie mus dar ne tiek daug kas žino, o parodyti yra ką. Argi tai ne proga padaryti? O ir iki tos datos yra kas veikti. Aš, kaip Kauno technologijos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas, inicijuojau anksčiau vardytų autorių raštų vertimą bei leidybą bendradarbiaudamas su panašiai mąstančiais. Gal sulauksime mecenatų ne vien gausioms alaus ir baikerių šventėms, bet ir *kitokiai* veiklai.

Kita mano pranešimo aptartis, skirta kultūriniais *emigracijos* aspektams, teigu neglumina, lyg būtų atsiradusi ne vietoje. Esu giliai įsitikinęs, kad pastarųjų metų masinės lietuvių emigracijos priežastys ir pasekmės glūdi tamprioje moderniosios kultūros ir tradicijos sąveikoje, o nesugebėjimas bent kiek daryti įtaką dabarties pragaištingiems procesams yra sietinas su absoliučiu mūsų politikų nesugebėjimu jį suvokti. Bejėgiškumą rodo minties, esą visi išvykusieji grįš į Lietuvą kažkaip pakitus ekonominei krašto būklei, eskalavimas. Ar tokios prognozės pagrįstos? Juk išvyksta fiziškai ir intelektualiai pajėgiausi šalies piliečiai. Kas tuo metu kurs gerovę čia? Pensininkai, kurių vis daugiau, ar moksleiviai, kurių vis mažiau? Modernioji kultūra ir tradicijų kultūra paaiškina dabartinį vyksmą – lietuviai visuomet emigruodavo, kai valdžios interesai tapdavo viršesni už valstybės interesus. Modernusis, daugiau materialių galimybių teikiantis arba jomis viliojantis pasaulis visais laikais lietuviui buvo savotiškas *edeno* sinonimas. Franko Kruko istorija – pamokanti šių nuostatų pasekmė.

Žydai, vadindami save *pasaulio žmonėmis*, ir lietuviai, įvardiję save *pasaulio lietuviu*, yra absoliučiai skirtingi dalykai. Studentas lietuvis, katalikas, ketletą mėnesių pasidarbavęs užsienio braškių plantacijose, nežinia, ar nors kartą įžengęs į Bažnyčią, sugrįžęs šneka jau su akcentu, gi žydas, kur bebūtų, išlaiko ir palaiko visus savo prigimtį išreiškiančius ritualus. Lietuvio emigracija yra grynai ekonominė tradicija, žydui – etninė, moralinė. Čia verta prisiminti Martino Heideggerio studijoje „Apie humanizmą“ išsakytą mintį, esą *benamiskumas yra pasaulio lemtis*, ir jei mes nesugebame šitą lemtį mąstyti būtiš-

kai-istoriškai, nebegalėsime paaiškinti žmogaus susvetimėjimo fenomeno. Emigraciją gimdo ne tiek ekonominė krašto būklė, kiek piliečių, gyvenančių tame krašte, nacionalinio pasididžiavimo prarastis. Susvetimėjimas savo prigimčiai – *svetimo savame krašte* būvis. Gal aš ir klystu, bet jei „Žalgirio“ pergalės sektų viena po kitos, tai tikriausiai turėtų įtakos ir emigracijos rodikliams. Benamiškumo lemtis, kol ji nesuvokiama, yra sunkiai įveikiama. Modernioji kultūra dar nepasiekė mūsų politikų, o kultūringos politikos tradicija labai menka. Susilpnėjęs filosofinis naujosios būties apmąstymas netiesiogiai paveikia ir realiąją politiką, kurioje nebeliko tokio mąstymo dėmenų. Rinkos ekonomika be filosofijos, be mokslo, be kultūros tampa sezoninė turgaus ekonomika. Šio gilesnio mąstymo stygių demonstruoja ir populistine viena kalbe šnekantys politologai bei finansų analitikai, dažnai man primindami ne mokslininkus, o *augūrus*, kažkada senovės Romoje būrusius stebint, kaip lesa vištos. Būrusius taip, kaip reikėjo imperatoriui. Valstybė, kuri maitinama burtininkų sudarytais reitingais, negali teikti patrauklių idėjų ir tuo labiau sprendimų. Joje geriausiu atveju gali būti tik begaliniai ginčai. Tarp jų ir teisminiai.

Benamiškumo nuotaikos yra neatsiejama modernaus pasaulio ir jo kultūros dalis. Tiesiogine ir perkeltine prasmėmis. Dabar jauni, net ir nedidelius atlygius gaunantys piliečiai ima paskolas iš bankų būstui statyti. Tokia praktika gerokai stabdo pagundą emigruoti, tačiau paskolų grąžinimas jau tiesiogiai susietas su uždarbiu, tad vėl verčia jaunimą ieškoti greitesnio atsiskaitymo su banku būdo. Ar mūsų krašte jis turi užtektinai modernių pasiūlymų tokiai pažangai? Tad jis svarsto – ar pirmiau emigruoti, užsidirbti ir tuomet skolintis, ar skolintis ir emigruoti, o uždirbus sugrįžti. Tokių šitaip siejančių savo būtį ir buitį su Lietuva yra, ko gero, nedaug. Ar kas žvelgia į problemą tokiu rakursu?

Modernus žmogus dažnai tapatinamas su madingu. Mada tapatinama su prestižu, o pastarasis – su elitu. Ar naujasis elitas yra kultūringas? Ar kultūros gelmę galima išreikšti pajamų dydžiu? Ar vyną gaminantis verslininkas, kviesdamas vyno šventėje „išsivaduoti iš kompleksų“, yra kultūringas? Ar elito nariai, dalyvaujantys parodos atidaryme, gali ką nors pasakyti vienas kitam apie tuos paveikslus? Šie ir kiti klausimai nėra tokie naivūs, kad juos nutylėtume mokslinėje konferencijoje. Elito teorija, jeigu tokia yra, turėtų padėti naujiems į viešumą atėjusiems stambiams kapitalistams, įtakingiems politikams ir jų artimiesiems paaiškinti esminius viešosios kultūros, tradicijos ir inteligencijos sąvokas bei modernia kalba paaiškinti jų turinį. Pritariu, kad elitas mokosi šokti valsą, bet dar labiau džiaugčiausi, jei skambant valstybės himnui aukšti

pareigūnai tarpusavio kalbas bent trumpam nutrauktų. Ar ne vadovaujantieji mūsų politikai ir verslo reikalams turi pirmieji iškelti tautines vėliavas per nacionalines šventes ne tik prie įstaigų. Tai ne smulkmenos. Juk ir vienas grūdelis išaugina gražią varpą.

Kultūros klausimas kas kartą aktualesnis ir keblesnis. Kultūros reikšmių aiškumą nubloškė du pasauliniai karai, terorizmas ir postmodernizmas, iš dalies pateisinęs destrukciją. Prisiminkime vieno vokiečių kompozitoriaus susižavėjimą, išsprūdusį 2001 metų rugsėjo 11 dieną jam stebint degančių *World Trade Center* bokštų dvyinių griūtį: „*Kokia puiki muzika turėtų būti ši griūtis!*“ Toks entuziastingas kūrėjo šūksnis skubina aptarti ir *šiuolaikinio menininko misiją bei atsakomybę moderniame pasaulyje*. 1935 m. Štutgarte gimęs vokiečių kompozitorius Helmutas Lachenmannas ir išgarsėjęs 1962 m., kai jo kūryba tapo žinoma Vakarų Europos melomanams, yra pasakęs: „*kompozitorius, kuris žino, ko nori, nori tik to, ką žino. Visa aibė pripažintų naujosios muzikos kompozitorių atrado savo receptus ir naudojami jais pagal moto: dizainas tinka visuomenei, galime tiekti...*“ Tuo lyg norėta pasakyti, jog šiuolaikinė menininko pozicija labiau artima supermarketo ideologijai nei iššūkiui amžininkams, kuriuos jiems skelbia kenčianti ir nerimastinga kūrybinė siela.

Tačiau ar daug beliko tų iššūkių? Didi dauguma menininkų dabar gyvena patogiai. Pažvelkite, kokie stilingi jų būstai, kokie makiažai ir drapanos, demonstruojami per eilinių dailės salonų atidarymus. (Tiesa, vynas ten galėtų būti geresnis...). Menininkai persiėmė vartotojiškos visuomenės įpročiais. Dabar svarbu siekti dviejų dalykų – patikti rėmėjui ir kritikui. Rėmėjas išlaisvina nuo meninės atsakomybės, o kritikas papasakoja apie tai, ko nėra tame mene. Iš meno kūrinio dabar laukiama pramogos, švelnaus akibrokšto, lengvos ironijos ar tiesiog – malonaus akiai dizaino. Menininkas šiais laikais tapo bedantis. Jau nebeįsivaizduojama rašytojo knyga apie kapitalistinės visuomenės kritiką ar naujosios lietuviškos buržuazijos satyrą. Juozo Erlicko užuominos seniai priimamos tik kaip anekdotai, kuriuose niekada nebuvo ir nėra meninės jėgos ir jos keliamų pavojų. Menininkas nebenori būti pavojingas, nes nebenori rizikuoti savo nebloga padėtimi dabartinėje visuomenėje. Jis nesiginčija su valdžia, nes toji jam vis dar žada ir kažkiek duoda. Dabarties menininkas yra gerokai bailus ir mielai transponuoja savo vidinę dramą į dekoratyvinių išraiškų lankas. Meno kūrinuose dingsta svarba, gelmė, filosofinis kūrėjo stotas ir kriticizmas. Menas tampa nuobodus. Stovime prieš veidrodį, šypsomės gražia protezuota šypsena ir užmirštame, jog toji burna iš tikrųjų gi – bedantė...

Kažkada aš kalbėjau apie *humanizmo grėsmę* (žr. *Humanistika*, Nr. 2, 1998, Kaunas, Technologija), bandydamas priminti, kad teoremos, taisyklės, gramatika ir fizinis lavinimas, jei visi jie neaiškinami humanizmo prasme, lieka tik muštras, artimas kareivinių režimui ir labai tolimas humanizmo esmei. Dabarties grėsmės jau lyg ir nebėra, nes apnyko ir patsai humanizmas. Humanitarinė kultūra Europoje išgyvena ne pačius geriausius laikus. Moksliniuose žurnaluose jau skaitau artimesnius publicistikos žanrui straipsnius, kuriuose aidi pavojaus varpai, skelbiantys visuotino abuojuo humanizmo idealams tarpinį. Demokratijos ir humanizmo keliai išsiskyrė. Demokratija išmokė mus skelbti ir saugoti laisves, o humanizmo skelbtas pareigos jausmas sumenko. Gyvenimas rodo, kad viena be kitos gyventi nebegali: pareiga perspėti ant tilto stovintį savižudį pasirodo teistina, nes pažeidžia savižudžio laisvę rinktis. Visus artimuosius išžudęs žmogžudys išteisinamas, nes įrodoma, jog jis – *visiškas našlaitis*. Humanizmo stygius demokratijoje yra pastarajai pavojingas, nes sukuriama tokia moralės nuostata, kuomet auka gali būti pasmerkta vien todėl, kad ne laiku praėjo pro budelį. Demokratijos ir moderniosios kultūros dipolis taip pat per mažai tyrinėtas. Skyrium – taip, bet ne kartu.

Mes dažnai skundžiamės, kad Europos Sąjungos struktūriniai fondai tarsi aplenkia *kultūros finansavimą*. Sakoma, kad juose per mažai kultūrinių projektų pasiūla. Panagrinėkime ir šį mums naują reiškinį. Iš tikrųjų, didžioji investuojamų lėšų dalis tenka pramonei, verslui ir ūkiui plėtoti. Globalizacijos akiivaizdoje tokie sienų nežinantys procesai ir juos lydintys (arba pirmą jų einantys) finansiniai srautai yra tolimi dvasinės kultūros gyvenimui. Neužmirškime, kad narystė Europos Sąjungoje iš principo skiriasi nuo Sovietų Sąjungos modelio, kuriame skirtingų respublikų kultūra buvo vadinama vienu vardu – *tarybinė*. Centralizuotas buvo ir jos finansavimas. Todėl mums, dar menantiems tokį kultūros gyvenimo globą, iš įpročio norėtusi, kad ir Briuselis, kaip kažkada Maskva, perpumpuotų dalį lėšų kultūrai, menui ar dvasinio paveldo apsaugai. Gerai, kad taip nėra. Europos Sąjungos formuojama kultūros procesų paramos doktrina orientuota į kiekvienos narės sąmoningumą ir viltį, kad savo krašto kultūrai, menui, humanitarinėms reikmėms valstybė skirs tiek lėšų, kiek jų pakaktų normaliam ir sėkmingam šių visuomenės gyvenimo dmenų gyvavimui. Būtent – skirs iš *savo* resursų. Keista būtų, jei mūsų valstybės išdas remtų prancūzų ar ispanų nacionalines kultūras be naudos sau. Deja, tokio sąmoningumo dar neįgijome. Kitas dalykas – bendrieji projektai. Šioje srityje jau turime nemažai patirties – čia būtinas abipusis finansavimas

pasiteisina. Kuo greičiau suvoksime, kad iš vidaus finansuojama ir kitaip remiama Lietuvos kultūra tokiu būdu apsaugoma nuo bereikalingų išorinių išipareigojimų ir įtakų (kurios gali būti sąmoningai ydingos), o jos savasties ir unikalumo išraiškos tokio vidinio išipareigojimo dėka nuolat turės siekti įvairovės, tuo greičiau atmesime vis dar tvyrančio nepilnavertiškumo skraistę ir atprasime gyventi vien iš labdaros.

Modernioji kultūra yra demokratiška ir geranoriška tuomet, kai mes – nebijokim pasivadinti humanistais – gebėsime pasidžiaugti vieni kitų darbais. Kiekviename kultūros judesyje norėkime pamatyti bent vieną pozityvų momentą. Žiūrėk, ir tavajame kažkas išvelgs ne vien pavojingą konkurentą. Diskutuokime dėl detalių, bet būkime vieningi, kai stojame į akistatą su globalizacijos ir kosmopolitizmo *king-kongais*. Kol demografinė statistika byloja, kad Lietuvoje gimsta 8, o miršta 10, kas žino, ar ne tokiu pat santykiu nyksta ir mūsų kultūra, kaip ją bevadintume – tradicinė ji, masinė ar moderni. Šių skaičių pozityvi dinamika – didysis mūsų rūpestis.

Šiame kiek išblaškytame, bet gerų norų siekiančiame pranešime norėjau akcentuoti keletą svarbių dabarties momentui dalykų:

- tradicinės kultūros jėgą ir pažeidžiamumą;
- masinės kultūros pavojus ir būtinybę plačiau kalbėti apie jos genezę bei veiklos mechanizmą ir jo poveikį;
- plačiau aptariau moderniosios kultūros būklę ir išskyrčiau keletą svarbesnių aspektų – kalbėjau apie lietuviškosios kultūros skvarbą pasaulyje;
- apie emigracijos ir benamiškumo kultūrinį aspektą;
- apie patogiai gyvenantį bedantį menininką;
- apie humanizmo ir demokratijos takoskyrą bei netikėtus kultūros finansavimo politikos, kurią mums siūlo narystė Europos Sąjungoje, pokyčius.

Pagalčiau, baigdamas šį pranešimą, dėkoju, kad man buvo suteikta palaiminga garbė ir drąsinanti atsakomybė išsakyti šias mintis jums, neabejingiems mūsų kultūros keliams ir vieškeliams, trasoms ir magistralėms, kuriuos patys tiesiame ir kuriais, laiko bei savo sąžinės vedini, einame.

Abiejų tautų poetas

TOMAS VENCLOVA

Lituanistas, slavistas, Jeilio (Yale) universiteto Slavų kalbų ir literatūros profesorius. Keturių mokslinių knygų ir daugiau kaip šimto publikacijų autorius, poetas ir eseistas. El. paštas tomas.venclova@yale.edu .

Mirus Czesławui Miłoszui* (Czesław Miłosz), atsirado negausių, bet pastebimų asmenų, kurie vadino jį nepakankamai katalikišku ir nepakankamai lenkišku – tiesą sakant, net antikatalikišku ir antilenkišku. Beje, tai nebuvo pirmieji Miłoszo puolimai, nes šeštajame dešimtmetyje gana panašiais žygdarbiais vertėsi komunistinė propaganda. Manau, poetas žiūrėjo į tai iš dangaus su šypsena: jis itin mėgo provokuoti tiek totalitaristus, tiek nacionalistus, ir pagaliau visada triumfuodavo susidūrimuose su jais. Atgulė ilsėtis bažnyčioje Krokuvos Skalkoje, nacionaliniame panteone. Pora dienų prieš laidotuves buvau nuėjęs prie tos bažnyčios ir mačiau apgailėtinas demonstrantų grupeles, mosikuojančias transparentais, ant kurių buvo surašytos išplėstos iš konteksto Miłoszo citatos ir įvairiausi kaltinimai. Laidotuvių eisenos demonstrantai nebedrįso trukdyti.

Tarp kaltinimų nuolat kartojosi vienas: Czesławas Miłoszas buvo visai ne lenkas, o lietuvis, taigi tarsi pagal definiciją negalėjo prisidėti prie lenkų kultūros kūrimo, priešingai, neapkentė jos ir diegė joje svetimus elementus. Tas tvirtinimas būtų pralinksminęs poetą labiau negu visi kiti. Bet nesakyčiau, kad jam būtų buvęs netikėtus. Prieš daug metų jis rašė: „...tarp lenkų esu ne kartą patyręs įtarimą, kad kažkas netvarkoj su mano lenkiškumu. Ir turiu prisipažinti, kad truputis tiesos toje pažiūroje buvo, nors dar vaikas Rusijoje deklamuodavau:

*straipsnyje vartojamos autentiškos, paties autoriaus pasirinktos pavardžių formos

„Kto ty jesteś? Polak mały. Jaki znak twój? Orzeł biały“. (Kas tu esi? Mažas lenkas. Koks tavo ženklas? Baltas erelis). [1, p. 178]. Buvo kilęs iš apylinkių, kelis šimtmečius susijusių su Lenkija, bet jai nepriklausančių. Iš Lietuvos, keistos valstybės, kuri viduramžiais buvo nepriklausoma, pusiau pagoniška, pusiau stačiatikiška imperija, vėliau dalijosi su Lenkija likimu, o XX a. vėl atgavo nepriklausomybę – drauge su Lenkija, ir lygiai kaip Lenkija du kartus. XX a. nepriklausomybė pasirodė visai kitokia negu senoji, nes rėmėsi etnografiniu kriterijumi, o tai reiškė, jog vietoje galybės, siekiančios Smolenską ir Juodosios jūros pakrantes, atsirado maža, nors ambicinga Baltijos respublika, panaši į Latviją, Estiją, iš dalies į Suomiją. Savo sostine ji laikė Vilnių, gražų miestą, kuris buvo viduramžių imperijos centras, bet jau porą amžių kalbėjo daugiausia lenkiškai, taigi buvo prijungtas prie Lenkijos. Dėl to išžiėbė ilgas ir griežtas konfliktas – daug metų jis atrodė toks pat neišsprendžiamas, kaip Izraelio ir arabų konfliktas dėl Jeruzalės. Czesławas Miłoszas buvo pirmiausia Vilniaus poetas – vadino jį „miestu be vardo“, be to, ginče dėl Vilniaus užėmė ypatingą poziciją, taigi lenkų superpatriotai automatiškai priskyrė jį prie itarimų. Lietuviai taip pat ne visai suprato, kas yra tas keistas Vilniaus autorius, nes lietuvių skiriamasis ženklas dabar yra kalba – sunki, slavui visai nesuprantama, su lenkų kalba turinti lygiai tiek bendro, kiek gėlų kalba su anglų. Miłoszas girdėjo tą kalbą vaikystėje, sugebėjo skaityti jos tekstus, bet lietuviškai niekad nerašė. Šiaip ar taip gimė Lietuvoje ir liko jai ištikimas.

Lenkų poetui tai nebuvo jokia išimtis, nes lietuviu save laikė taip pat Adomas Mickevičius, XIX a. lenkų kultūroje užimęs daugumą tokią vietą, kokią Miłoszas užėmė po šimto metų. Geriausi lenkų rašytojai paprastai būna kilę iš Lietuvos, lygiai kaip geriausi anglų rašytojai – iš Airijos: tas palyginimas jau virto banalybe. Kiekvienas lenkas (ir kiekvienas lietuvis) žino, kad didžioji Mickevičiaus poema, „Ponas Tadas“, prasideda žodžiais „Lietuva, tėvyne mano“. Bet ta pradžia yra dvigubai paradoksali, nes „Pono Tado“ Lietuva – tai dabartinė Baltarusija. Miłoszas skyrėsi nuo Mickevičiaus, nes buvo kilęs iš tikrosios Lietuvos. Vaikystėje skaitydamas „Poną Tada“ stebėjosi, kad ten kalbama apie bukus ir kurtus, kurių Miłoszo gimtosiose apylinkėse nebuvo progos matyti. Tačiau jis buvo kultūrų paribio rašytojas, kaip ir Mickevičius – taip pat kaip Celan, Yeats, Italo Svevo arba Kavafis. Paribio dirva generuoja konfliktus, net karus – taip pat ir pasaulinius – bet neabejotinai gimdo talentus.

Miłoszas gimė Šeteiniuose, kuriems skyrė eilėraščių, laidotuvių dieną per-

skaitytą priešais bažnyčią Skalkoje, iš pradžių lenkiškai, paskui lietuviškai, paskui keliomis kitomis kalbomis:

Žemai anapus medžių Upės šalis, anapus manęs ir pastatų Miško šalis, į dešinę Šventosios Brastos šalis, į kairę Kalvės ir Kelto.

Kad ir kur keliavau, kokiuose žemynuose, veidu buvau visada atsigręžęs į Upę.

Jusdamas perkąsto ajero baltai raudono sodrumo aromatą ir skonį.

Girdėdamas senas pagoniškas dainas pjovėjų, grįžtančių iš lauko, kada giedrų vakarų saulė geso už kalvų...

Upė – tai Nevėžis; Šeteiniai yra pačiame dabartinės Lietuvos centre, ties dviejų jos dalių – Žemaičių ir Aukštaičių – riba. Aukštaičių kraštas didesnis – tai senųjų Lietuvos kunigaikščių gimtasis lizdas, nuo kurio prasidėjo valstybė. Žemaičiai garsėja ištikimybe seniems papročiams ir kalbai. Aukštaičių herbas yra lietuviškoji Vytis, kitaip sakant raitelis ant žirgo, Žemaičių herbas – Lokys; beje, Miłoszas mėgo save lyginti su žemaitišku ar lietuvišku lokiu. Kažkada su juo kalbėjau apie vykusią pasakėčią, kurią Mickevičiaus laikais parašė lietuvių poetas Simonas Stanevičius. Nevėžio pakrantėje ten susitinka lokys ir arklys: pirmasis su grandine ant kaklo, antrasis supančiotas. Aišku, kalbama apie caro Rusiją, kuri engė Žemaičius ir Aukštaičius lygiai kaip Lenkiją, bet griuvo, kai Miłoszui buvo šešeri. Šeteinių apylinkėse nuo senų laikų gyveno patriotiška šlėkta ir garsėjantys atkaklumu sodiečiai: abu šie sluoksniai aktyviai dalyvavo 1863 m. sukilime, kurio vadas čia buvo lietuvis kunigas Antanas Mackevičius. Vietinei šlėktai priklausė Miłoszo tėvai, Aleksandras ir Veronika Kunat, jis – gal serbų ar lužičėnų, ji – lietuvių kilmės, nors lenkakalbė.

„Augau iš provinciškų prietarų“, ne be autoironijos pasakė poetas viename iš savo paskutiniųjų interviu. Prietarai lieka prietarais, bet Miłoszas, žinoma, buvo kaip reta pasinėręs į savo vietą ir laiką. Turėjo labai lietuviškų bruožų, gimusių paprastame sodietišku dorybių ir kasdieninio triūso pasaulyje – atkaklumo, disciplinos, vidinės jėgos. Žinoma, tai gana tipiška bet kuriai visuomenei, esančiai panašiam plėtotės lygmenyje, bet Lietuvoje reiškesi itin stipriai – ar bent Miłoszo romanai ir *essay* verčia tuo tikėti. Jis visada manė, jog iš vaikystės ir jaunystės Lietuvoje kilo jo pasaulėžiūros pagrindai – ypatingas antitotalitarinis konservatizmas, priešiškus nihilizmui ir etiniam reliatyvizmui, nekintančios vertybių skalės ir pastovaus atramos taško ieškojimas, tikėjimas

protu, bet ir savotiškas panteizmas, gili pagarba Visatai ir jos ritmams, požiūris į gamtą kaip į prarastąjį rojų, kurį vis dėlto galima atsikovoti. Manau, kad lietuviška patirtis paženklino ir Miłoszo santykį su kalba kaip su ištiesai poetišku reiškiniu, kuris tuo pačiu metu užtikrina asmeninę ir tautinę tapatybę. Pridurisiu charakterio bruožą, minimą „Isos slėnyje“: tai „ramumas ir santūrumas vertinant save“.

Kaip minėjau, nepriklausomybės atgavimo pasekmė Lietuvai ir Lenkijai buvo antagonizmas. Miłoszų šeimai teko persikelti į Vilnių, kurį nuo „Kauno Lietuvos“ (lietuvių laikinąja sostine tapo Kaunas) skyrė kažkas panašaus į geležinę uždangą *avant la lettre*. Įstabi barokinė senosios Lietuvos imperijos sostinė paveikė poeto plėtotę gal dar labiau nei gimtasis kaimas. Ji sergėjo XVII a. teologinių disputų, romantizmo ir švietimo ginčų atminimą. Nors buvo lenkų valstybės pakraštyje, virtusi gana apleista provincija, čia nestigo savotiškų žmonių, pirmiausia susijusių su didžiu universitetu, kurį kitados buvo baigęs Mickevičius. Čia kirtosi kalbos, papročiai, eros, greta lenkų bendruomenės egzistavo lietuvių, baltarusių, žydų. Nuo Vilniaus Miłoszas, kaip prisipažindavo savo eilėraščiuose, niekada neįstengė nutolti. „Tai magiškas, magiškas miestas“, paskutiniuosius gyvenimo savaitėmis pasakė jį slaugančiam gydytojui.

Jau gimnazijoje jis pažino to miesto stebėtiną įvairovę. Viename iš vėlyvųjų *essay* prisimena keistas savo mokyklos draugų pavardes: Alchimowicz, Blistrub, Bobkis, Bołbot, Czebi-Ogly, Dabkus, Meyer, Meysztowicz, Mikutowicz, Mirza-Murzicz, Swołkień, Siemaszko, Wolejko. Tos pavardės dažniausiai nebuvo lenkiškos: baltarusiškos, lietuviškos, gana dažnai totoriškos, kartkartėmis vokiškos ar net daniškos (stigo žydiškų, nes žydai paprastai lankydavo savo mokyklas). Gimnazija vadinosi Zigmanto Augusto vardu – tas XVI a. Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis buvo lietuvių kilmės, bet savo protėvių kalbos nebemokėjo. Netoliese buvo kita, Vytauto Didžiojo gimnazija: šis vyresnysis Zigmanto Augusto giminaitis, priešingai, simbolizavo lietuviškąjį separatizmą ir prisirišimą prie gimtosios kalbos, taigi toji mokykla rengė kadrus būsimajam lietuviškajam Vilniui, kuris tebebuvo svajonių sferoje. Valdžia kiek pajėgdama stengėsi susieti miestą su Lenkija, nevengdama represuoti lietuvių ir baltarusių. Dauguma vilniečių lenkų laikėsi tautinės ideologijos. „Nedaug buvo kitaip galvojančių asmenų, nors jie buvo labai įdomūs, vertingi ir energingi“, rašė Miłoszas 1978 m. [1, p. 176]. Vadinamieji krajavcai – Ludwikas Abramowiczius, Mykolas Roemeris ir kiti dar prieš pirmąjį pa-

saulinį karą svajojo atgaivinti senąją Lietuvą, tai yra baltiškai slavišką Didžiąją Kunigaikštystę, galbūt federacijoje su Lenkija, bet išsaugojusią savo tapatybę ir ypatingą pobūdį. „Krajovcų“ grupė tebebuvo įtakinga ir Miłoszo laikais: ją rėmė vietinė tradicija, kuri laikė Didžiosios Kunigaikštystės piliečius dvasiškai turtingesniais nekaip „koroniažai“ – Varšuvos ar Krokuvos gyventojai. Juk iš Didžiosios Kunigaikštystės buvo kilę, atseit tvirtino esą lietuviai, Adomas Mickevičius, taip pat nepriklausomos Lenkijos atkūrėjas Józefas Piłsudskis.

Provinciška stagnacija dažnai gimdo maištą. Gimnazistas, paskui studentas Czesławas Miłoszas pasipriešino daugumai. Jo maištas reiškėsi ir tuo, kad jis tapo krajovcų idėjos paveldėtoju. Meilė Lietuvai – kaip Mickevičiaus ir Piłsudskio atveju – jam anaiptol nesusikirto su meile Lenkijai. Iš čia kilo svajonė apie novatorišką Vilniaus klausimo sprendimą. Dvidešimt dvejų metų jis išspausdino jaunųjų literatų žurnale „Żagary“ apybraižą, kurioje rašė apie savo miestą su aitaria ironija, bet rimtai: „Vilnius, gražus ir niūrus šiaurietiškas miestas. Pro langą matyti išdaužytas grindinys, balos ir mėšlo krūvos. Toliau ištrupėjęs mūras ir medinės tvoros. Miesto centre vidury gatvės riejasi šunys, ir joks auto jų nepabaidys. Vargšė sostinė! Ar ne juokingas ginčas dėl tų surizgusių žydiško geto gatvelių? Dėl kunigaikščių pilies griuvėsių? Dėl kelių vargingų apskričių, kurių gyventojai augina linus bevaisiuose smėlynuose ir vietoje machorkos rūko vyšnių lapus, o vietoje degtukų vartoja skiltuvą?“ [2]. Miłoszas siūlė – ypač turint omenyje hitlerinės Vokietijos pavojų – kompromisą, lietuvių lenkų suartėjimą, dėl kurio Lenkija nustotų laikiusi Vilnių tiktai savu ir nevertintų miesto praradimo kaip nepagydomos skriaudos. Tatai baigėsi tik „Żagary“ numerio konfiskacija ir tardymu, kurį prokuratūra, tiesa, nutraukė.

Žurnalas „Żagary“, leistas Vilniuje 1931 – 1934 m., pasirinko pavadinimu vietinį lietuvišką žodį „žagarai“. Miłoszas, kurio vardas visiems laikams liko susijęs su tuo žurnalu, spausdino jame, be ko kito, vertimus iš lietuvių literatūros ir straipsnius apie ją. Čia jam padėjo Pranas Ancevičius, jaunas publicistas, politinis emigrantas iš „Kauno Lietuvos“. Miłoszas visą gyvenimą laikė jį vienu iš savo mokytojų. Tuo metu Miłoszas vertė – ir, kaip Ancevičius, labai gerbė – lietuvių poetą Kazį Borutą, anarchišką kairuolį, vėliau Gulago kalinį. Būtina paminėti ir kitą pavardę: tais laikais lenkų poetą veikė bendrapavardis ir tolimas giminitis Oskar Miłosz, kurį lietuviai vadina Oskaru Milašiumi. Tai buvo visai kitoks žmogus, negu Ancevičius ir Boruta. Lenkų aristokratas, gimęs Baltarusijoje (motina buvo žydė), jis tarsi įkūnijo tenykštės istorijos ir etninių santykių

painumą. Pasirinko Lietuvą, tapo lietuvių valstybės diplomatu ir kovojo dėl Vilniaus tarptautinėje arenoje, todėl daugelio lenkų buvo laikomas išdaviku; niekada neišmoko savo pasirinkto krašto kalbos, rašė prancūziškai eilėraščius, iš pradžių dekadentiškus (bičiuliavosi su Oscar Wilde), paskui metafizinius, itin originalius, virstančius bemaž pranašystėmis. Gyveno Paryžiuje, ten priiminėjo jaunąją Czesławą Lietuvos ambasadoje. Tas daiktų ir istorijos slaptosios prasmės ieškotojas, kosmopolitas, kurį lietuviai laikė ir tebelaiکو savu, virto giminaičiui daugmaž dvasiniu vadovu. Kaip tik Oskar Miłosz yra vienas iš paskutiniųjų Czesława poemų „Pameistrys“ herojus (pavadinimas, aišku, kalba apie jaunesnįjį poetą). Paveikė visą jo kūrybą, kurios centre yra katastrofos, atpirkimo ir didžios metamorfozės temos.

Kaune, į kurį Miłoszas trumpam pateko antrojo pasaulinio karo pradžioje, jis rado dar vieną lietuvių bičiulį – Juozą Keliuotį, avangardinio žurnalo „Naujoji Romuva“ redaktorių; žurnalas skelbė Joyce'o, Kafkos (taip pat Oskaro Miłoszo) vertimus ir skiepijo Lietuvoje europines, daugiausia prancūziškas filosofijos sroves. Po karo Keliuotis perėjo Stalino lagerius, lygiai kaip Boruta, kuris, beje, priklausė visai kitai politinei kryptčiai.

Visos tos pažintys ir įtakos veikė viena kryptimi – mokė, jog yra neleistinas bet koks etnocentrizmas (vis vien, polono- ar lituanocentrizmas), jog svarstant bet kurią problemą, taip pat ir Vilniaus, dera atsižvelgti į daugelį lygiaverčių požiūrių. Vilniaus likimo apmąstymus Miłoszas po daugelio metų kondensavo į glaustą formulę: „...jeigu kas linki tam miestui gero, turi norėti, kad tai būtų sostinė – o tai automatiškai panaikina bet kokias lenkiškas pretenzijas į „lenkišką Vilnių“ (1, p. 176). Emigracijoje, vėliau ir Lenkijoje jis rado panašiai mąstančių žmonių, pirmiausia Jerzy Giedroycą. Tai jie pagaliau išsprendė „Lietuvos Jeruzalės“ klausimą, nes politikai žengė jų pramintais takais.

Miłoszui teko pasitraukti iš Vilniaus 1940 m., kada į miestą įvažiavo Stalino tankai. Jis grįžo po penkiasdešimt dvejų metų – ir parašė apie tai puikų poetinį ciklą – kai Vilnius vėl, pirmą sykį po XVIII a. ar net po viduramžių, tapo nepriklausomos valstybės sostine. Tada jau buvo vienas iš žymiausių pasaulio poetų, Nobelio premijos laureatas. Priklausė prie tų, kurių emigracija nepalaužė: rašė nuolat, dažniausiai su Lietuva ir Vilniumi susijusiomis temomis. Eliptiški, digresiniai, viziniai Miłoszo eilėraščiai ir poemos sukūrė mitologizuotą tėvynės paveikslą, kuris dabartinio skaitytojo sąmonėje yra greta Micekvičiaus sukurto Lietuvos paveikslo, nors padarytas visai kitaip, koliažo principu. „Pavergtame prote“ Miłoszas vienas iš nedaugelio kalbėjo apie baltų

tragediją. Vaikystės ir jaunystės šaliai skyrė knygas iškalbingais pavadinimais – „Gimtoji Europa“, „Pradedant nuo mano gatvių“, „Tėvynės ieškojimas“. Sakėsi rašęs tuštumoje, praktiškai be skaitytojų, slepiąs rankraščius medžių drevėse (XIX a. tai buvo laikoma senųjų lietuvių tradicija). Buvo ne visiškai taip. Tai, ką jis rašė, netrukus ėmė prasisunkti į Lenkiją ir net į SSRS okupuotą Lietuvą.

Čia leiskite nukrypti į asmeninius atsiminimus. Pirmąsyk perskaičiau kelis Miłoszo eilėraščius, gan negrabiai išverstus į lietuvių kalbą, jau minėtoje „Naujojoje Romuvoje“. To žurnalo komplektai buvo draudžiami, bet mano tėvas vieną iš negausių likusiųjų išsaugojo. Paskui į mano rankas pateko „Gimtoji Europa“, pasiekusi Vilnių neįtikėtinu būdu – visa knyga buvo atsiųsta laiškuose, lapas po lapo, beje, dviejų puslapių pristigo. Kada šiokios tokios liberalizacijos periodu gavau leidimą trumpam aplankyti Lenkiją, panaudojau tą laiką – Jano Błońskiego ir Wiktoro Woroszyłskio namuose – karštligiškomis uždraustųjų tekstų, pirmiausia Miłoszo, studijoms. Taigi šį tą apie jį jau žinojau, kada Josifas Brodskis buvo priverstas emigruoti, ir aš nuvažiauvau su juo atsiveikinti į Peterburgą (tada dar Leningradą). Per iškilmingus pietus su nemažu gėrimų kiekiu Brodskis paklausė, kas mano manymu yra geriausias lenkų poetas – bene Zbigniewas Herbertas? Atsakiau: taip, bet yra dar Miłoszas. „O į ką tas Miłoszas panašus?“ „Na, pirmiausia į save patį, bet gal šiek tiek į Audeną, šiek tiek į tave, Josifai“. „Jeigu taip, tai be abejo geras poetas“. Brodskis išvyko į Ameriką, žinodamas apie Miłoszą tik tiek, bet netrukus su juo susitiko ir susibičiuliavo, o tai atnešė gražių vaisių. Abu mylėjo Lietuvą, kuri tam tikra prasme juos suartino.

Miłoszo domėjimasis Lietuvos reikalais turėjo kai kurių pasekmių ir man pačiam. Bene 1973 m. gavau iš Varšuvos Wiktoro Woroszyłskio laišką, kuriame jis pranešė perskaitęs mano eilėraščių „Pašnekesys žiemą“, išverstą didžio poeto. Atsakiau, jog tikriausiai žinau, kas yra vertėjas, nes didžiųjų poetų ne per daugiausia, bet norėčiau išgirsti, kur vertimas paskelbtas: gal viename kultūringame mieste (turėjau omenyje, aišku, Paryžių ir žurnalą „Kultura“). Woroszyłskis patvirtino mano spėjimus, o netrukus mane slaptu keliu pasiekė ir tas „Kultūros“ numeris, taigi pasijutau išventintas į riterius. Kai po ketverių metų atsidūriau emigracijoje, kaip tik Czesławas Miłoszas man daugiausia padėjo, beje, ne tik patarimais, bet ir pačiu savo buvimu. Jis buvo gyvas įrodymas, kad emigracija nebūtinai reiškia pralaimėjimą. Man atrodė, jog į mane jis žvelgia su simpatija, nors šiek tiek ir su tėviška ironija. Visada daug kalbėjomės apie Vilnių ir mudviejų bendrąją Alma Mater. Atgabėnu jam kiek žinių apie jo

senuosius lietuvius bičiulius, nes asmeniškai pažinojau ir Borutą, kurį Stalino kalėjimai užgrūdino, ir Keliuotį, kurį jie, deja, palaužė. (Ancevičiaus niekada nebuvau susitikęs, bet jį artimai pažinojo mano tėvas). Taip po daugelio metų susijungė atminties siūlai, patvirtindami taisyklę, kad kultūroje, lygiai kaip ir gamtoje, niekas nedingsta. Buvau lankęs ir Šeteinių apylinkes, nors ne pačius Šeteinius. Pašnekesiai apie tai atsispindėjo garsioje poemoje „Atskiras sąsiuvinis. Metėlės žvaigždė“:

*Kai Tomas atgabeno žinią, kad namų, kuriuose gimiau, nebėra,
Nei alėjos, nei parko, besileidžiančio link upės, nieko.
Sapnavau grįžimo sapną. Džiaugsmingą. Spalvotą. Mokėjau skraidyti.
Ir medžiai buvo dar didesni nekaip vaikystėj, nes augo visą laiką, kai jų jau
nebebuvo.*

Jis susilaukė meto, kada Šeteiniai buvo atstatyti ir tapo Czesławo Miłoszo vardo kultūriniu centru. Vytauto Didžiojo universitetas Kaune, kurio rektorius kadaise buvo jo itin gerbiamas Mykolas Roemeris, suteikė jam garbės daktaro vardą. Vilniuje vėl susitiko Brodskį, nes drauge su Wisława Szymborska ir Guenteriu Grassu dalyvavo atidengiant jo memorialinę lentą ir ta proga pacitavo Josifo žodžius: „*Litovcy eto samaja chorošaja nacija v imperini*“. Buvo spausdinamas begale kalbų, bet lietuviški vertimai jį galbūt domino labiausiai – kartais jie būdavo paskelbiami anksčiau nei lenkiški originalai. Gavo Lietuvos garbės pilietybę – tai tik patvirtino Abiejų Tautų Poeto statusą. Taip pasibai-gė didžio gyvenimo lietuviškasis skyrius.

Prieš metus su Seamusu Heaney sėdėjome Miłoszo bute Krokuvoje, priešais Euridikės – anksti ir netikėtai mirusios Carol biustą. Tada Miłoszas pasakė, gal pusiau juokais, kad tik lietuvis gali parašyti jo išsamią biografiją. Biografo triūsas – ne mano reikalas, vietoje Miłoszo gyvenimo aprašymo galiu pasiūlyti tik šį atsiminimų žiupsnį. Bet gal ta pranašystė kada nors išsipildys.

Literatūra

[1] [Cz. Miłosz, T. Venclova], „Vilnius kaip dvasinio gyvenimo forma“, Tomas Venclova, *Vilties formos* (Vilnius: Vaga, 1991).

[2] [Cz. Miłosz], „Wilno czeka“, *Žagary*, listopad, 1933.

Protų nutekėjimas iš Lietuvos ir kaip padėti jiems sugrįžti

Grįžusio mokslininko pastebėjimai

DAUMANTAS MATULIS

Biotechnologijos instituto Rekombinantinių baltymų tyrimo laboratorijos vedėjas. 1994–1998 m. Minesotos universiteto doktorantas. 1998 m. apgynė mokslo daktaro disertaciją. 2001–2005 m. dirbo Johnson&Johnson Pharmaceutical Research and Development, L.L.C., Inc. El. paštas matulis@ibt.lt . Asmeninė svetainė www.matulis.com .

Santrauka

Iš Lietuvos išvyko daug mokslininkų ir įgijo didelę patirtį pasauliniuose tyrimų centruose. Manau, kad jų grįžimas galėtų labai prisidėti prie Lietuvos ekonominio augimo. Tam juos reikia skatinti, informuoti, mažinti kliūtis, trukdančias sugrįžti. Protų nutekėjimas šiuo metu yra Lietuvai didelė netektis, tačiau, jeigu bus sudarytos sąlygos grįžti, tai gali būti kaip postūmis augti, perduoti Lietuvai pasaulinę patirtį.

Įvadas

Esu laimingas, nes pagaliau, po vienuolikos JAV praleistų metų, grįžau į namus ir dirbu mėgstamą darbą. Tačiau pažinau daug lietuvių, kurie irgi norėtų grįžti, bet dėl labai įvairių priežasčių to nedaro. Nesinori vėl ir vėl kalbėti apie įsisenėjusias problemas, kurių daugelio greitai išspręsti nepavyks, bet pakalbėkime apie tokias, kurios man grįžusiam bado akis ir labai trukdo. Kai kurias jų tikrai galime išspręsti.

Protų nutekėjimas – ar tai problema Lietuvai?

Pagal jau ne visai naują statistiką, per 15 nepriklausomybės metų Lietuvos gyventojų sumažėjo bent 10%. Dauguma jų išvažiavo dėl ekonominių priežasčių

ir negrįš tol, kol gyvenimo lygis Lietuvoje nepasieks Vakarų lygio. Tačiau kaip tai padaryti? Grįžtantys mokslininkai galėtų įnešti savo indėlį, jei tam būtų palankios sąlygos. Situacija tikrai nėra bloga, kaip dažnai rodoma, bet ji gali labai pablogėti.

Vien tai, kad nėra išsamios statistikos, kiek mokslininkų išvyko iš Lietuvos, jau kelia sunkumų. Mokslininkų sąjunga, surinko elektroninių paštų sąrašą ir užregistravo apie 350 išvykusių mokslininkų. Galbūt dar antra tiek nepanoro užsiregistruoti. Tačiau, jeigu skaičiuotume jaunos žmones, kurie baigė mokslus Vakaruose ir tapo mokslininkais tyrėjais, tai šis skaičius tikrai būtų didesnis nei 3000. Nemaža dalis jų grįžtų ir labai prisidėtų prie Lietuvos ekonominio augimo.

Tai, kad iš Lietuvos išvyko šimtai tūkstančių žmonių, yra didžiulis nuostolis. Tačiau išvykę mokslininkai nebūtinai yra nuostolis. Taip nebus tuo atveju, jeigu jie sugrįš ir parsiveš didelę patirtį, ypač apie tai, kaip gauti lėšų iš tyrimams skirtų fondų. Vakaruose jau seniai suprasta, kad ekonominę progresą lemia mokslinių ir technologinių tyrimai. Kuo daugiau pinigų kompanijos ar valstybės skiria moksliniams tyrimams, tuo aukštesnis tų šalių pragyvenimo lygis. Fundamentalūs atradimai ir technologinių išradimai sukelia svarbiausius ekonominius proveržius. Lietuvoje mokslininkai taip pat galėtų padaryti atradimų, tačiau valstybė, ypač pramonė, per mažai tam skiria dėmesio. Tyrimams ir jų plėtočiai Lietuvoje tenka 0,68% vidaus produkto, kai ES 15 šalių vidurkis yra 1,99%. Taip ir išeina, kad Lietuvoje vienam tyrėjui išlaidos buvo 9 000 eurų (per 2001 m.), o ES 15 šalyse tuo metu buvo 171 000 eurų [1]. Menkas finansavimas neskatina mokslininkų grįžti.

Japonijoje norint užimti profesoriaus vietą, yra pageidaujama, kartais ir reikalaujama, kad prieš tai jaunasis specialistas išvyktų į kitą šalį stažuotei. Kadangi niekur daugiau pasaulyje nemokami tokie atlyginimai, kaip Japonijoje, jiems tai neapsimoka. Bet kitose šalyse jie įgauna daug žinių ir patirties, parveža ją namo ir tai labai paspartina Japonijos vystymąsi.

Jeigu pas mus būtų išplėta mokslininkų grįžimą skatinanti sistema ir dauguma jų grįžtų, tai aš taip pat agituočiau, kad mokslininkams reikia periodiškai išvažiuoti tobulintis. Tačiau dabartinėje situacijoje baisu, kad visi neišvažiuotų visam laikui. Yra daug išvažiavusių ir norinčių sugrįžti, tik galimybių Lietuvoje jiems nėra daug. O kai nesijauti esąs reikalingas, tai ir noras grįžti mažėja.

Struktūrinių fondų naudojimas

Apie juos dabar kalba ir verslininkai, ir valdininkai, ir, aišku, mokslininkai. Tačiau struktūrinių fondų paskirtis, mano nuomone, Lietuvoje liko nesuprasta. Jų neturėtų skirti nei socialinėms reikmėms, nei verslui. Verslui tereikia netrukdyti plėstis – nežaboti jo įvairiais mokesčiais ir direktyvomis. Verslui suteikiamos banko paskolos, jei jis pelningas. Vietoj to, struktūriniai fondai turėtų būti naudojami infrastruktūrai plėsti ir tyrimų investicijoms. O socialinėms reikmėms pinigų tikrai pakaks, kai valstybė sutvirtės ekonomiškai.

Europos Sąjunga numatė, kad kils noras iš karto šiuos fondus „pravalgyti“ daug negalvojant apie ateitį, todėl apibrėžė, kad tam tikra jų dalis būtų skiriama mokslui. Praeitų metų spalį įvyko konkursai, juos laimėjusios laboratorijos tikėjosi greitai pirkti brangių, bet būtinų prietaisų. Mano laboratorija taip pat dalyvavo ir laimėjo teisę įsigyti vieną tokių prietaisų. Jau gruodį tikėjomės juos užsakyti ir šiemet efektyviai dirbti. Tačiau kažkieno iniciatyva buvo nuspręsta, kad reikia užtikrinti, jog visi pinigai bus naudojami teisingai. Buvo įkurta Centrinė projektų valdymo agentūra, kuriai vadovauja gerb. Aloyzas Vitkauskas. Agentūra nauja, žmonės nepatyrę... Ir štai mes iki šiol laukiame ir nežinome, ką atsakyti prietaisus gaminančioms Vakarų kompanijoms, kurios laimėjo konkursus. Skaudu, kad latvių mokslininkai jau sausio mėn. nusipirko prietaisus ir sėkmingai rengia paraiškas milijoninėms sumoms iš Europos Sąjungos 6-osios bendrosios programos. O mes Lietuvoje jau ko gero pavėluosime dalyvauti tose programose, nes paraiškų pateikimo terminai baigiasi šią vasarą.

Nežinau, kas kaltas dėl tokios situacijos. Galbūt versle ir būtina tikrinti ir pertikrinti, kaip paskirstomi viešieji pinigai, tačiau mokslininkai tikrai iš to nebandys pasipelnėti. Užtektų paprasto audito metų pabaigoje, kurio metu būtų patikrinama, ar pinigai išleisti ten, kur numatyta. Mokslininkui, apjuodinusiam savo sąžiningą vardą, būtų sunku jį vėl atgauti. Laikas, kurį praradome per šį pusmetį, taip pat pasendino prietaisus. Sutartys sudarytos dar pernai, o gausime tik po metų. Visi žinome, kaip greitai keičiasi kompiuteriai. Nesinori pirkti metų senumo. Tas pats yra ir dėl mokslinių prietaisų. Be to, pasaulio mokslas yra labai dinamiškas. Dažnai po metų išryškėja naujos kryptys, reikia jau naujų prietaisų, ir naudoti juos būtina greitai bei efektyviai. Taip galvodamas aš kartais net susimąstau, kad dar galėjau metus padirbėti *Johnson&Johnson* kompanijoje. Na, bet šalin pesimizmą...

Grižtančių mokslininkų problemos

Norėčiau paminėti keletą svarbiausių kliūčių grįžtantiems į Lietuvą. Pirmiausia, jaučiu informacijos trūkumą ir iškraipymą. Spauda Lietuvoje yra persunkta neigiama informacija, o kas norės važiuoti gyventi ten, kur yra blogai. Jau yra sukurti valstybiniai centrai grįžimui skatinti – tai ir Grįžimo į tėvynę informacinis centras, ir Mokslininkų mobilumo centras. Puiki pradžia. Galbūt tokios organizacijos galėtų iniciatyviau pačios ieškoti išvykusių lietuvių ir visokeriopai informuoti bei skatinti juo grįžti.

Mokesčių klausimai yra ypač aktualūs. Žinau, kad ilgą laiką (keletą metų) užsienyje gyvenę mokslininkai tikrai neturės grįžimo metu mokėti papildomų mokesčių. Tačiau trumpą laiką (apie pusmetį) dirbę užsienyje privalo sumokėti gana didelius mokesčius. Pats suskirstymas yra gana sąlyginis ir neaiškus. Tai gąsdina norinčius sugrįžti, trūksta apie tai aiškios informacijos. Nuoširdžiai diskutavome šiais klausimais su Finansų ministerijos sekretore I. Šimonyte ir tikimės, kad įstatymai, kurie mokesčiais skatina emigruoti ir trukdo norintiems grįžti, bus pakeisti.

Kita problema yra ta, kad gyvenant užsienyje beveik nėra informacijos apie atvirus konkursus Lietuvoje svarbioms darbo vietoms užimti bei pinigams įsikūrimui gauti. Viskas pasiekama per asmenines pažintis ir kontaktus. Tokia jau realybė, kad gyvename mažoje valstybėje, tačiau tuo teisintis nereikėtų. Islandija daug mažesnė ir sugeba organizuoti konkursus apie kuriuos skelbimai išlieka spaudoje bent pusmetį ir apklausama bent keletas kandidatų.

Noriu pabrėžti, kaip iniciatyviai, šauniai mąsto ir veikia Biotechnologijos instituto vadovybė. Jie sudarė geras sąlygas tiek man, tiek ir keletui kitų mokslininkų grįžti dirbti į Lietuvą: apmokėjo perskėlimo iš JAV išlaidas, suremontavo mano laboratorijai dalį patalpų, nupirko naujų baldų, sudarė malonią darbo atmosferą. Tačiau pagrindines naujos laboratorijos kūrimo išlaidas padengė Europos Sąjungos *Marie Curie* grantas, kurį laimėjau atvirame konkurse. Atlyginimas aišku yra keletą kartų mažesnis, bet tikrai jaučiuosi esąs reikalingas ir mano patirtis yra naudinga.

Lietuvos valdininkijos administraciniai sugebėjimai dar yra gana prasti. Valdininkai bijo imtis atsakomybės, todėl labai atidžiai žiūri visokių direktyvų ir nurodymų. Štai muitinės pavyzdys. Kai norėjau atsiimti Klaipėdoje mašiną, parsivežtą iš JAV, tai man užėmė nuo 8 ryto iki 15 valandos. Tuo metu šešis kartus važiauvau taksi tarp įvairių instancijų. Pro muitinės vartus išvažiavau ir atidaviau popierių su 9 antspaudais ir parašais. Vėliau dar teko keisti mašinos lempas, nes

amerikietiškos yra kažkuo blogesnės. Aišku, sulaukiau ir pasiūlymo – sumokėk 900 litų, ir gausi „leidimą“ važinėti originaliomis lempomis.

Šiuo metu vėl tenka susidurti jau su Vilniaus muitine. *Johnson&Johnson* kompanija man padovanojo unikalų, tačiau jiems nereikalingą prietaisą. Jau kelinta diena siuntinėjame raštus į Ameriką prašydami pataisyti atsiųstas *invoice* formas, kad nereikėtų mokėti milžiniško muto už komercinės vertės neturintį prietaisą.

Dauguma šių problemų yra todėl, kad gyvename posovietinėje sistemoje, kur mums buvo aiškinta, kad svarbiausia yra dokumentas, o ne žmogus, generuojantis naujas idėjas. Tvarka, aišku, turi būti, bet svarbiausia yra ne dokumentai, o juos kuriantys žmonės.

Siūlymai ir išvados

Kad padėtume tiek Lietuvoje gyvenantiems, tiek ir į ją norintiems grįžti mokslininkams, siūlau:

1. Rasti apie 3 milijonus litų kasmet įkurti 5–6 laboratorijas universitetuose, institutuose, galbūt net įmonėse atviro konkurso tvarka.
2. Struktūrinius fondus skirti mokslininkams, kurie laimėjo atviro konkurso, ir toliau jų nebekontroliuoti. Auditas turėtų būti kartą per metus, skaidrus ir lankstus, kad būtų galima lėšas skirti ten, kur jų, mokslininko nuožiūra, labiausiai tuo metu reikia.
3. Mokslininkų darbo vietos turėtų būti užimamos tik išankstinio atviro konkurso tvarka.
4. Supaprastinti daugelį muitinės ir mokesčių inspekcijos procedūrų bei direktyvų.

Pasaulis kuo toliau tuo labiau tampa mobilus ir tai ypač ryšku tarp mokslininkų. Dalyvavimas pasaulinėse konferencijose, stažuotės, išvykimai ir parvykimai mokslininkams yra tiesiog būtini. Pasistenkime jiems padėti arba bent jau nesudaryti kliūčių. Džiaugiuosi, kad šiomis temomis jau diskutuojame, kad Lietuvoje situacija gerėja, ir kad norisi čia grįžti gyventi. Už tai esu labai dėkingas tiems, kas sudarė tam sąlygas.

Literatūra

[1] CREST Lithuania Country Report, Brussels, 2005. Šį dokumentą galima rasti Simpoziumo svetainėje <http://mks.lms.lt> .

Pasaulio Lietuvos bendruomeniškumo raida

VAIVA VĖBRAITĖ

Prieš kelias savaites Amerikoje, galvodama apie šį pranešimą, užlipau į palėpę ir ėmiau raustis dėžėse, kur buvo sukrauti vaikystėje lankytos šeštadieninės lituanistinės mokyklos vadovėliai. Varčiau puslapius, kuriuose kirbėjo tokie pat trapūs, kaip ir šiandien, tautos egzistencijos klausimai.

Štai Lietuvių Bendruomenės kūrėjo ir idėjų meistro, lituanisto ir pedagogo Stasio Barzduko 1973 m. Čikagoje išleistas vadovėlis „Lietuvis savo tautoje, valstybėje, bendruomenėje“, skirtas vyresniesiems šeštadieninių mokyklų moksleiviams.

Atverčiu ir skaitau: „Šiandien mums reikia ne tik išvaduoti kraštą, bet ir išgelbėti save pačius.“ Tai filosofo Antano Maceinos žodžiai, galintys net suerzinti šiandienos skaitytoją. Užsienio lietuviams nereikėjo vaduoti krašto. Kraštą išvadavo jame gyvenanti tauta. Nors mūsų pastangos buvo nemažos ir indėlis ženklus, tačiau ne jie nulėmė įvykius. A. Maceina aiškiai pervertino užsienio lietuvių galimybes... tačiau, ar jis per daug sureikšmino mūsų poreikį – išgelbėti save pačius? Man regis, šia prasme A. Maceina neklydo. Kiekvienas ir tada, ir dabar jaučiame poreikį ir stengiamės išsigelbėti. Išsigelbėti, ir galbūt kartu išgelbėti kitus. Kaip gelbėtis, ir nuo ko?

Ironiška, tačiau nemenka dalis Lietuvos piliečių dabar, laisvės sąlygomis, gelbėtis bando emigrudami, apsigyvendami atskirtai nuo tautos kamieno. Ne taip keistai noras emigruoti atrodytų, jei paklaustume kitaip: ne nuo ko reikia gelbėtis, o ko mums reikia, kad sugebėtume išgyventi? Apie tai mąstė ir XX a. humanistinės psichologijos pradininkas Abraomas Maslovas (Abraham Maslow).

A. Maslovas pavaizdavo „poreikių piramidę“, esminių žmogaus poreikių laiptelius, pradedant fiziologiniais. Suprantama, pirmiausia mums reikia oro, ir tik tada, kai jo įkvepiame, imame grumtis už maisto kąsnį, o kai jį užsitikriname,

imame trokšti meilės, o galbūt ir pripažinimo; ir tik paskui – tiesos ir grožio, o galiausiai – geresnio, teisingesnio pasaulio. Tik nedaugeliui žmonių yra aktuali visiška saviraiška, dvasingumas, gyvenimo prasmės paieška, transcendentinės patirtys ir išvalgos.

A. Maslovas įsivaizdavo, kad kiekvienas asmuo stengsis pirma patenkinti „žemesnius poreikius“ ir tik tada ims rūpintis aukštesniaisiais. Tačiau praktika rodo, jog toks griežtas hierarchinis požiūris pernelyg supaprastina tikrovę. Žinome iš lietuviškosios patirties: žmonės ima ir sutelkia jėgas „aukštesniesiems poreikiams“, nors nebūna patenkinę žemesniųjų; ištisos visuomenės ypatingais krizių atvejais perrikiuoja A. Maslovo sudėliotas kaladėles. Šiaip ar taip, šių dienų mokslininkai pripažįsta jo įvardytų žmogaus poreikių hierarchiją ir daugialypiškumą. Visaverčiai esame ir jaučiamės tik veiksmingose bendruomenėse.

Kiekvieno laikotarpio bendruomenėms būdingos savitos jas palaikančios gijos; mokliškai jas apibrėžti ir tirti pradėta tik XX a. pabaigoje. Pastaruosiu metu dėmesio centre atsidūrę bendruomenių formavimosi principai sparčiai kito. Bendruomenė – sąvoka, dar neseniai mums susijusi su amatų gildija, mokykla, bažnyčia, šiandien siejasi ir su interneto tinklais, asmeniniais viešumai skirtais dienoraščiais, vadinamais „blogais“, distanciniu mokymu. Kad ir kaip jos formuotųsi, mums visiems visada reikia turėti ne tik savąjį „aš“ bet ir savąjį „mes“. Kas tai – „mes“?

Man, švietimietei, buvo ypač malonu patirti, kad pereito šimtmečio Lietuvoje, kai bendruomenių teorija, kaip mokslas, dar buvo už horizonto, pedagogas Antanas Šerkšnas 1939 m. išleido praktinės pedagogikos studiją „Mokyklinė bendruomenė“. Plačiai naudodamasis Vakarų Europos literatūra, jis išdėstė šiuolaikišką požiūrį į moksleivių, pedagogų ir tėvų bendravimą, pabrėždamas asmens priklausomybės bendruomenei svarbą, jo atsakomybę už kitus savo bendruomenės narius.

Jis rašė, kad:

- žmogus turi būti rengiamas bendruomeniniam gyvenimui;
- kiekvienos bendruomenės kokybė priklauso nuo atskiro jos nario kokybės;
- galima parengti bendruomeniniam gyvenimui leidžiant nuolat jausti, kad bendruomenė sudaro sąlygas atskiro individo visapusiškai raidai; bet drauge ir jis yra kito asmens visapusiškos raidos sąlyga;
- tokia bendruomenė gali funkcionuoti tik kaip dvasiškai centruota ir sutelkta.

1925 m. tapęs pradinių klasių mokytoju, A. Šerkšnas labai norėjo siekti aukštesniojo mokslo – baigti mokytojų seminariją, tačiau neturėjo pinigų studijoms. 1927 m. jis sutiko Juozą Žilionį, kurio padėtis buvo panaši. Jiedu nusprendė studijuoti pamainomis. A. Šerkšnas, būdamas vyresnis, pirmas įstojo į mokytojų seminariją, ir J. Žilionis jam kas mėnesį siuntė po šimtą litų. Kai A. Šerkšnas baigė seminariją, į ją įstojo J. Žilionis ir buvo savo ruožtu bičiulio remiamas iki studijų pabaigos.

Mane ši istorija jaudina. Ne dažnai aptinki tokių gražių bendruomeninio solidarumo pavyzdžių. A. Šerkšno gyvenimas matyti iš jo bendruomeniškumo moksle, kuris gyvais mokytojų pavyzdžiais įkvėpė daugelį. Dar po dešimtmečio tie mokytojai buvo tremiami, atsidūrė Sibire arba Vakaruose. Arba išėjo partizanauti ir žuvo miškuose. Bendruomeniškumo idėjos mirė kartu su jais arba juose gyveno – savos ir suprantamos, įpareigojančios ir gelbstinčios juos bei kitus.

Kai A. Maceina po karo pasakė „mums reikia išgelbėti save pačius“, jis turėjo omenyje išseiviją, iš savo gyvenimo išrautus žmones. Karo išvietinti lietuviai, bent jau tuo metu, kai aš gimiau Amerikoje, nebadavo ir jautėsi fiziškai saugūs. Tačiau tai tik apatinis A. Maslovo piramidės laiptelis. Visa kita buvo sugriauta. Daugelio šeimyniniai ryšiai – nutraukti, visuomeninė padėtis – dingusi. Mokslinis pažinimas ir grožio suvokimas – beverčiai, nes negalėjo atsilaukti prieš didįjį dvidešimtojo amžiaus blogį. Savirealizacijos galimybės atrodė visam laikui palaidotos viename kape kartu su gyvenimu tėvynėje.

Taigi A. Maceina buvo teisus. Reikėjo išgelbėti save pačius, už Lietuvos ribų sukurti psichologinę erdvę, kurioje A. Maslovo įvardyti žmogiškieji poreikiai būtų savaime tenkinami, kurioje lietuviai galėtų jaustis visaverčiai ir drąsiai žvelgti į ateitį. Ją – tą virtualią erdvę, turinčią daugybę tikros valstybės atributų, – ir sukūrė antrojo karo išvietintieji ant pirmosios emigrantų bangos suręsto pagrindo, ir kartu su jais. Taip dvidešimtojo amžiaus vidury atsirado Pasaulio Lietuva, kurioje susitikę atpažįstame vienas kitą kaip saviškiai, vieno kaimo dukterys ir sūnūs, nes esame tam tikros esaties, ne geografinės vietovės, vaikai. Jokie kiti žodžiai taip logiškai ir natūraliai kaip Pasaulio Lietuva, kaip lietuvija, mūsų savasties neįvardija.

Bet emigrantai dar nebūtinai sudaro bendruomenę, o bendruomenės savaime dar nesudaro Pasaulio Lietuvos. Bendruomenė – tai žmonių grupė, turinti ir bendrumo jausmą, ir bendrą tikslą. Pasaulio Lietuva, kurią suprantu, kaip lietuvių ir lietuviškų bendruomenių už Lietuvos ribų veiklos erdvės visumą, galėjo atsirasti tik po to, kai tokios bendruomenės pradėjo sąveikauti tarpusa-

vyje ir su Lietuva. Jos šaknys gilios. Žinome, kad 1659 m. gydytojas ir mokytojas Aleksandras Kuršius tikrai pasiekė Niujorką. Tačiau masinė emigracija prasidėjo Lietuvoje po 1863 m. sukilimo ir to bado, kuris kankino Lietuvą 1867 m. ir 1868 m. Apskritai manoma, jog apie 100 000 lietuvių pasiekė Ameriką devynioliktame šimtmetyje.

Tik XIX a. pabaigoje, po aršių kautynių, tiesiogine prasme, dėl įtakos bei teritorijų, o ypač dėl kalbos, lietuviai emigrantai pradėjo atskirai nuo lenkų statyti bažnyčias. Tėvynės ilgesys ir itin svetima aplinka vertė žmones burtis ir dalytis tuo, kas neprarasta: lietuvių kalba, savu tikėjimu ir papročiais. Atsirado ir pasaulietiški dariniai: orkestrai, bibliotekos, mokyklėlės ir ideologiškai konkuruojanti periodinė spauda, laisvamanių ir socialistų būreliai. Svarbiausia, atsirado savimonė, siejanti asmenį su grupe.

Viena iš ankstyviausių gijų, jungiančių lietuvių emigrantus su savo broliais tėvynėje, buvo pagrindžio spauda. Jonas Šliūpas pasirūpino, kad „Gazietos lietuwiszkos“ (leidžiamos nuo 1879 m. JAV) ištraukos būtų perspausdinamos „Aušroje“ ir pasiektų Lietuvą. O kiek vėliau JAV kilo mintis surengti Lietuvos kultūros parodą 1900 m. Paryžiaus ekspozicijoje. Ši sensinga paroda tiesiog pribloškė lankytojus europiečius, pirmąkart sužinojusius apie spaudos lietuviškais rašmenimis draudimą, o emigrantai atrado naują – savos tautos politinio atstovo – vaidmenį. Lietuvos tautinio atgimimo idėja, kaip įtempta viela, suvirpo tarp kontinentų.

Patriotiškai nusiteikę lietuviai jau buvo pajutę bendrumo jausmą ir bendrą tikslą. 1918 m. norėta sudaryti 6 000 vyrų „Laisvės brigadą“ ir ginklu padėti tėvynei išsikovoti laisvę, tačiau Amerikos valdžia nedavė leidimo burtis, nes užprotestavo Rusijos ambasadorius. Keli šimtai JAV lietuvių patys surado, kaip įsitraukti į Nepriklausomybės kovas. Paskelbusi Nepriklausomybę, Lietuva sulaukė apie 700 000 dolerių humanitarinės pagalbos iš JAV lietuvių tam tikslui sukurtų fondų (vadinasi, vidutiniška lietuvių šeima tam paaukojo apie 25% savo metinių pajamų).

Tik tuomet, kai dėl pasaulinės ūkio krizės pagausėjo lietuvių emigracija į Pietų Ameriką, stiprėjanti Lietuva atsigrėžė į savo išeivius. 1932 m. įsteigta visuomeninė organizacija „Draugija užsienio lietuviams remti“. Ji siuntė vadovėlius, organizavo kursus mokytojams, kvietė gastrolių chorus, sportininkus, leido „Pasaulio lietuvio“ žurnalą. Bet ir anuomet kai kas postringavo, jog tai veltui išmesti pinigai, o išeivija – prarasti žmonės.

Vis dėlto 1935 m. Kaune buvo sušauktas pirmasis Pasaulio Lietuvių

Kongresas, kuriame dalyvavo atstovai iš 14 kraštų. Itin skirtingų politinių pažiūrų delegatai priėmė bendrą rezoliuciją: „*Viliamės ... kad Nepriklausomos Lietuvos vidaus tvarka ... bus grįsta Lietuvos valstybės Konstitucijos dėsniu, jog suvereni valdžia priklauso tautai.*“ Taigi tarp išeivijos ir Lietuvos piliečių atsirado politinis dialogas dėl šalies santvarkos: išeivija pasisakė už demokratines vertybes, kurios po perversmo tapo pažeidžiamos. Kongrese nuspręsta įsteigti Pasaulio Lietuvių Sąjungą, kurios centras turėjo būti Lietuvoje, o narėmis tapo visos užsienio lietuvių draugijos. Tokiai Sąjungai nepritarė Lietuvos vyriausybė. Karas nutraukė steigimo darbus, okupantai nukirto išeivijos ryšius su Lietuva. Tačiau visuotinės užsienio lietuvių organizacijos idėja jau ruseno.

Karas šią idėją aktualino. Vakarų Vokietijoje jau buvo atsidūrę apie 75 000 lietuvių tremtinių, kai 1946 m. Hanau stovykloje, skatinant VLIK'ui, įsteigta Lietuvių Tremtinių Bendruomenė, kuri realiai vykdė daugybę valstybės funkcijų. Štai vien švietimo srities pavyzdys: vaikų darželių buvo 61, pradžios mokyklų – 79, progimnazijų – 11, gimnazijų – 26. Dirbo 1086 mokytojai...

Labai vaizdingi Broniaus Nainio prisiminimai iš to laikotarpio: „*Mes norime tik namo, – visais balsais skardenome karo sugriautoje Vokietijoje, į kurią vieną rudą dieną okupantas buvo atgabenęs, kitus raudonąsias siaubas buvo nubloškęs. Ir nieko daugiau...*“ Visgi aiškėjo, kad reikia rengtis ilgai atskirčiai. Dėl to VLIK'as 1949 m. paskelbė Lietuvių Chartą ir Pasaulio Lietuvių Bendruomenės laikinuosius nuostatus. B. Nainys Bendruomenės kūrimą apibūdina šitaip: „*Ji nebuvo kuriama kaip organizacija tarp organizacijų... ji yra Lietuvos valstybės atspindys užsienyje, tiksliau užsienio lietuvių valstybė be teritorijos ir be kitų valstybinės veiklos būtinybių, bet ta pati Lietuva*“.

Pasaulio Lietuvių Bendruomenė jau buvo išsiskleidusi, kai sociologai ėmė domėtis bendruomenių teorija. 1974 m. psichologas Samuelis Sarasonas (Samuel Sarason) įvardijo „psichologinį bendruomenės jausmą“ kaip vieną asmens savasties pagrindų. Buvo atlikta daugybė tyrimų, o ypač didelio pripažinimo susilaukė McMillan ir Chavis teorija, kuri 1986 m. apibrėžė „bendruomeniškumo pojūtį“: „*tai narių jausmas, kad jie priklauso grupei ir kad jie yra svarbūs vienas kitam; ir jų įsitikinimas, kad įsipareigoję būti kartu, galės patenkinti savo poreikius*“. Bendruomeniškumo pojūtis, pasak McMillan ir Chavis, atsiranda, kai yra keturios esminės sąlygos:

- Narystė (t. y. dalyvavimo apibrėžimas, tarpusavio pasitikėjimas, asmens emocinis saugumas bendruomenėje, asmens savęs „investavimas“ į bendruomenę ir bendra simbolių sistema).

- Įtaka (kaip rašė prof. A. Šerkšnas, bendruomenėje įtaka abipusė: asmenys daro įtaką grupei, o ši – jiems. Įtakingiausi tie, kurie vertina, paiso kitų žmonių nuomonių).
- Poreikių tenkinimas (narystė padeda tenkinti visus žmogiškuosius poreikius, bendros vertybės sukuria aplinką, kurioje vyksta socialiniai mainai, savitarpio parama).
- Emocinis ryšys (būtina sąlyga autentiškai bendruomenei: jis galimas tik intensyviai bendraujant, kartu išgyvenant ypač svarbius įvykius ir dalijantis bendra istorine atmintimi, kuri suvokiama kaip bendra grupės ir asmens istorija, išreikšta *unikalia meno kalba* plačiąja prasme).

Šiuo metu mokslininkai aptarinėja penktąją sąlygą, 2000 m. suformuluotą australės Patricijos Obst (Patricia Obst) studijoje:

- Sąmoninga tapatybė (išipareigojimas bendruomenės sėkmingai raidai ir stipri atjauta kitiems nariams).

Norėtusi, kad Pasaulio Lietuvos bendruomeniškumas plėtotųsi pagal šias penkias sąlygas ir jas įtvirtintų sau laiduodamas ateitį.

Prisiminkime, kaip buvo praeityje: 1949–1950 m. į Ameriką atvyko apie 30 000 lietuvių. Prelatas Mykolas Krupavičius, pirmininkavęs VLIK'ui ir organizavęs Bendruomenę, tvirtino, kad *„...kol lietuviu su lietuviu nejungia lietuvių bendruomenės organai, tol tokie lietuviai tėra ta plytų krūva, iš kurios kiekvienas prašalaitis gali naudotis“*.

Nors anksčiau įsikūrusios Amerikos lietuvių institucijos abejojo visuotinos organizacijos reikalingumu, daugelis įtikėjo, sukūrė Bendruomenę, savo tikėjimą įprasmino švietimo, mokslo, socialinės paramos, visuomeniniais, kultūros palaikymo ir didžiųjų švenčių organizavimo darbais. Bendruomenės visuotinumas ir demokratiškumas pasiteisino. Chartoje įtvirtinti tikslai – palaikyti lietuvių ir apginti nepriklausomos Lietuvos valstybę – buvo veiksnios bendrosios jungtys. Tuo tarpu Bendruomenės organizacinė struktūra suteikė sąlygas mokslininkų apibrėžtam „bendruomeniškumo pojūčiui“ sukurti.

Keturiasdešimt metų Pasaulio Lietuvos Bendruomenė gyvavo be nepriklausomos Lietuvos valstybės, bet jokių būdu negalima sakyti, kad be Lietuvos. Nepamiršdami B. Nainio ganėtinai prieštaringo teiginio, kad Bendruomenė – valstybė be teritorijos, galėtume formuluoti: Pasaulio Lietuva – tai Lietuvos kultūros (plačiausia prasme), besireiškiančios per žmonių (beje, ne vien lietuvių) ir jų bendruomenių užsienyje sąveiką bei kūrybą – pasaulinę

erdvė. Tokioje Pasaulio Lietuvoje aš gimiau ir užaugau, ir ji – mano vienintelė ir tikroji tėviškė.

Artėjant Lietuvos laisvei, šioje tėviškėje gyvenome kupini ir vilties, ir nerimo. Tarsi kartojosi šimtmečio pradžios istorija: tam tikra dalelė lietuviijos pasišovė kovoti už Lietuvą ginklu, kiti rūpinosi leidyba (1988 m. nupirkta popierius 300 000 A. Šapokos istorijos egzempliorių), treči rūpinosi labdara, kurios buvo surinkti tiesiog milžiniški kiekiai. Panašiai, kaip šimtmečio pradžioje, tarp tėvynės ir Pasaulio Lietuvos atsivėrė tam tikra praraja. Didžiulis nusivylimas Lietuvos valdžia, ir net valstybe, nuvilnijo po to, kai Nepriklausomybės pradžioje buvo nuspręsta nepripažinti išeivių pilietybės; tie užsienio lietuviai, kurie 40 metų gulė ir kėlė minėdami Lietuvos laisvę, tai sutiko kaip be galo skaudų ir nepelnytą kirtį. Įdomiai atsikartojo prieškario politinis akibrokštas, kai LB 1992 m. pasišovė įsteigti nepriklausomą televizijos stotį „Informacija Lietuvai“, tarnaujančią Lietuvos demokratiniais interesams. Siūlymas tai daryti atėjo iš Vyriausybės, tačiau kai ji pasikeitė, nauja Vyriausybė sutartį užblokavo, cituodama „juridinius trūkumus“: konkrečiai tai, kad JAV ir Kanados LB esą nėra oficialios organizacijos. Dar vienas „istorijos, kaip spiralės“ pastebėjimas: valstybė štai atsigręžia į savo išeiviją tuomet, kai staiga padidėja emigracijos srautai – lygiai taip, kaip šimtmečio pradžioje; tuomet – į Pietų Ameriką, dabar – į ES: Airiją bei Ispaniją.

Pasikartojimų šioje dainelėje tikrai daug. Bet yra ir skirtumų. Vienas iš jų – kad šiuo metu jau veikia Pasaulio Lietuvos infrastruktūra, PLB, maždaug trisdešimtyje pasaulio valstybių. Jos gebėjimą stiprinti bendruomeniškumo pojūtį savo tėvynę praradusiai pokario kartai įrodė laikas. Ar ji pajėgi tą patį suteikti dabartiniams emigrantams? Jei ne, PLB pasmerkta išsekti. Dar svarbiau Pasaulio Lietuva apskritai. Ar šiandieniai emigrantai palaikys tiesioginius ryšius su likusiais artimaisiais Lietuvoje, ar suras juos esamose ar naujose Pasaulio Lietuvos struktūrose? Ar apskritai nūsikus nuo tautiškumo, surasdami sau priimtinesnių sąsajų pasaulio platybėse?

XXI a. galima laisvai pasirinkti – gyventi be tautos, ar joje (ir jai) bet kur pasaulyje. Tik dar norisi paklausti, kaip sekasi joje (ir jai) gyventi Lietuvoje? 2005 m. sausio 17 d. *Time* žurnale rašoma apie tautų „laimingumo indeksą.“ Apklausos rezultatai gana netikėti – pačių neturtingiausių, bet vidutiniškai laimingų Kalkutos miesto indusų nė nepalyginsi su nelaimingais, suglumusiais Lietuvos žmonėmis. Tyrimai patvirtina, jog turtas neturi įtakos tautų „laimingumui“. Iš tiesų, tokios laimės šaltiniai kiti: tankus socialinis tinklas, šeimų

ir visuomenės darna, pasitikėjimas savimi ir kitais. O asmens laimingumas labai priklauso nuo *užsibrėžto tikslo ir vykdomos užduoties*. Visa tai ir sudaro bendruomeniškumo pojūtį.

Daug kas pasikeitė pastaruoju laiku: technologijos, mobilumas, informacijos srautas. Tik nepasikeitė žmonės. Tad gal pačioje Lietuvoje stinga bendruomeniškumo, ir tai neigiamai veikia mūsų piliečių savijautą? Manau, jog taip. Manau, kad daugeliui Lietuvos žmonių trūksta kasdienio pilietinio solidarumo, pasitikėjimo vienas kitu, kad jie nejaučia abipusės savo bendruomenės įtakos, kad vienų simbolika ir bendros praeities interpretacijos kitiems kelia abejonių. Todėl privalome bendruomeniškumą ugdyti ne tik užsienyje, bet ir Lietuvoje. Koks galėtų būti bendruomenių Lietuvoje bendras tikslas, kokia užduotis? Gal to kartais minimo „Lietuvos projekto“ kūrimas?

Beje, ypatinga ir ilgalaikė Pasaulio Lietuvos patirtis – kaip išlikti lietuviams judrioje, mobiliroje visuomenėje, gyvenančioje kitataučių apsuptyje – turėtų būti ypač įdomi pačiai Lietuvai, įstojus į Europos Sąjungą. Užsienio lietuvių bendruomeniškumas – tai pavyzdys, kaip galima puoselėti savo visuomeninį gyvenimą tarp kitų kultūrų.

Kartų kaita, demografinis virsmas meta Pasaulio Lietuvai nemenką iššūkį: supinti savąsias skirtybes į vieną organizmą, vieną pokario palikuonių ir dabartinių emigrantų bendruomenę. Tokią, kuri laiduotų visas teoretikų suformuluotas bendruomeniškumo pojūčio sąlygas, ir kuri išliktų kaip terpė gyventi mūsų ir naujai atvykstančių lietuvių vaikams, kuri gyvuotų pačios Lietuvos valstybės tvirtybei ir labai.

Palėpėje rastoje Lietuvių Bendruomenės kūrėjo Stasio Barzduko knygoje cituojamas garsus aštuoniolikto šimtmečio prancūzų filosofas bei rašytojas Žosefas de Mestras (Joseph de Maistre), pasakęs, jog „išėivija nieko negali ir nieko nereiškia – *l'emigracion ne peut rien et ne vaut rien*“. Visiškai aišku, kad jis klydo. Ar labai smarkiai klydo – dar nėra aišku. Žinome, kad Pasaulio Lietuva gilina bei plečia pačios tautos ir valstybės reikšmę laike ir erdvėje. Tik nežinome, koks bus mūsų vaikų bei ateities emigrantų gebėjimas ir noras, jei ne Lietuvoje, tai už jos ribų būti „priklausomiems“ – priklausyti ir daryti įtaką, galiausiai lemti Pasaulio Lietuvos ateitį. Gelbėti save ir tokiu būdu – mus visus.

Lietuvos ir lietuvių vaidmuo tarptautinėje politikoje

ROBERTAS NIURIKAS (ROBERT NURICK), TADEUŠAS MAKOTERIS (THADDEUS MCCOTTER), VYTAUTAS LANDSBERGIS, JUSTAS VINCAS PALECKIS, VYGAUDAS UŠACKAS, LEONIDAS DONSKIS

L. Donskis:

– Ponios ir ponai, man labai malonu pradėti šį TV tiltą tarp Vilniaus ir Vašingtono. Vašingtone diskusijai vadovauja Lietuvos Respublikos nepaprastasis ir įgaliotasis ambasadorius JAV Vygaudas Ušackas. Man taip pat malonu pristatyti Lietuvai atstovaujančius pokalbio dalyvius – tai Europos Parlamento nariai prof. Vytautas Landsbergis ir ponas Justas Vincas Paleckis. Mano vardas Leonidas Donskis, man tenka labai maloni pareiga vadovauti diskusijai Vilniuje.

Vygaudai, ar galiu dabar paprašyti pristatyti malonius kalbėtojus jūsų pusėje?

V. Ušackas:

– Labas rytas. Aš gal iš pradžių kalbėsiu lietuviškai, kad išgirstų mane Lietuvos pusėje, bet kadangi jūs man suteikėte diskusijos vedėjo pareigas, tai man reikės kalbėti ir angliškai.

Pirmiausia noriu pristatyti JAV Kongreso narį iš Mičigano Tadeušą Makoterį (Thaddeus McCotter), kuris mielai sutiko dalyvauti šiame TV tilte nepaisydamas labai ankstyvo laiko (Vašingtone dabar yra tiksliai 7:15). Kongreso narys T. Makoteris yra geras Lietuvos, Baltijos šalių, Europos kraštų draugas, *Baltic Caucus* (JAV ir Baltijos valstybių draugystės grupės JAV kongrese) narys.

Šiandien studijoje taip pat yra žinomas Rytų Europos politikos analitikas Robertas Niurikas (Robert Nurick) – Monterėjaus instituto vyresnysis darbuotojas, prieš trejus metus dirbęs Maskvoje, kur vadovavo Karnegio (Carnegie) centrui. Jis buvo RAND mokslinis bendradarbis, kuris dar 1996 m. kartu su kitais autoriais parašė studiją apie Baltijos kraštų problemas ir kelią link ES ir NATO.

L. Donskis:

– Ačiū, Vygaudai. Aš norėčiau pasiūlyti pirmą klausimą, kurį mes galėtume aptarti. Mes puikiai suprantame, kad Lietuva XX a. yra pavyzdys to, kaip keitėsi pasaulis visą XX a. Pirmoji Lietuvos Respublika susikūrė baigiantis Pirmajam pasauliniam karui. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, ji prarado savo nepriklausomybę, vėliau – 50 metų okupacijos ir aneksijos... ir staiga vėl – Antroji Lietuvos Respublika, kuri jau yra šiandien visiškai kitoje Europoje ir stipriai pakitusiame pasaulyje. Analizuodami Lietuvą mes galime aprėpti visą XX a.: ir pasaulinius karus, ir totalitarinius režimus, ir pasaulio tvarkos pasikeitimą. Ar esama kokio nors gilesnio ryšio tarp tos realybės, kuri egzistavo iki Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje ir Europoje, ir dabartinės Lietuvos? Ar tikrai pasaulis neatpažįstamai pasikeitė, ar mes iki šiol vis dėlto susiduriame su panašiomis problemomis, kurias pasaulis sprendė jau anksčiau – tiek Lietuvoje, tiek Europoje? Kreipiuosi į prof. Vytautą Landsbergį, prašydamas pradėti šią diskusiją.

V. Landsbergis:

– Labai ačiū. Galbūt galėčiau šį tą palyginti. Kai kalbame apie valstybę, turėtume galvoti apie tautą ir žmones, kurie sudaro valstybę ir lemia jos kokybę. Perkėlus tai į pasaulio plotmę... Ar žmonės kokybiškai labai pasikeitė per 60 – 55 metus? Tik iš dalies. Yra labai daug bruožų ir dalykų, kurie nepasikeitė arba net pasikeitė į blogą. Vertybių sampratos laipsniškas praradimas, masinės kultūros (o tai ir politinė masinė kultūra) arba populizmo metodai yra, ko gero, dabar didesni ir plačiau paplitę. Kai prieš Antrąjį pasaulinį karą populistinės ideologijos ėjo pirmyn, jau buvo sukurtos diktatūros – agresyvios, nežmoniškos diktatūros, kurios susitarė galų gale užvaldyti mažiausiai Europą. Jie pradėjo Antrąjį pasaulinį karą labai paprastai paaiškindami reikalą – štai Stalino kalba politbiuro nariams keturios dienos iki pasirašant Molotovo-Ribbentropo paktą. Jis labai tiesiai sakė savo aukščiausiems draugams: „Pastarųjų 20 metų patirtis rodo, jog taikos sąlygomis neįmanoma pasiekti tokio stipraus komunistų judėjimo visoje Europoje, kad bolševikai sugebėtų paimti valdžią. Šios partijos diktatūra galima tiktai kaip didelio karo rezultatas.“ Ir jis išdėstė, kaip per tą didelį karą Sovietų Sąjunga pasieks, kad būtų sovietizuota Vokietija, o toliau – Prancūzija, padedant ištikimiems draugams prancūzų komunistams, kurie turės sugriauti policiją, kariuomenę ir t. t. Tai kalbėta keletą dienų iki pasirašymo. Didžiulis, bet slaptas cinizmas. Šiandien jam atvirai pritariama. Taigi nežinau, ar yra didelė pažanga, nes visai neseniai Rusijos prezidentas pasakė, kad tas paktas buvo geras darbas. Darykime išvadas.

L. Donskis:

– Kaip jūs manote, pone Justai Palecki, ar esama labai didelių skirtumų?

J. V. Paleckis:

– Sutinku su prof. V. Landsbergiu, kad žmonės pasikeitė ne tiek ir daug. Bet manau, kad pasaulis pasikeitė iš esmės. Ir jeigu Pirmoji Lietuvos Respublika buvo kuriama, galima sakyti, plyname lauke ir labai daug reiškė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patyrimas, tai Antroji Lietuvos Respublika buvo kuriama remiantis ta pačia istorine atmintimi. Tačiau buvome priversti daryti iš žuvienės žuvį, t. y. sugrįžti į rinkos ekonomiką: keitėsi gamybiniai santykiai, keitėsi informacija ir t. t. Aišku, tai buvo labai sudėtinga. Bet svarbiausią dalyką norėčiau pabrėžti: ir vienu, ir kitu atveju – kuriant Pirmąją ir atkuriant Antrają Respubliką – lėmė tautos begalinis noras gyventi nepriklausomai ir labai palankios tam sąlygos. Jos susiklostė taip, kad buvo galima jomis pasinaudoti. Kalbant apie pasikeitusį pasaulį: tarpukariu Tautų Sąjunga buvo silpna ir net bejėgė. Dabar Jungtinės Tautos, nors ir turi sunkumų, yra žymiai stipresnės. Sėkmingai veikia NATO ir ES – tai organizacijos, kurių prieš 60–70 metų negalėjome net įsivaizduoti. Na ir pagaliau tarpukariu Lietuvai buvo labai svarbus Vilniaus klausimas, Vilniaus žaizda, ir tai labai silpnino mūsų galimybes. Dabar, laimei, mes turime ir Vilnių, ir Klaipėdą, ir Kauną.

L. Donskis:

– Kaip jums, Vygaudai, atrodo iš amerikietiškos perspektyvos: ar Lietuva, būdama NATO ir ES narė, yra nepalyginamai saugesnė nei anksčiau? Kaip jums atrodo Lietuva dabartinėje Europoje, kokie jos santykiai su Rusija, koks jos saugumo ir dalyvavimo pasaulio struktūrose mastas?

V. Ušackas:

– Labai ačiū. Nors iš pradžių žadėjau kalbėti lietuviškai, bet man gal leis kolegos Lietuvoje, kaip šios studijos laidos vedėjui, kalbėti angliškai, kad suprastų čia esantys svečiai.

Kokios bebūvo brutali ar skausmingos XX a. patirtys Lietuvai, dabar jau galime teigti, jog niekas negali sustabdyti žmonių ir atskirų individų siekių būti laisviems. Manau, kad tai yra svarbiausia XX a. pamoka.

Žengiant į priekį, Lietuvai tapus visaverte NATO ir Europos Sąjungos nare, akivaizdu, kad mes turime persvarstyti savo vaidmenį, pagalvoti, kaip mes išsąmoniname ES ir NATO narystę, drauge pagalvoti ir apie savo kaimynus – juk ne visi mūsų kaimynai gali džiaugtis net spaudos laisve, ne visi gali būti laisvi ir nepriklausomi tarptautiniu mastu. JAV visada buvo suprantamas Lie-

tuvos laisvės ir demokratijos siekis. Dabar mes dirbame kartu su JAV Irake ir Afganistane. Amerika padeda Ukrainai ir Baltarusijai pradėti demokratizacijos procesą. Mes prie to prisidedame ir neabejotinai ateityje pasistengsime padėti jiems siekti tokių tarptautinių organizacijų, kaip ES ir NATO, narys. O dabar aš norėčiau perduoti žodį jums, studijos svečiai, ir pratęsti diskusijas.

R. Niurikas:

– Galbūt aš pradėsiu. Pirmiausia norėčiau perduoti savo sveikinimus ponui V. Landsbergiui. Man nepaprastai malonu jus matyti, jūs puikiai atrodote.

Norėčiau pakomentuoti vieną dalyką. Aš manau, jog iš tikrųjų buvo labai įdomu stebėti Baltijos valstybių, ir ypač Lietuvos, vaidmenį tarptautiniame kontekste. Ir ne tik turint omenyje NATO (nors tai taip pat labai svarbu; čia yra Afganistas). Bet aš norėčiau kalbėti platesne prasme. Man atrodo, svarbiausias vaidmuo yra tas, kad Lietuva savo integracijos į Vakarų struktūras ir organizacijas patirtį gali perteikti kaimyninėms šalims, kurios nori eiti tuo pačiu keliu. Pirmiausia tai pasakytina apie Ukrainą, kuriai Lietuvos pareigūnai, pilietinės visuomenės institucijos perduoda savo patirtį. Lietuva savo patirtį perduoda ir toms šalims, kurios nori tapti transatlantinių institucijų dalimi. Labai svarbu, kad kažkas gali jums padėti, kad yra institucijų, pasirengusių paremti jų siekius. Ne mažiau svarbu, kad integracijos kelias būtų gerai parengtas. Neabejotina, kad labiausiai reikalingos šalies vidaus reformos. Taigi Ukraina tikrai turi puikų pavyzdį. Dabar Ukraina jau yra pasirengusi vykdyti kai kurias reformas.

Lietuviai yra labai daug nuveikę, nors kartais atrodo, kad dar daug nepadarėta. Tai gali būti sunku atlikti ir politiškai, ir finansiškai. Juk pagalbai reikia finansinių išteklių. Vis dėlto, Lietuva labai prisideda prie potencialių naujų narių pasirengimo.

T. Makoteris:

– Aš labai džiaugiuosi, kad esu su jumis, nors fiziškai esu ir visai kitoje Atlanto pusėje. Malonu, kad artėja savaitgalis ir štai aš sėdžiu dabar studijoje ir kalbuosi su jumis.

Apskritai, kaip per visą tą laiką pasikeitė žmogus, žmogaus patirtis, prigimtis? Manau, jog labai pasikeitė. Praėjo tūkstantis, dešimt tūkstančių metų... Žinote, pokyčių yra. Žmogus ne tik pats kiek pasikeitė, bet pasikeitė ir jo prigimtis. Mes neabejotinai visada turime stebėti, kas vyksta aplinkui, todėl, kad visada yra mums pavojingų iššūkių. Aš esu katalikas ir tai mane taip pat truputį suartina su jumis. Suprantu, kad žmogaus santykių ir bendravimo prasme visada

yra tam tikrų tokių sunkumų ir turime visada saugotis aplinkinių neigiamų poveikių. Antrasis pasaulinis karas rodo, kad po baisių kovų, po didelių kataklizmų visgi žmonės sugeba gyventi taikoje. Tai, ką mes matome dabar, neabejotinai rodo, kad vyriausybės žmonės nenori sugrįžti į tuos karo laikus. Pavyzdžiui, nuo Kaizerio ir Veimaro Respublikos – čia galima daug ką prisiminti... Vėlgi, buvęs caras Rusijoje, paskui revoliucija ir jos pasekmės... Tai, sakyčiau, tam tikri eksperimentai ir mes matome jų rezultatus. Dabar viskas keičiasi. Jau ateina pergalė. Ta pergalė dar nepasiekta, tam reikia laiko.

Lietuvos vaidmuo, manau, yra gana tvirtas. Jeigu taip nemanyčiau, taip anksčiau nesikelčiau ir 7:15 studijoje nesėdėčiau... Ponas V. Landsbergis ir kiti ES parlamento nariai, atstovaujantys Lietuvai, susirinko todėl, kad mums visiems tai svarbu. Pirmiausiai matome naują laisvą Europą. Taip, yra ta tradicinė Vakarų Europa ir yra atsiradusi naujoji Europa. Aš žinau, jog buvo žmonių, kurie susidūrė su karu jau po Antrojo pasaulinio karo. Ir aš manau, kad šitie žmonės daug labiau vertina taiką, nuomonių pliuralizmą. Deja, Europoje ne visi tai suvokia. Baltijos valstybės, Lenkija ir kitos panašios šalys daug geriau supranta, kokie dabar yra pasaulio iššūkiai, ir kas buvo po fašizmo, – tų šalių žmonės iki šiol yra dėkingi už laisvę. Ir aš džiaugiuosi, kad JAV ir naujų ES valstybių narių santykiai yra stiprūs. Tai, kas vyksta Europoje, yra labai svarbu. Bet svarbu matyti ir Rytų Europos vaidmenį. Puiku, kad žmonės ir tautos sugebėjo paimti vadžias į savo rankas, sugebėjo įvertinti savo laisvę ir nepriklausomybę.

L. Donskis:

– Esu labai dėkingas, Vygaudai, jums, Kongreso nariui T. Makoteriui ir ponui R. Niurikui. Man atrodo, kad ponas T. Makoteris palietė labai svarbų klausimą pasakydamas, kad Lietuva niekada negalėjo leisti sau prabangos laikyti laisvę savaime suprantamu dalyku. Man atrodo, jog tai pasakytina ir apie visą Rytų Vidurio Europą. Amerikos pusė šitą momentą taikliai akcentavo. Dabar norėčiau paklausti, o koks gi yra Lietuvos vaidmuo Rytų Vidurio Europoje? Mes dažnai girdime, kad Lietuva yra regiono lyderė. Apie tai kalba šalys, kurios tikrai yra gerokai nutolusios nuo Lietuvos tiek geografiškai, tiek politiškai. Šiandien apie tai kalba ukrainiečiai ir gruzinai, kurie pabrėžia ypatingą Lietuvos užsienio politikos vaidmenį buvusios Sovietų Sąjungos dalių politinės transformacijos procesuose. Kaip jums atrodo, pone R. Niurikai, ar tikrai egzistuoja toks dalykas kaip Lietuvos regioninė lyderystė? Ar tiesiog visos tautos, patyrusios sunkią kovą už laisvę, natūraliai supranta kitas šalis, tad Lietuva nėra joks išskirtinis atvejis?

R. Niurikas:

– Aš manau – tai ne iliuzija, tai tikra tiesa. Lietuva nepaprastai aktyvi, aš jau anksčiau esu minėjęs, kad Lietuva atlieka reikšmingus darbus padėdama kaimynams. Žmonės gali valstybei daryti įtaką. Tai, kas vyksta Lietuvoje, yra labai gerai apgalvota. Lietuviai labai sąmoningai imasi darbų savo kaimynų atžvilgiu. Aš atsimenu dešimtąjį dešimtmetį, kai visos Baltijos šalys labai norėjo integruotis į Vakarų institucijas, tai buvo nepaprastai svarbu jų politikai. Aš prisimenu diskusijas Vilniuje, kai ministerijose, universitetuose žmonės kalbėjo: „Mes būtinai turime galvoti apie Ukrainą, apie Kaliningradą, apie Baltarusiją.“ Tai ne vakar atrasta kaimynystė, ne – ji buvo. Ir aš manau, kad būtų neteisinga manyti, jog Lietuva tik dabar vaidina konstruktyvų vaidmenį, – taip buvo ir anksčiau. Ypač galvojant apie tai, kokia sudėtinga buvo jūsų kova. Jūs neabejotinai suprantate, kas yra laisvė, ir kaip sudėtinga yra plėsti tą laisvės zoną kaimyninėse šalyse. Ir aš labai norėčiau tikrai pagirti Lietuvos žmones, kad jie ne tik sau išsikovojo tą laisvę, jie nori, kad jų kaimynai ir kitose šalyse gyvenantys žmonės taip pat galėtų tuo džiaugtis. Taigi lyderio vaidmuo yra labai svarbus ir jūs galėtumėte toliau tęsti šį vaidmenį Europoje. Labai svarbi yra dvasia. Lietuvos žmonių dvasia gali būti perduota kitiems, gali įveikti geografinius atstumus ir paskleisti tą laisvės jausmą pasaulyje tikrai labai plačiai.

V. Ušackas:

– Leiskite, aš kiek pakomentuosiu. Labai malonu, kai mus vertina kaip lyderius, bet aš manau, kad be tos tokios pagrindinės mūsų varomosios jėgos, mūsų laisvės, kuri padeda kitiems įgyti laisvę ir nepriklausomybę, mes turime labai praktinių interesų. Būkime atviri ir pripažinkime: mes norime, kad mūsų kaimynai būtų geri, kad mūsų kaimynai galėtų veikti pagal demokratinius principus. Mes norime kaimynų, kurie vadovautųsi taikos dvasia. Ir mes norime kaimynų, kurie sukurtų tokias institucijas ir administracinius darinius, kurie užtikrintų laisvosios rinkos veikimą, kad ir mūsų žmonės galėtų pradėti ten savo verslą, galėtų sudaryti abipusei naudingas sutartis ir Baltarusijoje, ir Rusijoje, ir Ukrainoje. Taigi čia svarbus ne tik moralinis vaidmuo. Aš manau, kad puikiai dera ir nacionaliniai interesai, ir pragmatiški interesai.

T. Makoteris:

– Ambasadorius kalba apie tokį pragmatizmą. Apskritai, labai gerai, kai kažkas vyksta, ir pirmiausiai reikia suprasti, ką reikia daryti, o tada, kai iš tikrųjų supranti... Ir man atrodo, kad jūs truputėlį neteisus, daugiau yra moralumo negu pragmatiškumo.

L. Donskis:

– Turiu klausimą V. Landsbergiui ir J. V. Paleckiui, susijusį su kita Lietuvos gyvenimo puse – išeivija. Kalbėdami apie Lietuvos ir lietuvių vaidmenį pasaulio politikoje, mes negalime nepaminėti išeivijos vaidmens. Ne tik per tuos dešimtmečius, kada Lietuva nustojo egzistuoti pasaulio politiniame žemėlapyje, bet ir dabar, kai Lietuva yra labai svarbus lietuvių politinio bei kultūrinio gyvenimo veiksnys. Aš pirmiausiai norėčiau paklausti prof. V. Landsbergio: koks būtų išeivijos vaidmuo plačiaja prasme XX a. politikoje – ar toks pat, kaip ir emigrantų iš kitų laisvės netekusių šalių, ar Lietuva turi savo ypatingos patirties ir nuopelnų pasaulio kovose už laisvę?

V. Landsbergis:

– Aš negaliu kalbėti apie daugelį tautų ir jų išeivijas. Man teko susidurti su Amerikos lenkų kongresu, kai Lietuvai ypač reikėjo paramos ir atkuriant nepriklausomybę, ir stojant į NATO. Tai buvo labai sviri parama visišku tarpusavio supratimo pagrindu. Mat yra ir istorinis tarpusavio supratimas, siekiantis daugelį šimtų metų atgal, ir kartu gana ilgai buvęs bendras priešas Rytuose. Bet galbūt verčiau kalbėti apie lietuviškąją išeiviją, kuri visada buvo neabejinga Tėvynės likimui. Net ir XIX a. pabaigoje, kai Lietuvoje siautėjo carizmo priespauda: buvo draudžiama kalba, spauda, knygos, maldaknygės, net pradinės mokyklos (žmonės paliko Lietuvą iš dalies ir dėl priespaudos), išeivija rūpinosi, kaip padėti Lietuvai. Kaip padėti kontrabandine spauda, kitomis priemonėmis. Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje, kai 1918 m. Lietuva paskelbė atkurianti nepriklausomybę (priminsiu, kad dar anksčiau Lietuva yra buvusi nepriklausoma ir didelė Europos valstybė), tai Amerikos lietuviai norėjo suurbinti 6000 vyrų brigadą, vadinamą „Laisvės brigada“, ir pasiūsti į pagalbą Lietuvai. Kai šiandien mes įsivaizduojame, tai būtų buvusi nepaprasta jėga. Lietuva, kuri apsigynė nuo Raudonosios armijos ir neleido, kad Europos žemėlapis jau tada būtų Sovietų Sąjungos suformuotas iki Baltijos jūros, būtų galėjusi tai daryti daug efektyviau ir tapusi daug stipresnė valstybė. Tačiau, deja, ano meto Amerikos valdžia nesutiko leisti formuoti tokią brigadą, nes to prašė Rusijos ambasadorius. Nors Rusijoje jau buvo chaosas, revoliucijos, viskas jau turėjo keistis, tačiau Rusijos žodis tebebuvo įtakingas. Nenoriu daryti istorinių paralelių, tačiau ir ana istorinė Lietuvos išeivijos pastanga taip pat prisimintina kaip labai ryžtingas, konkretus apsisprendimas. Nors būdami Amerikos piliečiai, jie norėjo eiti ir ginti savo gimtąją šalį... Tą matėme ir vėliau, kai patekom antrą kartą į Rusijos, jau Sovietų Sąjungos, okupaciją ir priespaudą. Tada ne-

buvo galimybių formuoti tokią brigadą ir siūsti, kol nebuvo kokio nors naujo pasaulinio karo, tik šaltasis; bet dvasia, įsitikinimas, kad Lietuva nėra žuvusi, kad jai reikia padėti, išliko. Tada ir buvo suformuota Pasaulio lietuvių bendruomenė kaip vienovė, kuri turi laisvės tikslą, jo siekia, turi politinę įtaką užsienio valstybėse, JAV. Priminti, reikalauti, apginti Lietuvos aneksijos nepripažinimą! Tą Amerika išlaikė, bet reikėjo visą laiką budėti, ir išsivija buvo tas budrusis sargybinis. Ir, žinoma, kai Lietuva pakilo į taikų, neginkluotą išsivadimą iš griūnančios Sovietų imperijos, tai išsivijos įtaka vėl buvo labai svarbi. Nors ir tada, panašiai kaip ir 1918 m., Amerikos vyriausybė dažnai atsižvelgdavo į tai, ką sako Sovietų Sąjunga arba Rusija, tačiau jau buvo tam tikra pusiausvyra. Amerika mums politiškai labai padėjo savais būdais ir diplomatiniais manevrais, jog Lietuva nebuvo tada sutriuškinta ir galų gale gavo visišką tarptautinį pripažinimą.

Mes prisimename, kaip 1918 m. Lietuva atkūrė savo nepriklausomybę, turėdama Amerikos politinę paramą pagal prezidento V. Vilsono paskelbtą principą dėl tautų apsisprendimo. Juo rėmėsi ir kitų imperijų prispaustų šalių nepriklausomybė. Taip Amerika buvo pagrindinis ramsis ir mums vėl atgaunant nepriklausomybę, nes vykdė okupacijos nepripažinimo politiką. Ją nuolat primindavo sovietų vadovams, drausmindavo juos ir sulaikydavo nuo smurtinių akcijų.

Vėliau, Lietuvai siekiant saugios būties ir saugios nepriklausomybės, norint tapti NATO nare, Amerikos žodis taip pat buvo lemiamas. Toks buvo bendras vertybių supratimas, – laisvė nėra dovana, duota amžiams ir be išlygų. Laisvę reikia iškovoti, ginti ir kurti. O kai laisvė kuriama savo šaliai, tai keičiasi žemėlapis. Europos žemėlapi Lietuva ir kitos Baltijos valstybės keitė jau 1918 m., keitė ir 1989 – 1991 m. Tam turėjo reikšmės supratimas abiejuose Atlanto vandenyno krantuose. Nors mes ne prie Atlanto vandenyno, bet dabar jau esame vienoje Atlanto organizacijoje.

J. V. Paleckis:

– Prof. V. Landsbergis šią temą išrutuliojo – man lieka tik pridurti porą momentų. Man atrodo, kad emigracijos vaidmuo buvo didžiulis. Ne tik todėl, kad veikė Lietuvos atstovybės trijose Vakarų sostinėse, ir ne tik dėl užjūrio spaudos, radijo laidų (pagaliau, Čikaga buvo trečioji lietuviška sostinė), bet ir todėl, kad pasauliui tikrai buvo sakoma teisybė apie tai, kas vyksta Lietuvoje. Išsivija šaltojo karo, „geležinės uždangos“ laikais neišvengiamai šiek tiek atitrūko nuo Lietuvos. Ir čia, man atrodo, kad ypatingas buvo *Šviesos-Santaros*

vaidmuo. Aš palyginčiau tą organizaciją su Vilio Branto (Willy Brand) Rytų politika (Ostpolitik). *Šviesa-Santara* sugebėjo atsigręžti į Lietuvą, nors tai buvo nelengva, – ir Amerikoje buvo daug prieštaraujančių, nesuprantančių. Tačiau, mano manymu, efektas buvo labai didelis, ypač Lietuvos inteligentijai. Kai patys santariečiai atvažiuodavo ir atveždavo tokius leidinius kaip *Akiračiai*, *Metmenys*. Ir krepšinio komandos atvykimas į Lietuvą, ir kitkas... Be abejo, tai buvo didelis dalykas.

Su kolega V. Landsbergiu nuo 1989 m. teko dalyvauti Europos lietuvių studijų savaitėse (ir Europoje buvo lietuvių emigrantų). Nežinau, kaip kiti dalyviai iš Lietuvos, bet aš labai daug pasisėmiau ten tolerancijos, pakantumo, patirties demokratiškai reikšti savo mintis, diskutuoti. To labai trūko to meto Lietuvoje, ir tai taip pat buvo mums labai didelė pamoka. Dalis išeivijos verslininkų, politikų grįžo į Lietuvą, daug jų nevardijant užtenka paminėti V. Adamkų. Tai yra tos pačios emigracijos didžiulė pagalba tai pačiai Tėvynei. Tačiau dabar iškyla ir naujų problemų. Man teko penkerius metus ambasadoriumi dirbti Londone. Aš mačiau, kiek gabių talentingų Lietuvos žmonių susibūrė Didžiojoje Britanijoje, Airijoje. Kaip norėtusi, kad jie sugrįžtų. Ir mūsų simpoziumo viena iš labai svarbių temų, kad tie, kurie nesugrįš, neprarastų ryšio su Lietuva. Tai yra visiškai naujas uždavinys. Jis vienaip bus sprendžiamas Europos Sąjungoje, mūsų, taip sakant, naujojoje sąjungoje, normalioje sąjungoje, kuri yra mūsų bendrų namų dalis. Sudėtingiau bus tuos dalykus spręsti JAV – vis tiek Atlantas skiria. Manau, tam bus skiriamas reikiamas dėmesys ir mes neprarasime tų žmonių.

L. Donskis:

– Lietuvių išeivija visada buvo ganėtinai įtakingi Amerikoje ir užėmė svarbias pozicijas primindama pasauliui Lietuvos bylą. Kaip jums atrodo, Vygau-dai, koks buvo išeivijos vaidmuo kovojant už savo tėvynės laisvę, sykiu ir už kitų tautų laisvę?

V. Ušackas:

– Taip, aišku, aš manau tai yra vienas unikalių bruožų. Pamenate tuos laikus, kai buvo Baltijos kelias, kai visi stovėjome laikydami vienas kito ranką. Tada tarp mūsų buvo ir amerikiečių. Yra amerikiečių ir kitais laikais buvusių Lietuvoje. Jie dar ir šiandien tai prisimena, kai susitinkame. Jie net atsimena lietuviškų žodžių.

Lietuvių bendruomenė, „ALTas“, „Vyčiai“ ir kitos grupės, kurios, sakyčiau, yra unikalus pavyzdys to, kaip lietuviai veikia Lietuvos labui. Ir prof. V. Landsbergis labai gražiai paminėjo, kad dar XIX a. knygomis, kitais spaudiniais

Amerikoje gyvenantys lietuviai padėdavo Lietuvoje gyvenantiems lietuviams. Pagaliau Lietuvos ambasada, atidaryta JAV 1924 m., niekada nebuvo atiduota sovietams ir Šešioliktoje gatvėje visada buvo kaip oficialus Lietuvos pastatas. Šalies lyg ir nebuvo, šalis buvo sovietų okupuota, o Lietuvos trispalvė plevėsavu prie JAV valstybės departamento pastato. Ar tai ne iššūkis sovietų diplomatomams? Įsivaizduojant, jie įeidami į pastatą prie JAV vėliavos matydavo Lietuvos trispalvę. Aš manau tai turėjo priminti sovietams, kad vis dėlto yra istorinė teisė pripažinti.

Lietuvai labai pasisėkė, kad turi tiek daug draugų JAV. Išgyvenome tokius sudėtingus sovietų okupacijos laikus. Mes nuolat tikėjome, kad kada nors atgausime nepriklausomybę. Nežinau, kiek JAV mokesčių mokėtojai sumokėjo Lietuvai, kiek pinigų atsidūrė Lietuvoje. Prisimenu dar kažkada labai seniai gyvenau pas vieną moterį JAV, ir ji labai aiškiai pasakė, kad mes negalime galvoti apie savo išlaidas, turime galvoti apie jūsų didžiuosius siekius. Manau, kad mes turime būtinai tai įvertinti ir padėkoti Amerikoje gyvenantiems lietuviams už tai, kad jie darbais rodė savo išsipareigojimus Tėvynei, už tai, kad jie leido išplėsti šalių tautų koaliciją, kad pagaliau parėmė Baltijos šalis. Ir kaip prof. V. Landsbergis sakė, juk dabar mes esame vieno aljanso nariai.

T. Makoteris:

– Ir aš pažįstu Detroite gyvenančių išeivių iš Lietuvos, ir Čikagoje. Ir jūsų ambasadorius yra geras mūsų draugas.

L. Donskis:

– Ar Lietuva tikrai gali būti svarbus veiksnys plėtojant transatlantinę ryšį? Kada prabylama apie naująją Europą ir senąją Europą (prisiminus JAV gynybos sekretoriaus D. Ramstfeldo perskyrą), ne be pagrindo manoma, jog šie niuansai gali sukelti problemų. Juk Lietuva yra ES narė, tad jai ne taip jau ir paprasta laviruoti tarp savo nesunkiai paaiškinamo proamerikietiško sentimentu ir kitų Europos partnerių. Kaip jūs manote, ar nedidelė valstybė, kokia yra Lietuva, gali atlikti svarbų vaidmenį derinant galingų šalių interesus ir stiprinant transatlantinę dimensiją? Gal aš pirmiausiai paklausčiau poną J. V. Paleckį.

J. V. Paleckis:

– Galbūt mūsų kolegos amerikiečiai geriau atsakytų į šį klausimą, žiūrėdami į mūsų galimybes iš šalies. Patiems girtis nelabai patogu, tačiau man atrodo, kad mes tikrai galime šį tą nuveikti. Kai ką mes jau spėjome padaryti. Čia buvo kalbama apie lyderystę mūsų regione. Ir aš pritariu tiems, kurie sakė, kad mes galime atlikti lyderio vaidmenį. Tačiau čia, kaip dviračių lenktynėse:

lyderiauti reikia pasikeičiant – tai viena šalis išeina į priekį, tai kita, ir atremia visą vėjo ar nepalankių momentų gūšį. Lietuva tai sugebėjo padaryti, ypač stojant į NATO. Estai pirmavo stojant į ES, paskui mes juos pasivijome irėjome kartu. Kalbant apie transatlantinio ryšio stiprinimą Lietuva turi unikalias galimybes palyginus su mažesniais kaimynais, latviais ir estais. Lietuvos didelė ir stipri emigracija JAV, sugebame sėkmingai perteikti patyrimą Ukrainoje, Moldavijoje ir Pietų Kaukaze... Pagaliau Lietuva sugebėjo įveikti istorinius šėšėlius ir susitaikyti su Lenkija. Tai labai didelis laimėjimas. Susitaikymo banga, atsiradusi Vakaruose – Prancūzija susitaikė su Vokietija, Vokietija su Lenkija, Lenkija su Lietuva – nusirito į Rytus, ir tai yra labai svarbu.

Dar pabrėžčiau, kad Lietuva pirmame žengimo į nepriklausomybę etape buvo geraja prasme kietai savanaudiška. Veikė iš savų interesų, pozicijų. Dabar, būdami ir ES nariai, mes vis labiau sugebame derinti interesus ir šis interesų derinimas yra, sakyčiau, ta vertybė, kuri gali būti naudinga ir transatlantiniuo ryšio stiprinimui.

L. Donskis:

– Labai ačiū Jums, pone J. V. Palecki. Profesoriau, kaip jums atrodo?

V. Landsbergis:

– Pirmiausiai man nepatinka žodis *lyderystė*. Ne tik dėl jame slypinčio savigyros atspalvio, bet ir dėl sportinio turinio. Lyg norint būti lyderiu pakaktų daugiau kartų įmesti kamuolį į krepšį arba lenktynių metu greičiau keisti padangas. Man labiau suprantamas žodis *misija, misijos pojūtis*. Čia reikia pasišventimo ir idealizmo. Kalbant apie visuomenę ir apie tautą, tai visai priimtina, ir Lietuvoje visados buvo. Net patį juodžiausią šimtmetį, XIX a., kai Lietuva buvo aneksuota carinės Rusijos, verčiama išnykti kaip valstybė, kaip tauta. Lietuva nesitaikstė, sukildavo. Ne vieną kartą buvo sukilusi. Ir sukilimų šūkis buvo nepaprastai idealistinis ir humanistinis – „Už jūsų ir mūsų laisvę!“. Ne tik už mūsų laisvę, o jus tegu velniai griebia. Ne, – „už jūsų ir mūsų laisvę!“. Todėl aš ne visai sutinku su ponu J. V. Paleckiu, kad Lietuvos išsivadavimas iš Sovietų Sąjungos buvo kažkoks egoistinis, ar tik savo tikslų siekimas, nes buvo ta pati dvasia, ir mes net naudodavome dažnai tą patį šūkį: „Už jūsų ir mūsų laisvę!“ – Taigi už rusų tautos laisvę, už baltarusių, už ukrainiečių. Ir tai tęsiasi. Manau, kad čia yra tam tikras misijos pojūtis; gal dabar nebūtina taip vadinti, bet noras padėti buvusioms *de facto* kontinentinėms kolonijoms, įveikti posovietinį sindromą, įvairius sunkumus, kurių mums ir patiems netrūksta. Todėl suprantame ten esančius sunkumus. Štai čia aš matau Lietuvos vaidmenį arba

misiją. Ką mes galime – tą ir padarysime. Gal kokia nors šalis, didesnė ir galingesnė, pvz., Lenkija, ir daugiau nuveiks. Kam mums ginčytis, kas bus lyderis? Bet mes jaučiam moralinę pareigą. Mes buvome tame pačiame kalėjime. Mes anksčiau išsilaisvinome – kiti dabar vaduojasi. Lietuva du kartus prisidėjo, kad pasikeistų Europos žemėlapis. Yra tokių žemėlapių, kur pažymėtos ne tik valstybės, bet yra ir santvarkos, civilizacinės ribos. Dabar mes galime matyti, kad Europoje yra demokratijos, o Rytų Europoje – nedemokratijos. Ir jeigu Ukraina ir Gruzija pasirenka demokratijos kelią, tegul ne visai tuo pačiu metu, kai Lietuva atviru demokratiniu keliu atkūrė nepriklausomybę, – jeigu jos dabar pasirenka, tai mes jas remiame ir sveikiname kaip ir Jungtinės Valstijos. Štai kur tas tiltas – principų, vertybių tiltas. Čia glūdi didelė jėga, kuri keičia pasaulį. Žinoma, kai Lietuvos prezidentas nuvyksta į Ukrainą, tai galbūt sukeltų mažesnį efektą negu prezidento Bušo vizitas į Gruziją. Tai visiškai suprantama. Bet Lietuvos prezidentas gali dažniau ten nuvykti ir net keletą kartų, nei Amerikos prezidentas galėtų lankytis Gruzijoje. Štai kur mūsų tam tikras geopolitinis privalumas ir net pareiga nuolat dirbti ta kryptimi, nes tai yra bendra mūsų euroatlantinės politikos kryptis.

L. Donskis:

– Ačiū jums už įdomius komentarus. Vygaudai, kaip jūsų studijos svečiams atrodytų – kalbant apie transatlantinę dimensiją, ar gali Lietuva ją sustiprinti?

V. Ušackas:

– Turbūt pirmiausia suteiksiu žodį Bobui, gerai?

R. Niurikas:

– Pirmiausiai bendras toks pastebėjimas. Aš jau minėjau, kad Amerikoje gyvenantys lietuviai pastaruosius kelerius metus labai aktyviai dalyvauja ir prisideda prie transatlantinių diskusijų. Bet aš norėčiau į kai ką atkreipti dėmesį (gal aš sukomplikuosiu mūsų diskusiją, bet visgi). Pirmas dalykas, man atrodo, labai svarbus. Ponas V. Landsbergis yra jau minėjęs, jokios čia konkurencijos nėra. Labai nedaug žmonių Jungtinėse Valstijose bando įvertinti Lietuvos vaidmenį lygindami su Estija ar Britanija, ar Vokietija. Klausimas yra tikrai toks, kaip suderinti atskirų šalių skirtingus interesus, kad atsirastų aljansai. Įvairios šalys juk turi skirtingas perspektyvas ir gali skirtingai prisidėti. Dešimtmečius vykstančios diskusijos yra svarbios. Kitas dalykas, Lietuvos vaidmuo ir toliau transatlantiniuose santykiuose nebūtinai reiškia, kad Lietuva turi pritarti JAV kiekvienu klausimu. Pagaliau, JAV nebūtinai visada turi sutikti su

Lietuva. Juk buvo labai daug įvairių nuomonių. Svarbus yra vertybių bendrumo klausimas. Lietuva, kaip valstybė, kaip tauta, neabejotinai nori užsitikrinti tam tikras vertybes ir labai svarbu, kad mūsų santykiuose pagrindinės vertybės būtų tos pačios. Pavyzdžiui, Irako patirtis rodo, kad nesutarimai politikos klausimais su kai kuriomis Europos Sąjungos valstybėmis, ypač su Vokietija ir Prancūzija, politiškai buvo labai bloga patirtis. Taigi nebūtinai turime dėl viso sutarti, bet labai svarbu, kaip mes tuos nesutarimus sugebame spręsti, kad pagaliau galėtume rasti bendrą kelią. Pagaliau, mes turime būti pasirengę tam tikriems nesutarimams. Aš jau anksčiau esu minėjęs, kad mes suprantame, jog Lietuva gali turėti daugybę įvairiausių spaudimų, kurie gali atsirasti ir ne tik dėl pačios Lietuvos vidaus interesų, bet ir dėl narystės ES. Tai nereikia, kad ateityje mes būtina visada visais klausimais turėsime vieningą poziciją. Tai normalu. Dabar svarbiausia, kaip jau minėjau, – sugebėti išspręsti kylančius prieštaravimus ir tai, kad mūsų siekiai sutampa. Ir turime galvoti, kaip pasiekti tų didžiųjų tikslų.

T. Makoteris:

– Lietuva visada turėjo savo supratimą. Mes visada norėjome, kad okupuotos Baltijos šalys būtų nepriklausomos. Kalbant apie vienos valstybės lyderystę, tai pritariu ponui V. Landsbergiui: reikia galvoti, ką realiai galima padaryti, ir aš manau, kad Lietuva savo veiklos rezultatais sugebėjo įrodyti, jog yra svarbi tarp kitų šalių. Tai reikia įvertinti. Kaip ir Rytų Europos valstybių, Lietuvos esminis vaidmuo suteikia sveiko proto ES politikai. Tai mums svarbu daugeliu prasmų. Nuo šiol Europos atsakomybė turėtų būti didesnė, jos požiūris – išmintingesnis.

Buvusi Vakarų Europa ir Rytų Europa, žinoma, turi kiek kitokį požiūrį. Vakarų Europoje niekada nebuvo komunizmo. Kai Hitleris pralaimėjo karą, Vokietijai nebuvo leista turėti savo kariuomenės, jiems saugumą padėjo užtikrinti JAV. Taigi naudojosi tuo saugumu. O jūs turėjote visai kitą istoriją ir jūs visada buvote pasaulio dalis. Dabar Rytų Europos šalys turi atnešti savo patirtį ir požiūrį į ES, kad senosios ES šalys galėtų suvokti, kas tai yra užtikrinti savo saugumą, nes dabar jos užliūliuotos. Jos susirūpinusios tik socialinėmis programomis.

Labai svarbu atsakyti į tą klausimą – ar Turkija gali būti ES narė ir kada? Aš manau, kad jūsų žmonės daug geriau jaučia, ką visa tai reiškia. Ir man atrodo, jeigu Turkijai bus pritaikyti tam tikri kriterijai, jeigu Turkija galės būti ES narė, tai po kurio laiko tie patys kriterijai galės būti pritaikyti ir Rusijai. Nepa-

mirškite, kad Rusija, kaip ir Artimieji Rytai, turi labai daug naftos. Dabar Vokietija vis daugiau jos perka. Kitos šalys, sakyčiau, yra prieš branduolines valstybes, bet per artimuosius dešimtmečius, o galbūt net vieną dešimtmetį, neabejotinai ir bus ketinimų Rusiją palenkti į savo pusę. Dabar tai daroma per Turkiją, kuri šiuo metu turi daugiausia galimybių tapti ES dalimi.

Man atrodo, kad naujos Europos Sąjungos šalys sutvirtino ES, ir man regis, dirbti reikia kartu. Aš nematau ten jokių didelių skirtumų. Manau, kad labai svarbu yra žmogaus orumas, žmogaus noras gyventi taikos sąlygomis.

(T. Makoteris atsiprašė, kad turi išeiti ir skubiai vykti į JAV Kongresą).

L. Donskis:

– Ačiū. Dabar iš karto norėčiau užduoti klausimą, kuris jau yra senokai subrendęs ir prie kurio mes ilgai artėjome. Rusija – kas yra Rusija dabar, XXI a. pradžioje? Neatrasta galimybė sau pačiai, kaimynams ir visiems kitiems? O gal grėsmė sau, kaimynams ir Europai? Kaip ji gali paveikti visą Europos saugumo architektūrą, politiką ir Lietuvos vietą Europoje? Aš manau, kad apie šitą reikia kalbėti būtent dabar ir labai atvirai, nes mes jau gana išsamiai aptarėme daugelį svarbių klausimų. Įvairios šalys ieško savo vietos pasaulyje. Natūraliai ir savaime tos savo vietos jos neatranda. Sykiu šalys viena kitai padeda diskutuodamos ir kovodamos už savo laisvę.

Pradėsiu nuo prof. V. Landsbergio ir paklausiu: ar tikrai Baltijos šalys ir visų pirma Lietuva geriau už kitas šalis suvokia, kas vyksta Rusijoje (atmetus tam tikrą ir nesunkiai paaiškinamą politinių retorikų skirtumą)? Ar Lietuva turi galimybę tapti geru interpretatoriumi ir tarpininku aiškinant pasauliui, kas iš tikrųjų vyksta Rusijoje? Ar Lietuva gali atlikti kokį vaidmenį aiškinantis, ko Europa gali tikėtis iš Rusijos ir Rytų Europos?

V. Landsbergis:

– Na, aš galiu prisiminti lietuvių liaudies patarlę: *Už vieną muštą dešimt nemuštų duoda*. Už vieną muštą Baltijos valstybę turbūt galima atiduoti daug sovietų mušimo nepatyrusių Vakarų valstybių. Todėl man nekyla klausimas, ar mes turime galimybę geriau suprasti Rusijoje vykstančius procesus. Mes paprasčiausiai geriau suprantame, ir tą patvirtina liaudies patarlė. Kodėl mes geriau suprantame? Rusijos diplomatai sako, kad reikia atmesti baltiškąjį, taip pat ir Lenkijos, nukentėjusių šalių supratimą, todėl, kad jie yra nukentėję ir todėl šališki. Aš to nekomentuosiu. Čia diplomatinis žaidimas, kuriam nėra jokio pagrindo. Mes nesam tokie šališki, kad linkėtume Rusijai blogo ar būtume kerštingi. Buvo paminėta labai svarbi mintis, kurią aš pasižymėjau – pergalė

niekada nėra pasiekta iki galo, pasiekta visais atžvilgiais. Tiek daug buvo šnekama apie šaltąjį karą ir kad jis, mandagiai kalbant, pasibaigė, o tiesiai kalbant, kad Sovietų Sąjunga jį pralaimėjo. Bet aš visada jaučiu gailėtį, kodėl tokio karo laimėtojai nepadiktavo taikos sutarties, kaip paprastai būna: „Dabar gyvensim kitaip, padėsime atsikurti, statyti demokratiją, bet tam tikromis sąlygomis...“ To nebuvo padaryta, ir būtent dėl to kilo daugelis vėlesnių nelaimių. Mane neseniai nustebino spaudos pranešimai, kad tebėra Maršalo fondas teikti paramai nuo karo nukentėjusioms valstybėms. O juk Baltijos šalys ir yra tokios valstybės, kurioms buvo pažadėta nepriklausomybė per Atlanto Chartiją, bet pažadas liko neištesėtas. Mūsų pokaris išaušo tik 1990–1991 m., bet niekas nė neprisiminė tada Maršalo fondo, kurio 12 mlrd. eurų guli Vokietijoje, ir dabar Vokietijos vyriausybė ieško būdų, kaip tuos pinigus panaudoti savo „skylėms“ užlopyti. Mums būtų labai pravertęs koks milijardas – arba vieniems, arba visoms trims Baltijos valstybėms.

Čia buvo kalbama taip pat dėl Turkijos ir Rusijos narystės bei santykio su ES, ir aš noriu prie to sugrįžti. Aš matau skirtumą tarp šių dviejų valstybių. Turkija, galbūt, dar ilgai nebus priimta, net Prancūzija kokių nors referendumu gali užblokuoti šio klausimo sprendimą. Kadangi iš anksto pažadėta, tai čia labai daug jaudintis niekam nereikia. Pirmiausia pažiūrėsime, ką darys prancūzai po 15 metų, ir kokie jie bus ir kiek ten dar gyvens prancūzų. Bet Turkija nori būti ES, jau bent oficialiai tą norą išreiškė. Ir jos jaunoji karta to labai nori. Yra atsilikimų, yra įvairių kitų dalykų, bet Turkija nori, o Rusija nenori. Rusija nori būti tokia, kokia yra dabar ar net kokia buvusi seniau. Ji garbina savo blogą praeitį. Yra čia, žinoma, prieštaravimas – garbina oficialioji Rusija. Mes neturime painioti, kai sakome „Rusija“, lyg kalbėtume apie rusų tautą. Čia kartais net gali susilaukti priekaištų, kai vartoji diplomatinį žodyną: kalbi apie valstybę, o iš tikrųjų jos požiūrį išreiškia tos šalies vyriausybė arba prezidentas. Tada sąvoka „Rusija“ yra sąlyginis pavadinimas. Iš tikrųjų Rusija yra kas kita. Taip, mes nenorime, kad tai šaliai atstovaujanti jėga turėtų visai kitas vertybes ir nenorėtų nieko keisti. Turkija – nori, Rusija – nenori. Tai ne ES turi pataikauti ar keisti savo principus (nors dažnai panašu, jog tokių ketinimų yra: tylėti, taikyti dvigubus standartus, mat Rusija yra labai didelė, mums reikia dujų ir t. t.). Tą mes matome, kai sėdime su ponu J. V. Paleckiu Europos Parlamente, visokius tokius vinguriavimus – šiek tiek principingai, bet iš esmės be principų.

Lemiantis veiksnys – ar Rusija norės laisvės ir ar to norės jos politinis elitas

(turbūt ne dabartinis, turintis labai blogą struktūrinę praeitį, bet koks nors kitas – būsimasis), ar pati rusų tauta, liaudis. Ją sudaro ne vien rusai, juk ten gyvena labai daug tautų ir nelaisvės sąlygomis jos tik aštrina problemas. Tikrai laisvė gali padėti išspręsti problemas. Koegzistencija, sugyvenimas. Mes linkime Rusijai tikrai gero ir norime, kad tie pokyčiai kada nors įvyktų. Galime rodyti pavyzdžių, galbūt Ukraina jau rodo ir parodys pavyzdį. Tačiau kitur atsiranda baimė. Rusijos valdžia priėmė baisius slaptus įstatymus: šaudyti į protestuojančias minias. Jau galima šaudyti, Vidaus reikalų ministerija turi tokius potvarkius. Galbūt Vidurinėje Azijoje tokie potvarkiai jau vykdomi... Tai gi didieji susirėmimai tarp laisvės ir prievartos, demokratijos ir autokratijos dar laukia ateityje. Aš linkiu, ir manau, visi mes linkime, kad Rusijoje nugalėtų teigiamasis pradas, mūsų vertybinis pradas. Ir kad tai įvyktų anksčiau negu Kinija privers Rusiją nusilenkti ir tai bus trečioji Rusijos katastrofa. Rusija turėtų pabandyti susivokti, kas vyksta pasaulyje, ir kad jai laikas keistis dabar, o ne po 20 metų.

J. V. Paleckis:

– Dar trumpai sugrįžkime prie lyderystės sąvokos. Vis dėl to, nori nenori yra ambicijos. Mes žinome, kad Prancūzija ir Vokietija yra ES lyderiai, ES „motoras“. Britai, sakysime, nenori ar negali tarp jų įsisprausti. Tiesa, dabar, pirminkaudami ES, jie gali daug nuveikti. Pagaliau, kas pradėjo griauti Tarybų Sąjungą? – Estai, jų „Liaudies frontas“. Paskui išitraukė latviai ir lietuviai. Lietuviai tapo lyderiais. Paskui išitraukė Ukraina, o lemiamas žingsnis imperijos subyrėjime buvo, kai lydere tapo Rusija. Rusija galutinai sugriovė Sovietų Sąjungą. Ir jau vien dėl to aš ne visai sutikčiau su ponu V. Landsbergiu, kad buvo įmanoma uždėti apynasrį Rusijai, pasirašyti taikos sutartį, kažkokia Versailles ar pan. Apie tai niekur nebuvo rimtai svarstoma ir, manau, kad negalėjo to būti. Dėl Rusijos noriu pacituoti Vinstoną Čerčilį, kuris sakė: „*Russia is a riddle wrapped in a mystery insight an enigma*“. Rusija – tai mįslė, įvilкта į paslaptį, kuri įpakuota į dar didesnę mįslę. Nors tai pasakyta prieš 70 metų, bet iki šiol šis teiginys yra didele dalimi teisingas. Manau, kad Rusija keičiasi toli gražu ne taip, kaip mes norėtume. Čia teisingai buvo kalbėta dėl lyginimo su Turkija. Prieš apytiksliai 10 metų Turkija buvo kaip vienas iš variantų, kad Rusija eis Turkijos keliu. Tai nebuvo geriausias variantas. Bet nuo to laiko Turkija padarė daug žingsnių link demokratijos, o Rusija, deja, kita kryptimi. Turkija dabar veržiasi į ES ir stengiasi įstoti. Čia aš sutinku, kad siekdama šio tikslo Turkija tampa geresnė, o Rusija net tokio tikslo neturi. Todėl Kongreso nario

užduotas klausimas, ar ta formulė, kuri būtų pritaikyta Turkijai, negalėtų būti pritaikyta ir Rusijai... Europos Parlamente aš tokių kalbų negirdėjau, nes Rusija nerodo jokių pokyčių. Dėl praeities Europos Parlamentas priėmė labai svarbią rezoliuciją, kurioje pabrėžiama, kad susitaikymas ir santykių su Rusija išlyginimas galimas tik tada, kai bus pasakyta visa tiesa apie istoriją. Rusijai neišpasakytai sunku, ypač Baltijos šalių atžvilgiu, tą tiesą pasakyti. Neseniai diskutavome su kolegomis parlamentarais iš Vokietijos. Kai Vokietija buvo nugalėta, visi jos miestai virto griuvėsiais, tik praėjus 20 metų po Antrojo pasaulinio karo vokiečiai pradėjo suvokti, kas įvyko, ir apie tai pradėjo rimtai ir atvirai kalbėti, – *Vergangenheitsbewältigung* (praeities įveikimas). Tas procesas Rusijoje užims kurį laiką ir, be abejo, jis yra labai svarbus. Kaip tik prieš šį pokalbį pasikeitė nuomonėmis su kolegomis – šios diskusijos dalyviais. Rusijoje grįžimas į komunistinę diktatūrą tampa visi labiau neįmanomas. Štai naujais apklausos Rusijoje duomenys: į klausimą „kaip jūs vertinate Tarybų Sąjungą, ar ilgitės jos?“ 68% atsakė – „taip, mes jaučiame nostalgiją, jos ilgimės“. O į klausimą „ar jūs norėtumėte vėl į ją sugrįžti?“ – kaip manot, kiek atsakė teigiamai? – tik 20%. Ir tai jau suteikia vilties. Tam įtakos turi ir ES politika. Nepaisydama tų visų didžiųjų sunkumų, tą daro ir JAV – įtraukti Rusiją į bendradarbiavimą, stengtis jai padėti. Daug gali lemti Ukrainos pavyzdys – patiems rusams, mažiau valdžiai. Ši politika gali suvaidinti teigiamą vaidmenį ir atnešti sėkmę.

L. Donskis:

– Vygaudai, prieš suteikdamas žodį auditorijai, dar paklausiu, ar ponas R. Niurikas nenorėtų pateikti komentarų apie Rusiją?

V. Ušackas:

– Taip, perduodu žodį Bobui. Jis yra pora metų gyvenęs ir dirbęs Maskvoje, tikriausiai Maskvą labai gerai pažįsta „iš vidaus“.

R. Niurikas:

– Tai didžiulė tema ir aš tik norėčiau pasakyti keletą dalykų: kaip mes matome Rusiją iš čia, kas joje vyksta. Vašingtone Maskva yra diskusijų objektas. Mes kalbame, kokia turėtų būti JAV politika Rusijos atžvilgiu. Iš tikrųjų, čia labai pasikeitė suvokimas: mes kitaip suvokiame kelią, kuriuo dabar eina Rusija, ir kas gali joje įvykti per artimiausius kelerius metus. Ir Dž. Bušas apie tai taip pat galvoja. Santykiai lyg ir vystosi gera linkme, nors ir atsiranda labai daug sudėtingų dalykų. Rusijos situacija yra sudėtinga. Kokie bebūtų sunkumai, vis dėl to man atrodo, kad Rusija ėjo gera kryptimi, o dabar atsiranda vis

daugiau pesimizmo. Savaiame suprantama, kad prieš porą metų buvę santykiai su Rusija dabar kiek pasikeitė. Pirmiausia stebime, kas vyksta pačioje Rusijoje. Ir jūs puikiai apie tai žinote, kad ši situacija bręsta jau keleri metai. Ypač išryškėjo Ukrainoje susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, kad Rusija ne labai gerai pasielgė. Pirmiausia, mums jokio padaršinimo neduoda Rusijos tikslai, kurie buvo išdėstyti kaimynystės atžvilgiu. Ir vis mažiau, beje, žiūrima į tai, kas tikrai daro išpūdį. Ne taip tie sprendimai turėtų būti priimami. Atrodo, pažadus davė Rusija, o paskui tiesiog darė klaidą po klaidos, ir jau buvo labai lengva padaryti išvadą, kad Rusija paprasčiausiai nesupranta, kas vyksta Ukrainoje. Nepamirškite, kad tai šalis, kuri mums aiškiai buvo pasakiusi, kad: „Ukraina yra susijusi su Rusija kultūriškai ir visaip“, – na argi tai svarbu? Tai akivaizdžiai įrodo, kad jie visai nesupranta Ukrainos, nesupranta, kas vyksta Rusijos kaimynystėje. Aš manau, kad ryšys gali būti, bet Kremlius turi suprasti, kas vyksta visame pasaulyje, ir svarbiausia, kas vyksta šalia. Man atrodo, kad kažkas netinkamai pataria Krekliui, o Kremlius naudojasi tais patarimais. Žiūrėdami į ateitį mes suprantame, kad netrukus mes turėsime spręsti tuos patarimus. Taip, sudėtingi tie mūsų santykiai ir gali kilti problemų, pavyzdžiui, JAV turi tam tikrų interesų visame pasaulyje – pirmiausia kova su terorizmu, su masinio naikinimo ginklais ir t. t. Yra regioniniai interesai, yra Europos šalių interesai. Mes turėsime šiais klausimais kalbėtis, o kalbėtis tais nepaprastai svarbiais pasauliniais klausimais sunkiau, jeigu santykiai nėra labai geri. Ir labai svarbu, kokia bus nuotaika. Vašingtone mes pastebėjome, kad Maskvoje viskas labai jautru. Kai iš Vakarų pasigirsta kokios kritinės pastabos Rusijos atžvilgiu, jie taip jautriai reaguoja. Ir aš labai bijau, kad mūsų ryšiai tampa vis sudėtingesni, ir pasitikėjimo Rusija vis mažiau, mažiau paramos Rusijai.

V. Ušackas:

– Jei būtų galima, aš labai trumpai pakomentuosiu. Pirmiausia Europos ir Rusijos santykiai. ES ir Rusijos klausimais kalbėjo ponas V. Paleckis. Iš tikrųjų man atrodo, kad Rusija visai nenori ES, ir ES visai nenori Rusijos. Man atrodo, kad tada ES būtų visai kitokia.

Dabar dėl santykių su Rusija. Aš nenorėčiau kartoti to, ką sakė Bobas, aš visiškai jam pritariu. Manau, kad kalbant apie Rusiją, atsiranda naujas matmuo. Prof. V. Landsbergis kalbėjo apie brandą, subrendimą. Ir aš manau, kad galvojant iš tokios diplomatinės pozicijos, mes esame kaimynai ir mes čia galime suvaidinti savo vaidmenį. Aš čia nenoriu perdėti mūsų vaidmens. Nesakau,

kad Lietuva gali kažką ypatingo ten padaryti, pakeisti, pasiūlyti Rusijos pasikeitimo receptą... Aš manau, kad visame regione atsiranda V. Putino autoritarinis režimas. Kita vertus, tai ne Sovietų Sąjunga. Yra tokios laisvosios spaudos salelės, laisvamaniškai galvojančių žmonių salelės, salelės žmonių, norinčių asocijuoti save su Europa ir Vakarais. Pagaliau, Kaliningradas yra mūsų kaimynas. Aš internete patikrinu ir man padarė labai didelį įspūdį, jog vietos gyventojai renka parašus prieš tai, kodėl tokios kaimynės, kaip Lietuva, nebuvo pakviestos švęsti Kaliningrado įkūrimo metinių. Tai aš manau, kad tokios demokratinės salelės Rusijoje yra labai svarbios. Ir man atrodo, kad jos domisi Lietuva, kaip ES ir NATO nare. Atrodo, jos norėtų demokratijos, geresnės kaimynystės ir visame regione.

L. Donskis:

– Noriu atsiprašyti gerbiamosios auditorijos – maniau, jog liks laiko klausimams. Kad būčiau tikslus ir punctualus, jau turiu dėkoti pokalbio dalyviams už šią diskusiją. Atleiskite, bet tikiu, jog jūs nesijaučiate užgauti, kad netekote galimybės kalbėti – nes puikiai kalbėjo pokalbio dalyviai. Noriu padėkoti prof. V. Landsbergiui, ponui J. V. Paleckiui, mūsų abiem europarlamentarams. Esu labai dėkingas Vygaudui, mūsų ambasadoriui JAV. Sykiu dėkoju ponui R. Niurikui. Dėkoju jums visiems. Viso geriausio.

Lietuva ir globalizacijos iššūkiai

VYGAUDAS UŠACKAS,

Lietuvos Respublikos nepaprastasis ir įgaliotasis ambasadorius Jungtinėse Amerikose Valstijose

(2005 m. spalio mėn. Šiaulių universitete skaityta paskaita)

Globalizacija, kurios esminė savybė – modernių technologijų dėka „ištirpstantys“ iki tol egzistavę atstumo ir laiko barjerai, suteikia šalims galimybes šuoliui į žymiai aukštesnį išsivystymo lygį. Tik vienoms šalims tai pavyks ta, kitoms – ne.

Tad kokių žingsnių mes turime imtis, kad Lietuva būtų pasirengusi konkuruoti globalioje XXI a. ekonomikoje, ir atsidurtų pirmaujančiųjų valstybių gretose? Atsakymo į šį klausimą ieškojimas natūraliai vedė prie to, kad susidomėčiau globalizacijos tema. Juolab, kad gyvenimiškų pavyzdžių yra apstu. Juos matant, išgyvenant, analizuojant galima išvelgti besiklostančias naujas kultūrinės, ekonomines, politines tendencijas.

Rengdamas šį pranešimą naudojausi tiek savo patirtimi ir pokalbiais su vadybininkais, tiek Lietuvos ir užsienio žiniasklaidos pranešimais, amerikiečių žurnalisto Tomo L. Frydmano (Thomas L. Friedman) bei sociologo Džeremio Rifkino (Jeremy Rifkin) darbais.

Kokius esminius mainų bei paslaugų teikimo pokyčius sukūrė naujosios technologijos? Kokią mums daro įtaką laisvėjanti tarptautinė prekyba naikinant barjerus ir protekcionizmą? Koks mūsų atsakas į kiniškų ar Indijoje pagamintų prekių antplūdį? Kaip mums sekasi plėsti visuotinį „internetinį“ ir „kompiuterinį švietimą“ bei gilinti nuolatinio tobulinimosi, kvalifikacijos kėlimo tradicijas?

Atsakymai į šiuos klausimus padės geriau suprasti globalizacijos iššūkius ir paskatins mus, priėmus atitinkamus sprendimus, drąsiau konkuruoti ir laimėti XXI a. žinių ekonomikoje.

Naujas mainų pobūdis

Jei XVIII a. garsaus filosofo ir laisvos rinkos teoretiko Adamo Smito (Adam Smith) apibūdinta „nematomos rankos“ (t. y. invisible hand) alegorija buvo taikoma paklausos ir pasiūlos santykiui apibrėžti, tai XXI a. to paties „laissez-faire“ proponento „nematomos rankos“ alegorija gali būti taikoma aiškinant globalios ekonomikos, kuri remiasi ne tiesioginiu pirkėjo ir pardavėjo kontaktu, o daugelio ryšių ir saitų pagrindu egzistuojančiu fenomenu. Taigi XVIII a. prekės ar paslaugos kaina buvo nustatoma pirkėjo ir pardavėjo tiesioginio kontakto dėka, o XXI a. – prekės ir paslaugos kainai nustatyti nėra būtinas tiesioginis, t. y. asmeninis, kontaktas. Iliustruosiu tai pavyzdžiais.

Šią vasarą mūsų šeima persikėlė į naują butą Vilniuje. Kvartalo, kuriame yra mūsų butas, patogumų administratoriai išplatino skelbimus, kuriuose nurodė savo mobiliuosius telefonus ir elektroninio pašto adresus, kviesdami pasirašyti sutartis. Paskambinau aš į UAB „Namų priežiūros centras“, prisistačiau, kad esu buto šeimininkas, norintis susitikti ir aptarti patogumų tvarkymo sutartį. Mano paties nuostabai, vietoj malonaus pakvietimo į savo kontorą, aš išgirdau malonų jauno žmogaus atsakymą: „P. Ušackai, Jūs, kaip ir mes, esate labai užsiėmęs žmogus. Štai mūsų elektroninio pašto adresas ir mobilusis telefonas. Pasirašykite sutartį, jei neturite klausimų, arba atsiųskite savo pastabas el. paštu. Sąskaitas gausite kas mėnesį Jums pageidaujamu būdu: paprastu ar elektroniniu paštu. Jas galėsite apmokėti pasinaudodamas e. banko paslaugomis. Atsiprašau, man skambina kitas klientas, gal parašykite elektroninę žinutę, jeigu turite daugiau klausimų“, – baigė pašnekovas. Štai tiek dėmesio asmeniniam kontaktui! Nežinau, gerai ar blogai, kad mažėja asmeninio kontakto svarba. Nors man tai atrodė labai keista. Tačiau sistema veikia ir mes neturime priekaištų (bent kol kas): mūsų ir dar dvidešimt butų prižiūrinčios kompanijos atstovų nepažįstu; žmona Loreta per SEB Vilniaus e. banką sumoka mokesčius, vartai į kiemą atsidaro, kiemas iššluotas, lempos vakare šviečia, laiptinės švarios. Ko dar reikia? Taigi darau išvadą, kad naujame technologijų amžiuje susiduriame su dar vienu reiškiniu – pirkėjo ir pardavėjo kontakto pobūdžio kaita, kai vietoj tiesioginio bendravimo atsiranda virtualusis bendravimas nematomais, šviesos greičio, t. y. interneto, saitais. Ar tai gerai, ar blogai – negaliu pasakyti. Tačiau, kaip minėjau, tai jau tampa realybe, su kuria mes privalome skaitytis, iš to mokytis bei daryti išvadas.

Vašingtone įsikūrusio Ekonomikos tendencijų instituto prezidentas, sociologas Džeremis Rifkinas teigia: „*Tradicinės rinkos sąlygomis pardavėjas ir pir-*

kėjas susitinka trumpam pasikeisti prekėmis ir paslaugomis. Prarastas laikas tarp vienos paslaugos suteikimo ar prekės perdavimo iki kitos tokios operacijos reiškia produktyvumo praradimą. Naujos ryšių technologijos įveda į paslaugų ir prekių rinką naują bendravimo būdą, t. y. ne „linijinį – asmeniškai kontaktinį“, o kibernetinį, kuris sukuria galimybę palaikyti nuolatinį ryšį ne su vienu, o su daugeliu rinkos ar paslaugos tinklo narių veikėjų“ (J. Rifkin. „The European Dream“ pg. 183. 2004 Jeremy P. Tarcher/Penguin). Taip didinamas produktyvumas ir darbo efektyvumas. Tad ir mūsų gyvenamojo kvartalo operatorius Vilniuje linkeš bendrauti virtualiuoju būdu su didesniu klientų skaičiumi, o ne kiekvienam iš jų skirti, kaip kažkada buvome pripratę, priėmimo valandas. Naujomis technologijomis sukurtų paslaugų pobūdžio teikimo efektyvumo ir „tinklinio“ pobūdžio prasmę dar geriau iliustruoja Amerikoje labai populiarius ir vis evoliucionuojantis bei Lietuvoje taip pat atsirandantis paslaugų ir prekių pardavimas virtualiuoju būdu. Vartotojas, pasklaidęs „Amazon.com“ ar „www.omnitel.net/aukcionai“ puslapius, išsirenka norimą prekę, perveda, pasinaudojęs elektroninio banko paslaugomis, reikiamą sumą ir po kurio laiko prekę atsiunčiama paštu. Tuo tarpu, nauja muzikinė kompanija „Napster“, kurios paslaugomis pradėjo naudotis mūsų vaikai, suteikia naujausią paslaugą muzikinių kūrinių įsigijimui ar išklausymui. Jei „Amazon.com“ vartotojas sumoka pinigų sumą ir tik po kiek laiko gauna prekę, tai „Napster“ vartotojams, sumokėjus atitinkamą sumą, mėnesį leidžiama naudotis šios kompanijos muzikine biblioteka ir klausytis mėgstamų atlikėjų kūrinių. „Napster“ vartotojai moka ne už įsigytą nuosavybės prekę, bet už laiką, kuris suteiktas naršyti po „Napster“ bei klausyti kokios tik nori muzikos. Taigi šios „ryšinės-tinklinės rinkos“ atveju, nuosavybė išlieka, tačiau pirkėjas vietoj nuosavybės įsigijimo, sumokėjęs atitinkamą kainą, įgyja laiką naudotis šia nuosavybe ir paslauga. Paslaugos tiekėjas susieja pirkėją ryšiu, už kurį jis moka klausydamosi, miego ar kito užsiėmimo metu. Antra vertus, pirkėjui sudaroma galimybė, vietoj daikto įsigijimo, užmegzto ryšio su paslaugos tiekėju dėka, turėti ilgalaikę ar sutartimi terminuotą galimybę naudotis tiekėjo muzikiniu archyvu be papildomų rūpesčių. Ką daryti su CD ar DVD, kai įrašyta muzika taps nebepopuliari ar tiesiog atsibos?

Infrastruktūros tobulinimas

XX a. pabaiga ir XXI a. pradžia jau dabar vadinami revoliuciniais permainų metais, atveriančiais naują žmonių bendravimo virtualiajame pasaulyje puslapį. Vienas iš svarbiausių uždavinių Lietuvai ir kiekvienam iš mūsų – būti

šių permainų garvežyje, o ne atsilikusiųjų vagonuose. Yra daug pavyzdžių, liudijančių ne tik apie vis plačiau diegiamą kompiuterinę techniką ir internetinį ryšį, bet ir vis dažniau taikomas elektronines paslaugas. Bankai, viešbučiai ir kiti verslo subjektai yra šios srities pionieriai. Kompiuterizacijos ir interneto steigimo srityje puikiai darbuojasi „Langas į ateitį“. Lietuvos verslo atstovų pradėta „Langas į ateitį“ iniciatyva yra Vyriausybės, privataus verslo ir ES paramos sėkmingo susivienijimo pavyzdys siekiant bendro tikslo – mažinti Lietuvos skaitmeninę atskirtį. Šalia „Langas į ateitį“ įsteigtų 175 viešųjų interneto prieigų, šią vasarą atidaryti dar 300 kaimiškųjų interneto prieigos centrų, teikiančių interneto paslaugas gyventojams. Kaimo bendruomenėms reikšminga taip pat Atviros Lietuvos fondo iniciatyva „Skaitmeninių bendruomenių link“, suteikusi galimybę 45 bendruomenėms modernizuoti savo veiklas naudojantis informacinių technologijų galimybėmis. Šios bendruomenės yra pavyzdys kitoms bendruomenėms, ypač turint omenyje sparčiai besiplečiančią elektroninių ryšių infrastruktūrą kaime (projektai RAIN – *Kaimiškųjų vietovių informacinių technologijų plačiajuostis tinklas*, VIPT – *Viešieji interneto prieigos taškai*). Jau trečius metus veikia Atviros Lietuvos fondo iniciatyva sukurta bendruomenių svetainė, www.bendruomenes.lt <<http://www.bendruomenes.lt/>>, kuri daugėjant interneto prieigų kaime tampa vis aktualesnė.

Tačiau norėdami sustiprinti mūsų pozicijas žinių ekonomikoje, turėtume nemažai padirbėti vien infrastruktūros tobulinimo ir ryšio gerinimo klausimais, ypač kaimiškose vietovėse. Jau keleri metai kartu su JAV lietuviais remiame vaikų vasaros stovyklas ir skatiname kompiuterinio raštingumo didinimą atokesniuose kaimuose bei miesteliuose. Šią vasarą apvažiavome 10 Lietuvos rajonų, kur vyko Kaimo vaikų paramos programos kofinansuojamos vasaros stovyklos. Aplankėme keliasdešimt miestelių ir kaimų mokyklų bei viešųjų bibliotekų, kurios daugeliui kaimo žmonių yra vartai į elektroninį ir virtualųjį pasaulį. Ryšio gerinimui ypač pasitarnaus šiuo metu ES struktūrinių fondų dėka pradėtas įgyvendinti *Kaimiškųjų vietovių informacinių technologijų plačiajuosčio tinklo (RAIN) projektas*, kurį iniciavo Matematikos ir informatikos institutas ir Informacinės visuomenės plėtros komitetas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Įgyvendinant projektą RAIN numatoma 410 kaimo seniūnijų centruose įrengti prisijungimo prie interneto mazgus ir juos sujungti su pasauliniu interneto tinklo ryšiu, kurio greitis iš pradžių būtų ne mažesnis kaip 100 Mbps. Prie šių mazgų galės jungtis kaimo vietovių gyventojai, nevalstybinės organizacijos, valstybinės institucijos ir verslo įmonės. Laukiama,

kad, sukūrus kaimo vietovių švietimo informacinių technologijų plačiajuostį tinklą RAIN, jau per pirmuosius trejus jo eksploatacijos metus kaimo vietovių gyventojų, naudojančių internetą, skaičius pasieks ne mažiau kaip 30%.

Būtina pasirūpinti ne tik besimokančiu jaunimu, bet ir vyresniaisiais, jau dirbančiais ar neturinčiais darbo kaimo žmonėmis. Greta jų gebėjimų ugdymo, būtina plėtoti darbus, skatinančius jų poreikius pasitelkti savo veiklai žinių, sparčiai tobulėjančias informacinių technologijų naudojimo galimybes. Reikėtų skatinti parodomuosius projektus, konkrečiais pavyzdžiais aiškinančius, kaip reikia dirbti.

Pasidalysiu pastebėjimais ir siūlymais, kuriuos, manyčiau, būtų svarbu spręsti kuriant geresnes prielaidas internetiniam bendravimui (komerciniam ir asmeniniam) plėsti.

Pirma, esame XXI a. ir privalome pasirūpinti, kad kiekvienam Lietuvos piliečiui visos interneto prieigos viešosiose bibliotekose būtų nemokamos. Iki šiol dar viešosiose bibliotekose egzistuojanti mokoma naudojimosi internetu paslauga yra atgrasi kliūtis Lietuvos informacinės visuomenės raidai.

Antra, buvau nustebęs skirtingu inventoriumi interneto viešosiose prieigose (kai kuriuose miesteliuose ar kaimuose yra nemažai moraliai pasenusių kompiuterių). Todėl manyčiau, kad būtų naudinga atlikti išsamų reikiamos ir tobulintinos kompiuterinės technikos įvertinimą bei parengti nuolat atnaujinamos įrangos programą.

Trečia, kaimo vietovėse ypač aktualu – gerinti ryšių operatorių teikiamų paslaugų kokybę.

Kaip tik šiuo metu užsimezgęs Lietuvos Vyriausybės, bibliotekininkų draugijos, „Langas į ateitį“ ir „Bill and Melinda Gates Foundation“ bendradarbiavimas teikia vilčių, jog šie klausimai bus greičiau išspręsti ir vis didesnė Lietuvos visuomenės dalis galės nemokamai naudotis internetu. Investicijos į bibliotekas, nemokamų interneto prieigų steigimas, ypač kaimo vietovėse, yra itin svarbi investicija į Lietuvos informacinės visuomenės ateitį.

„Plokščias“ pasaulis ir mokslinių tyrimų komercionalizavimo svarba

Neseniai JAV knygynuose pasirodė *The New York Times* žurnalisto, vieno iš prestižiškiausių Pulitzerio (*Pulitzer*) prizo laimėtojo Tomo Frydmano knyga „Pasaulis yra plokščias“ („*The World is Flat*“ Farrar Straus and Giroux/*New York, 2005*). Joje autorius išsamiai pristato Indijos, taip vadinamo *outsourcing* sėkmės pavyzdžius, kai infotechnologijų ar telekomunikacijų įrenginių kūrimo

ar aptarnavimo stadijų dalis perkeliama iš JAV į Indiją ar Kiniją. Atsiranda iš-
tisi nauji miestai, vykdančys JAV informacinių technologijų įmonių užsaky-
mus ar – kaip Bangalor mieste Indijoje – įkuriama telefoninių atsakovų-ope-
ratorių tarnyba „24/7“, kur 24 valandas per parą apie 2400 operatorių teikia
JAV vartotojams informaciją telefonu, ir tik iš akcento galima suprasti, jog at-
sako ne amerikietis, o indas. Apibendrinamas šiuos pavyzdžius, Tomas Fryd-
manas globalizacijos paveiktą pasaulį apibūdino ne kaip apvalų gaublį, o kaip
vis labiau plokščią (*flat*) žemę. Knygoje *The World is Flat* autorius išpėja Ame-
rikos visuomenę, kad „*moderniųjų technologijų dėka JAV rinkoje galės kon-
kuruoti ne tik atskiri individai, bet ir individai iš bet kurios pasaulio šalies, ir
tam amerikiečiai turėtų ruoštis.*“

Šioms naujoms darbo ir paslaugų teikimo tendencijoms turime rengtis ir
mes, kad ne tik pasivygame, bet ir aplenkime kitas šalis bei individus taikant
moderniąsias technologijas versle, komercijoje, bankininkystėje, valstybės
valdymo ir kitose srityse, šitaip keldami darbo efektyvumą bei tapdami labiau
konkurentabilūs pasaulinėje rinkoje.

Tam ypač svarbus glaudus valdžios, mokslo ir verslo bendradarbiavimas
skatinant žinių ekonomikos plėtrą, siekiant užtikrinti produktyvumo augimą
ir konkurencingumo didėjimą. Kaip minėjau, Lietuvoje daug pastangų skiria-
ma žinių ekonomikos plėtrai, būtinos infrastruktūros vystymui. Kita vertus, di-
džiulės konkurencijos kontekste būtina įmonių inovacinėje veikloje ieškoti
savos nišos perkeliant mokslinių tyrimų ir eksperimentinių darbų rezultatus į
konkrečius verslo projektus ir taip sukurti didesnę pridėtinę vertę turintį pro-
duktą ar paslaugą.

2005 m. birželio 2 d. Žinių ekonomikos forumo Lietuvoje verslo ir mokslo
bendradarbiavimo komiteto pranešime „Mokslo tyrimai verslui: kokia aplinka
tam reikalinga?“ (parengė ŽEF direktorė Salvinija Kirvaitienė) pateikiamas
kritiškas vertinimas, kad „*šiandien Lietuvos mokslo tyrimų komercionalizavi-
mas vyksta lėtai ir vangiai*“. Šiame pranešime, bene pirmą sykį Lietuvoje, gana
išsamiai, remiantis Vakarų šalių universitetų veikla ir bendradarbiavimu su
verslu pavyzdžiais, siūlomi būdai, kaip Lietuvos universitetai galėtų tapti
reikšmingais inovacijų šaltiniais. Pacituosiu šias pagrindines ekspertines ŽEF
rekomendacijas, kuriomis siekiama sukurti palankią terpę mokslinių tyrimų
komercionalizavimui.

Pranešimo autoriai siūlo perimti Vakaruose egzistuojančią praktiką steigti
prie universitetų remiant verslui taip vadinamas *start-up* arba „pumpurines

įmones", kurios, būdamos nedidelės ir lanksčios, galėtų greičiau transformuoti laboratorijose gautą rezultatą į komercinį produktą. Kaip žinia, daugelis „pumpurinių kompanijų“ mokslo pagrindu tik kuria technologijas ar naujus produktus ir todėl moksliniams tyrimams joms paprastai tenka skirti visą 100% kapitalo investicijų (*capital cash burning*), nes pirmaisiais metais dažniausiai nepavyksta sukurti nei produkto, nei rinkos... Be to, yra didelė rizika, kad to ir visai nepavyks padaryti, jei konkurentas tai atliks geriau ar greičiau. Todėl siūloma, kad tokioms „pumpurinėms įmonėms“ būtų suteikta galimybė atlygintiškai naudotis mokslo įstaigų patalpomis ir įranga užtikrinant autorystę ir intelektinę nuosavybę. ŽEF siūlo, kad naujai sukurto produkto autorinės teisės priklausytų tiek mokslo įstaigai, tiek joje dirbančiam mokslininkui. Svarbiu rizikos kapitalo pritraukimo klausimu rekomenduojama, jog moksliniams tyrimams skiriamos lėšos turėtų būti prieinamos ne tik nekomercinėms mokslo ir tyrimų laboratorijoms ar institutams, bet ir komercionalizuotoms „pumpurinėms kompanijoms“. Be to, taip pat siūloma, kad nesėkmės atveju mokslininkas užsitikrintų tam tikras garantijas dėl darbo vietos. Prie mokslo institucijų kuriamų mokslinių ir techninių parkų misija turėtų būti sudaryti šiltnamio sąlygas „pumpurinėms kompanijoms“. ŽEF pranešime akcentuojama akivaizdi mokslo įstaigų nauda pritraukti verslo resursus (piniginius ir žmogiškuosius), kurie sudarytų sąlygas atlikti mokslinius tyrimus ir vėliau juos realizuoti rinkoje. Žinant, kad „pumpurinės įmonės“ visą investuotą kapitalą (bent pirmaisiais metais) išleidžia moksliniams tyrimams ir jų taikymui, tai reikštų, kad mokslinės laboratorijos turės dideles finansines įplaukas. Remiantis ŽEF skaičiavimais, jeigu Lietuvoje įdiegtume siūlomų mokslo tyrimų komercionalizavimo rekomendacijų paketą ir darydami prielaidą, kad Lietuvos universitetams galiotų žinomo Lueveno universiteto patirtis (bei kitos dėl „pumpurinių kompanijų“ atsiradimo prie šio universiteto susijusios aplinkybės), jau per artimiausius 10 metų būtų galima tikėtis, kad prie universitetų ir institutų įkurtų „pumpurinių įmonių“ skaičius Vilniuje išaugtų iki 15-os, o jų apyvarta siektų 150 mln. Lt. Kaune atitinkamai būtų apie 10 įmonių, turinčių 120 mln. Lt apyvartą. Tikiuosi, kad žinių ekonomikos forumo pateiktos rekomendacijos taps valdžios, verslo ir universitetų bendradarbiavimo kelrodžiu tobulinant teisės aktus, skiriant ir pritraukiant reikiamus resursus, kuri tikslas – sukurti palankią aplinką Lietuvos universitetams tapti reikšmingais inovacijų šaltiniais.

Praėjusią vasarą, turistinės kelionės į Kamčiatką metu, susipažinau su Viktoru Butkumi, vienos iš Lietuvos žinių ekonomikos lyderės, 2004 m. išrinktos

„Metų žinių ekonomikos įmone“, UAB „Fermentas“ vadovu ir turėjau puikią galimybę pertraukų tarp kopimų į kalnus metu aptarti mokslo ir žinių kaupimo, kaip investicinio projekto idėjos bei būtino konkurencingo valstybės ekonomikos plėtros komponento svarbą. „Fermentas“ kuria, gamina ir pasaulio rinkoje platina produktus, skirtus genų technologijų, medicininės diagnostikos ir kitiems biotechnologijos tyrimams vykdyti. Pagrindiniai „Fermento“ konkurentai yra elitinės JAV (*Invitrogene, Bio Rad, Promega, New England Biolabs, Roche Diagnostics, Stratagene*) ir Japonijos (*Takara*) biotechnologijų kompanijos. „Fermentas“ yra vienintelė tokio dydžio ir profilio bendrovė ES, sėkmingai konkuruojanti pasaulinėje ir Europos rinkoje su dominuojančiomis JAV kompanijomis. Paprašius apibendrinti „Fermento“ įmonės sėkmės pamokas bei pasidalyti mintimis apie žinių ekonomikos plėtrą Lietuvoje, Viktoras Butkus sako: *„šiamė Lietuvos raidos etape ypač svarbu pasukti mokslo sistemos vystymą ir plėtrą labiau pragmatiška vaga žiūrint į ją kaip į investiciją, kuri reikalinga ir privalo duoti žinių ateities produktams ir technologijoms kurti. Tai yra brangi investicija ir mažai valstybei, kaip Lietuva, reikia labai toliaregiškai apsispręsti, kuriomis kryptimis investuoti, kad būtų galima tikėtis konkurencingų idėjų ir „ekstra“ klasės žinių, kurios galėtų tapti ateities didelės pridėtinės vertės pramonės pagrindu“*. Kaip matome, jo patarimas suponuoja kryptingos investicijos problemą. Na, o turint omenyje, pasak švietimo ministro Remigijaus Motuzo, jog mokslo finansavimas Lietuvoje tesudaro 0,68 proc. BVP ir gerokai (apie tris kartus) atsilieka nuo Europos vidurkio („Mokslas ir gyvenimas“ 2005 m. Nr. 9), matyt turėtume priimti atitinkamus sprendimus, kad mokslo sektoriui ir infrastruktūrai būtų skirtas prioritetas finansavimas. Antraip, kaip sako Viktoras Butkus, *„mokslo sektoriaus reanimavimas ateityje pareikalau nepalygint didesnių investicijų, nes bus prarastas žmogiškasis kapitalas, gebantis formuluoti produktyvias mokslines idėjas, būdus ir priemones jiems pasiekti“*.

Koks atsakas kiniškų prekių antplūdžiui?

Didžiuliai darbo jėgos kainos skirtumai lemia nesustabdomai didėjančias investicijas į tokias rinkas kaip Indija ir Kinija. Pavyzdžiui, 2003 m. vidutinis mėnesinis Kinijos darbininkų ir tarnautojų atlyginimas tesiekė apytikriai 110 eurų, o ES vidurkis tuo pat metu sudarė apie 2370 eurų, JAV – apie 2000 eurų. Dėl tokio didelio darbo jėgos kainos skirtumo ten pagaminti produktai sėkmingai konkuruoja ir užkariauja JAV, ES, tarp jų ir Lietuvos rinką (Lietuvoje, kaip žinote, vidutinis mėnesinis darbo užmokestis šiuo metu yra apie 385 eu-

ru). Natūraliai kyla klausimas – koks turėtų būti kitų šalių atsakymas ir kaip tai turėtų paveikti laisvąją prekybą. Vieni siūlo drastiškai riboti importą iš Kinijos, Indijos ar kitų šalių įvedant aukštesnius importo mokesčius ar net kvotas. Kiti, kaip pvz., Tomas Frydmanas ragina „*nebijoti indų ir kinų, kadangi jie mus (šiuo atveju turėjo omenyje amerikiečius, tačiau aš tai taikyčiau visoms kitoms tautoms) skatina tobulėti ir augti, o ne slinkti žemyn.*“ Jam antrina NETSCAPE įkūrėjas Markas Andersen (Marc Andersen), kuris pasaulio ekonomiką palygina su pyragu: „*Pyrago daliai, t. y. Kinijos ekonomikai kylant, didėja bendras pasaulio ekonomikos „pyragas“. Šitaip atsiranda ne tik daugiau pasiūlos, bet ir pačioje Kinijoje atsiranda daugiau paklausos pirkti kitas prekes iš užsienio valstybių. Kylant ekonomikai žmonės nori geresnių gyvenimo sąlygų, nori geresnių ir įvairesnių prekių, nori prekiauti pagamintais pieštukais ir motoroleriais bei pirkti automobilius ir kompiuterius*“. Mūsų pačių, t. y. Lietuvos, patirtis liudija, kad ekonomikos augimas reiškia didesnę vartojimą ir atvirkščiai. Didesnę vartojimą bei išrankesnę paklausą galima patenkinti atveriant sienas, o ne uždarant jas. Taigi cituojant Tomą Frydmaną: „*kuo daugiau žmogus uždirba, tuo daugiau jis išleidžia; tuo rinka tampa įvairesnė ir tuo daugiau susikuria specializacijos nišų*“. Tai, ko gero, būtų patarimas tiems mūsų tekstilininkams, baldininkams ir kitiems pramoninkams, kurie su išgąščiu žiūri į didėjančius importo iš Kinijos mastus. Globalioje pasaulinėje rinkoje, kurios integruota dalis mes esame, svarbu imtis iniciatyvos identifikuojant specializacijos nišas, įdiegiant technologines naujoves bei sukuriant didesnę pridėtinę vertę turinčią prekę.

Džiugu, kad kai kurie Lietuvos įmonių vadovai tai jau pripažįsta. Gegužės mėn. apsilankęs Kinijoje, SBA vadovas Arūnas Martinkevičius, kupinas optimizmo man štai ką sakė: „*Lietuva nesugebės konkuruoti su Kinija bazinių tekstilės ar baldų produktų gamyboje. Rinkos dydis ir darbo jėgos kaštai tiesiog šito neleis daryti (kaip aš jau iliustravau jums anksčiau, Lietuvoje vidutinis darbo užmokestis yra beveik 4 kartus didesnis nei Kinijoje). Tačiau mes lietuviai galime konkuruoti su savo prekėmis ne tik Vakaruose, bet ir pačioje Kinijoje, pagaminę kokybiškesnę ar sudėtingesnę produktą. Mes galime specializuotis į nedidelio dydžio (haute couture) gamybą išsivysčiusioms rinkoms. Mes taip pat galime įsitvirtinti pasaulinėje rinkoje, kaip disciplinuoti, laiku produkciją pristatantys tiekėjai*“. Jam antrina ir ūkio ministras Kęstutis Daukšys: „*Mūsų tekstilininkai turi kurti naujos kartos produktus. Be to, palyginti su Kinijos gamintojais, mes produkciją galėtume tiekti greičiau ir nedidelėmis partijomis.*

Būtina ieškoti tekstilės pramonės naujovių, kurias, tikiu, Lietuvos tekstilininkai pajėgūs įgyvendinti,“ („Delfi“ 2005 m. rugsėjo 2 d.). Manychiau, kad toks agresyviai konstruktyvus, o ne pesimistiškai protekcionistinis požiūris atvers kelią sėkmingoms investicijoms, modernizacijai, specializacijai. Toks požiūris sukurs prielaidas ne tik stiprinti atskirų įmonių, bet ir visos Lietuvos ekonomikos atvirumą ir konkurentabilumą.

Nuolatinis tobulėjimas

Stebint globalizacijos procesų sukeltus pasikeitimus pasaulinėje rinkoje, akivaizdu, kokią didelę reikšmę turi gebėjimas adaptuotis, t. y. nuolat kelti kvalifikaciją ar prireikus ją keisti.

Žmogiškojo kapitalo plėtra lemia naujų įgūdžių, kurių reikia žinių ekonomikoje, formavimą.

Todėl labai svarbu skirti didesnę dėmesį nuolatiniam darbuotojų tobulinimuisi ir mokymuisi, drauge ir darbo netekusių žmonių perkvalifikavimui ar mokymui bei kvalifikacijos kėlimui naujoje darbo vietoje. Amerikoje ir kituose Vakarų šalyse plačiai taikoma nuotolinė studijų sistema galėtų būti plačiau įdiegiama ir Lietuvoje.

Valstybė, mokymo įstaigos gali tik pasiūlyti tobulėjimo priemones. Tačiau pats individas privalo norėti ir būti suinteresuotas neatsilikti nuo modernizacijos garvežio ir gilinti savo žinias bei kelti kvalifikaciją ne tik tada, kai bėda prispaudžia, bet ir tada, kai apgaulingai manai, kad tu viską žinai.

Iš pirmo žvilgsnio buvau maloniai nustebintas, kad atostogų metu lankydamasis įvairiuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose – ne tik Vilniuje, bet ir Šiauliuose, Utenoje, Mažeikiuose, Skuode – sutikau nemažai savo ar net vyresnės kartos žmonių, kurie siekia įsigyti naują specializaciją ar jau tobulina anksčiau įgytą. Tačiau, pasirodo, jog klydau. Neseniai paskelbti Europos Komisijos užsakymu atlikti „Eurostat“ duomenys liudija apie ganėtiną Lietuvos atsilikimą kvalifikacijos kėlimo srityje. Pagal šiuos duomenis Lietuva „pirmauja“ Europos Sąjungoje (ES) pagal bene mažiausiai formaliai ir neformaliai besimokančiųjų suaugusiųjų skaičių. Europos Komisija (EK) paskelbė palyginamąją 2003-ųjų „Eurostat“ statistiką, rodančią, kad per pastaruosius 12 mėnesių 42 proc. 25 – 64 metų amžiaus žmonių ES dalyvavo bet kokiuose formaliuose valstybiniuose ir neformaliuose (visų kitų formų) mokymuose. Lietuva tarp jų yra ketvirtoje iš galo vietoje – šalyje mokėsi 28 proc. suaugusių, mažiau – tik Ispanijoje (25 proc.), Graikijoje (17 proc.) ir Vengrijoje (12 proc.).

Pagal neformaliai besimokiusiujų bedarbių skaičių Lietuva kartu su Lenkija užima antrąją iš galo vietą – abiejose šalyse mokėsi vos po 4 proc. bedarbių, mažiau buvo tik Italijoje (2 proc.). Tuo tarpu daugiausia suaugusiųjų mokėsi Austrijoje (89 proc.), Liuksemburge ir Slovėnijoje (po 82 proc.), Danijoje (80 proc.) ir Suomijoje (77 proc.). Daugiausia neformaliai besimokiusiujų bedarbių buvo Danijoje (41 proc.), Jungtinėje Karalystėje (26 proc.), Austrijoje ir Suomijoje (po 25 proc.). Bendrai ES mokosi 41 proc. moterų ir 43 proc. vyrų.

Manau, kad šie palyginamieji duomenys pasitarnaus, kaip perspėjimas (*wake up call*) visiems, kam rūpi ne tik užimtumas ir darbo jėgos kvalifikacijos kėlimas, bet ir Lietuvos ūkio konkurencingumo didinimas apskritai. „Eurostato“ pateikti duomenys turėtų paskatinti mus kritiškai įvertinti ir parengti aktyvią kvalifikacijos kėlimo ir nuolatinio tobulinimosi programą.

Čia, mano nuomone, yra didžiulė erdvė privačiai, t. y. pačių verslo bendrovių, iniciatyvai. Kaip teigia, LIBRA bendrovės vadovas Tomas Juška: *„pasauliui nuolat keičiantis būtina keistis ir organizacijoms bei žmonėms. Visi teoriškai su tuo sutinka, bet realiame gyvenime viską užgožia kasdieninė veikla. Tam būtini įrankiai.“* Tomo Juškos vadovaujamos įmonės naujų gebėjimų ir pasitikėjimo savimi ugdymo įrankis yra prieš metus įsteigta „Libros mokykla“. Šioje mokykloje Libros vadybininkai ir darbininkai skatinami nugalėti skeptiškumą, jog darbo rezultatai lemia darbo priemonės. Keliant darbuotojų kvalifikaciją kuriami nauji gebėjimai ir pasitikėjimo savimi jausmas, kad žinios skatina individą kurti geresnę, konkurentablenę produktą. Tomas Juška sako: *„mes linę dėl savo nesėkmių kaltinti tik istorinius faktorius – rinką, kainas, Kiniją, brangstantį benzina, žaliavas ir t. t. Manau, kad bandymas stiprinti darbuotojus tik kaip vykdytojus veda į aklavietę. Todėl būtina siekti, kad kuo daugiau žmonių pradėtų keistis ir patikėtų, jog būtent nuo vidinio organizuotumo ir gebėjimų priklauso vieta turnyrinėje lentelėje“* (2005 09 12 pokalbis su šių eilučių autoriumi elektroniniu paštu).

Kaip pavyzdys kitiems gali būti ir š. m. rugsėjo 12 d. pradėjęs veikti didžiausią Lietuvoje viešojo maitinimo tinklą valdančios UAB „Čilija“ mokymo centras – „Čili akademija“. Tai pirmasis pačios bendrovės tvarkomas mokymo centras Lietuvos viešojo maitinimo rinkoje. Pasak mokymo centro direktorės Vaidos Špokevičiūtės, šio centro tikslas – gerinti įmonės darbuotojų darbo kokybę suteikiant jiems galimybę tobulėti, įgyti profesinių žinių ir praktinių įgūdžių. Antra vertus, kita šio centro veiklos sritis – naujų, neturinčių patirties darbuotojų mokymas („Delfi“ 2005 09 09).

Verslui ir vyriausybei bendradarbiaujant kuriamos naujos programos, padėsiančios Lietuvos žmonėms tobulėti ir pasinaudoti informacinių technologijų teikiamomis galimybėmis. Kaip teigia „Langas į ateitį“ vadovė p. Loreta Križinauskienė: „*Viešoji interneto prieiga yra puiki galimybė vietiniams gyventojams mažinant skaitmeninę atskirtį gauti papildomų žinių, kurios leis jiems ne tik modernizuoti, bet ir finansiškai palengvinti savo buitį*“. Štai š. m. spalio mėn. „Langas į ateitį“ su VB ir Hansabanku organizuoja e. bankininkystės paslaugų mokymą viešuosiuose interneto prieigos taškuose. Iš patirties žinome, kad jaunimas greitai išmoksta interneto paslapčių ir puikiai jomis naudojasi kasdieniame gyvenime. Svarstydami būdus, kaip mažinti gerovės tarp kaimo ir miesto skirtumą, bei kurdami infrastruktūrines prielaidas pažangesnei kaimo raidai, galėtume išsiklausyti į aljanso „Langas į ateitį“ patirtį bei prisidėti prie jų vykdomų programų ar siūlomų planų. Žinau, kad „Langas į ateitį“ kaip tik šiuo metu tariasi su Šiaulių universiteto Informatikos katedra apie galimą bendrą projektą kompiuteriniam raštingumui didinti vietinėse gyvenvietėse. Pagal siūlomą projektą informatikos studentai – būsimieji pedagogai – viešuosiuose interneto prieigos centruose galėtų atlikti praktiką, kurios užduotis būtų suteikti interneto naudojimo ar kompiuterinio raštingumo žinių vietiniams gyventojams. Šiaulių universiteto studentams išitraukus į šį projektą, jie galėtų būti pirmieji, kurie imtųsi „XXI a. Valančiaus veiklos“ – pasidalydami savo žiniomis suteikti kompiuterinio raštingumo pradmenis suaugusiems.

Čia paminėjau tik keletą pavyzdžių, kurie įgyvendinami privačia iniciatyva ar jungiant privataus ir valstybinio sektoriaus pajėgas. Norisi tikėtis, kad šiais pavyzdžiais paseks daugiau Lietuvos įmonių, asociacijų ir privačių asmenų. Tik bendromis pastangomis suvienijant žmogiškuosius ir finansinius resursus bei skiriant juos kryptingai galėsime pasiekti proveržį žinių ekonomikos srityje ir sugebėsime konkuruoti vis laisvėjančioje, protekcionizmo ir subsidijų atsikratančioje tarptautinėje ekonomikoje.

Pabaiga

Pirmuosius 15-ka Lietuvos atkurtos nepriklausomybės metų mes išnaudojome itin sėkmingai – atkūrėme demokratines bei laisvą rinką reguliuojančias institucijas ir teisės normas, tapome ES ir NATO nariais, sukūrėme prielaidas tolesnei ekonomikos plėtrai. Dabar prieš mus naujas – gal ne tiek akivaizdus, tačiau labai sudėtingas ir kompleksinis iššūkis, kurio esmė – pasiręgti konkuruoti ir nugalėti globalioje žinių ekonomikoje bei barjerus naikinančioje

tarptautinėje prekyboje. Pasisakydami už vienu ar kitu prekybinių barjerų išlaikymą mes atidėsime problemos sprendimą, bet jos neišspręsime. Todėl politinė lyderystė, sujungti verslo ir valdžios finansiniai resursai turi būti skirti labiau kvalifikuotos bei didesnę pridėtinę vertę kuriančios darbo jėgos plėtrai, mokslo ir tyrimų komercionalizavimui, įmonių darbuotojų motyvacijai bei specializacijai gilinti. Tik šitaip padėsime sau ir būsimoms kartoms sėkmingai konkuruoti ir nugalėti atviroje žinių ir globalios ekonomikos erdvėje.

JAV universitetų mokslo institutai ir mokslo centrai

RIMAS VAIČAITIS

Kolumbijos universiteto (Niujorkas) Statybos ir mechaninės inžinerijos katedros vedėjas, profesorius. Gugenheimo lėktuvų struktūros instituto direktorius. 1967 m. Iliojaus universitete įgijo aeronautikos bakalauro laipsnį, 1968 m. – magistro, 1970 m. – mokslo daktaro laipsnį. 1977 m. Iliojaus un-to išrinktas kaip labiausiai pasižymėjęs auklėtinis, o 1984 m. – įžymusis auklėtinis. 1990 m. Kolumbijos universitetas suteikė nusipelnusio pedagogo, profesoriaus vardą, 2000 m. – garbės profesoriaus vardą. 1993 m. – Kauno technologijos universiteto garbės daktaras (Doctor Honoris Causa). 1994 m. išrinktas Lietuvos mokslų akademijos užsienio nariu. Yra paskelbęs per 200 mokslinių darbų. Dirbo NASA aeronautikos įstaigoje. JAV mokslo laboratorijų, mokslo centrų ir įvairių inžinerijos firmų konsultantas. Mokslinio darbo kryptis – vibromechanika. Specifinės mokslo sritys – atsitiktinė ir netiesinė dinamika, vėjo inžinerija, triukšmo problemos lėktuvuose, medžiagų nuovargis supergreituose lėktuvuose. Šeštojo pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumo Mokslinės programos pirmininkas. El. paštas rimas@civil.columbia.edu .

Įvadas

JAV mokslo institutai ir mokslo centrai yra svarbūs mokslinės plėtros vietos. Juos galima suskirstyti bent į keturias grupes: JAV vyriausybės ar filantropinių institucijų įsteigti ir finansuojami plataus mokslinio masto institutai ar centrai; specifinių mokslo sričių tyrimui įsteigti institutai ar centrai, finansuojami labdaros fondų, turtingųjų asmenų; aukštojo mokslo technologijų institutai; universitetuose ar aukštojo mokslo technologijų institutuose įsteigti mokslo institutai ar centrai. Šiame straipsnyje pateikta medžiaga skirta universitetų mokslo institutams ir centrams. JAV universitetuose mokslo institutai

ar centrai yra įsteigti ir administruojami pagal skirtingus kiekvieno universiteto nustatytus statutus, mokslo ir mokymo gaires. Universiteto įsteigti institutai ar centrai privalo vykdyti universiteto veiklai ir administravimui nustatytus juridinius įstatymus. Vienas iš svarbių JAV valdžios potvarkių, reikalaujamų visoms aukštojo mokslo institucijoms, tai nediskriminuoti žmonių pagal rasę, lytį, religiją, amžių.

Mokslo institutas

Mokslo instituto tikslas yra siekti mokslo plėtros ir mokslinių laimėjimų tam tikroje mokslo srityje jungiant universiteto fakultetų ir katedrų personalą. Institutas turi teisę dalyvauti universiteto mokymo ir mokslo darbe bendraudamas su fakultetais ir katedromis. Steigiant institutą reikia universiteto rektoriaus sutikimo ir patvirtinimo. Mokslo reikalų prorektorius, universiteto senatui pritarus, pateikia steigiamo instituto statutą, mokslo kryptis ir valdymo gaires. Institutas tvarkomas pagal nustatytus įstatymus ir gaires. Skiriamas instituto direktorius, kurio kadenciją nustato universiteto rektorius ir globos taryba (aukščiausias universiteto valdymo organas). Rektorius yra atskaitingas universiteto globos tarybai. Instituto direktorius gali būti skiriamas iš universiteto pedagoginio personalo. Šiuo atveju instituto direktorius dažniausiai dirba ne visu etatu, pedagoginį ar mokslo darbus atlikdamas fakultete ir katedroje. Tačiau instituto direktoriaus gali dirbti ir visu etatu, neturėdamas jokių kitų įsipareigojimų. Didesniam institutui administruoti dažnai direktorius yra samdomas ne iš universiteto ir dirba visu etatu. Atsižvelgiant į instituto dydį ir mokslo gairių mastą yra skiriamas vicedirektorius, biudžeto, grantų, kontraktų administratorius, laboratorijų vedėjai ir t. t. Instituto personalas gali susidėti iš universitete dirbančių profesorių, docentų, dėstytojų, laborantų ir kitų darbuotojų. Jie dirba institute ne visu etatu ir turi teisę gauti finansinį priedą iš instituto biudžeto arba turėti mažesnę pedagoginio darbo krūvį katedrose, o institutas atlygina katedrai iš savo biudžeto. Dalis instituto personalo taip pat gali būti samdomi ir ne iš universiteto. Šie mokslo darbuotojai yra samdomi ribotam laikotarpiui, atsižvelgiant į instituto finansines galimybes ir ateities biudžetines gaires. Visu etatu institute dirbantys mokslininkai skirstomi į tris kategorijas: vyresnysis mokslininkas (profesorius), mokslininkas (docentas), jaunesnysis mokslininkas (dėstytojas). Dažniausiai reikalaujama turėti mokslo daktaro laipsnį (Ph.D) ir, remiantis pasiektais mokslo laimėjimais, mokslo straipsnių kokybe ir kiekiu bei darbo kituose institutuose, laboratorijose

ar pramonėje patirtimi, yra nustatoma mokslininko darbo kategorija ir atlyginimas. Šie mokslininkai, kaip ir visu etatu dirbantis universiteto personalas, turi panašias privilegijas, socialinį, gyvybės draudimą, pensijos fondą. Instituto mokslinio personalo pagrindinės funkcijos yra moksliniai tyrimai, mokslo darbų spausdinimas referuojamuose žurnaluose, pranešimai konferencijose ir simpoziumuose, naujų patentų atradimai, grantų ir kontraktų rengimas bei jų įgyvendinimas. Pagal atliktą darbo kokybę ir kiekį bei finansinę būklę, instituto personalui nustatomi metiniai atlyginimo kėlimo procentai.

Mokslo centras

Mokslo centras yra steigiamas tam tikros mokslo srities plėtotei. Mokslo centrai neįpareigoti dalyvauti studentų mokymo procese. Jų tikslas yra suvienyti įvairių fakultetų ir katedrų mokslininkus ir siekti mokslinių laimėjimų pasirinktoje mokslo srityje. Mokslo centrai sudaro palankias sąlygas ir finansines galimybes dirbti mokslinį darbą.

Reikalavimai įsteigti universitete mokslo centrą yra žymiai paprastesni nei įsteigti mokslo institutą. Mokslo centrai yra steigiami dekanų iniciatyva fakulteto ar katedros pagrindu ir gavus prorektorius patvirtinimą. Mokslo centro valdymas ir finansavimas yra panašus kaip ir mokslo instituto. JAV universitetuose mokslo centrai yra žymiai populiariesni nei mokslo institutai. Pavyzdžiui, Kolumbijos universitete yra apie 170 mokslo centrų ir 32 mokslo institutai.

Toliau šiame straipsnyje bus kalbama apie mokslo institutą turint omenyje, kad mokslo centrų ir mokslo institutų bendros funkcijos, biudžetas, finansavimas ir valdymas yra gana panašūs.

Įstatai ir administravimas

Universitete įsteigtas mokslo institutas savo veikloje vadovaujasi įstatais, kuriuos sudaro ir išleidžia instituto personalas, konsultuodamasis su universiteto administracija ir teisiniais patarėjais. Įstatai yra įvairūs ir dažnai skiriasi ne tik nuo kituose universitetuose įsteigtų institutų įstatų, bet ir nuo tame pačiame universitete esančių kitų institutų įstatų. JAV universitetuose yra suteikiama laisva galimybė sudaryti įstatus pagal universitetui ir mokslo institutui geriausiai priimtinas sąlygas. Pagrindiniai įstatų punktai: instituto statusas, mokslo gairės ir kryptys, užsibrėžti tikslai, administravimas, biudžetas, finansavimas, publikacijos, išradimai ir patentai, personalas, kelionės, atlyginimai ir kompensacijos, laboratorijos, teisiniai įstatymai bei įsipareigojimai universi-

tetui ir t. t. Mokslo instituto įstatai turi atitikti universiteto įstatus ir reikalavimus. Įstatus tvirtina mokslo prorektorius ir tų fakultetų, kurie turi tiesioginius ryšius su institutu, dekanai. Įstatų kopijas turi institutas, prorektorius, priklausantys fakultetai ir universiteto sekretoriaus raštinė.

Įvairių mokslo institutų administravimas ir reikalavimai dažnai skiriasi. Aukščiausias pareigūnas yra instituto direktorius, kuris atsakingas už instituto biudžetą ir veiklą. Direktorius paprastai yra profesorius ar vyresnysis mokslo darbuotojas. Būna nemažai kandidatų direktoriaus pareigybei užimti. Atranka vyksta atsižvelgiant į kiekvieno kandidato mokslo nuopelnus, patyrimą, sugebėjimą vadovauti institutui ir į gautas rekomendacijas. Direktorius vaidmuo institute yra svarbus ir turi didelę įtaką instituto kokybei, plėtrai ir finansavimui. Dažniausiai institutai turi parengti metinę ataskaitą apie instituto veiklą, pasiekimus laimėjimus ir finansavimo šaltinius. Svarbi administravimo funkcija – tai platinti informaciją apie instituto veiklą, laimėjimus, naujoves, personalą, ateities gaires ir planus. Ši informacija dažniausiai skelbiama instituto interneto svetainėje. Labai svarbu, kad informacijos svetainė būtų skoningai ir efektingai paruošta. Tam samdomi šios srities specialistai. Instituto personalas administruoja interneto svetainę. Pavyzdžiu galėtų būti Kolumbijos universiteto Žemės instituto svetainė <http://www.earthinstitute.columbia.edu/educations/>.

Mokslo institutas savo veiklą pristato ir kitais būdais: siunčia biuletenius ir ataskaitas įvairiems universitetams, mokslo įstaigoms, filantropinėms ir valdžios fondacijoms, valstybinėms organizacijoms ir t. t.

Mokslo institutui svarbu turėti geras patalpas, laboratorijas, bibliotekas, kompiuterius. Tam dažnai turi įtakos institutui skiriamas finansavimas. Universitetuose įsikūrę mokslo institutai gauna privilegiją naudotis universiteto patalpomis ir įrengimais. Aukšto lygio prestižiniuose JAV universitetuose įsteigti mokslo institutai turi puikią galimybę mokslo plėtrai ir ilgalaikiam darbui. JAV yra įsteigta nemažai mokslo institutų, jungiančių keletą universitetų. Toks universitetų junginys sudaro palankesnes sąlygas siekti įvairių JAV valstybės fondacijų finansavimo. Drauge keliamas ir instituto mokslinis prestižas suvienijant keletą universitetų žymius mokslininkus ir specialistus.

Biudžetas ir finansavimas

Mokslo institutas turi pristatyti metinį biudžetą, kuriame detaliai prognozuojamos metinės pajamos ir išlaidos. Biudžetą rengia instituto direktorius, tvirtina prorektorius ir tų fakultetų, su kuriais institutas turi tiesioginius

biudžetinius ryšius, dekanai. Paprastai tik instituto direktorius, prorektorius, dekanai ir finansų administratorius išsamiai žino visą informaciją apie biudžetą. Sudarant Kolumbijos universiteto biudžetą yra tokie reikalavimai:

A. Instituto personalo asmens atlyginimas (visas ar dalinis) + kelionių išlaidos

B. $26\% \times A$ – kraštinė nauda (sveikatos draudimas, pensijos indėlis, gyvybės draudimas)

C. $61\% \times (A + B)$ – netiesioginės išlaidos (universitetui skirta dalis)

D. Biudžetas vienam asmeniui = $A + B + C$

Šioje formulėje pateikti procentai įvairių universitetų gali būti skirtingi. Dažniausiai JAV aukštųjų mokyklų, ypač valstijų finansuojamų universitetų, pateikti procentai (B ir C) yra mažesni nei Kolumbijos universiteto. Privačių ir prestižinių universitetų reikalavimai netiesioginėms išlaidoms yra gana dideli. Sprendžiant iš šios formulės beveik pusę instituto biudžeto tenka universitetui.

Mokslo instituto finansavimo metodai yra įvairūs, sudėtingi ir priklauso nuo instituto dydžio, universiteto, mokslo šakų bei finansų šaltinių, kurie kasmet keičiasi. Finansavimo šaltinius galima suskirstyti bent į keturias kategorijas: (1) JAV valstybė, valstijos ir miestai; (2) filantropinės fundacijos ir turtingieji asmenys; (3) universitetas; (4) pramonė ir verslas. Svarbus mokslo institutų finansavimo šaltinis – tai tiesioginė JAV valstybės parama ribotam laikotarpiui steigiant naują institutą ar pratęsiant finansavimą jau įsteigtajam. Skiriamos gana stambios sumos – 10–50 milijonų dolerių penkeriems metams. JAV Kongreso patvirtintas valstybinis finansavimas turi nemažai politinių niuansų, nes tokia parama labai priklauso nuo JAV senatoriaus ar Kongreso nario, reprezentuojančio apskritį, kurioje yra steigiamas mokslo institutas. Mokslo institutai taip pat gali būti finansuojami įvairių valstijų ir miestų institucijų bei fundacijų. Toks finansavimas yra gerokai mažesnis nei JAV valdžios skiriamos lėšos. Dar vienas iš pagrindinių institutų finansavimo šaltinių yra grantai ir sudaryti kontraktai su įvairiomis JAV valdiškoms finansavimo fundacijomis, valstijų ir miestų fundacijomis. Vieno grantu ar kontraktu metų suma paprastai svyruoja nuo šimto tūkstančių dolerių (maža suma) iki kelių milijonų dolerių (stambi suma). Norint finansuoti iš grantų ar kontraktų visu etatu institute dirbantį mokslininką reikia beveik dviejų šimtų tūkstančių dolerių per vienerius metus. Finansuojami grantai ir kontraktai atrenkami konkurso tvarka. JAV turtingųjų asmenų, tokių kaip Rokfeleris, Melonas, Fordas, Karnegis ir daugelis kitų, įsteigtos filantropinės fundacijos taip pat finansuoja

mokslo institutus dviem būdais: skiria vienkartinę didelę sumą, kurią universitetas investuoja ir jam skiriamos tik metinės pajamos (vadinamieji *kieti* pinigai), taip pat patenkina grantų ir kontraktų prašymus (vadinamieji *minški* pinigai). Panašiai lėšų skiria ir turtingieji asmenys, norintys universitete ar institute įamžinti savo vardą. Dauguma jų – tai praturtėję universiteto absolventai.

Steigiant naują institutą pradinį finansavimą gali skirti universitetas ar vienas iš fakultetų. Šiuo atveju universiteto vadovybė išvelgia instituto plėtros galimybę specifinėje mokslo srityje. Išaugęs prestižinis institutas kelia prestižą ir universitetui, o laikui bėgant universitetas atgauna pradinę investiciją iš C dalies pagal anksčiau pateiktą formulę. Pramonės ir verslo organizacijos dažniausiai skiria lėšų specifiniams projektams atlikti. Pasirašoma sutartis, pagal kurią atliekamas mokslinis darbas ar laboratoriniai bandymai.

Viena iš svarbiausių mokslo instituto tęstinumo ir prestižo augimo funkcijų – tai gauti tokį finansavimą, kuris leistų pasamdyti žymius mokslininkus, įrengti modernias laboratorijas ir patalpas, apmokėti keliones vykstantiems į tarptautines ar vietines konferencijas, atlikti atradimus ir gauti naujus patentus. Kiekviename institute visi dirbantys mokslininkai privalo ruošti grantus ir kontraktus, o jų darbo garantija dažnai priklauso nuo sėkmingai gaunamų lėšų. Mažėjant finansinėms įplaukoms mažinamas instituto personalas. Sutrikus finansavimui, institutas yra uždaromas arba labai sumažinama jo veikla.

Dabartiniu metu JAV technologijos ir tikslųjų mokslų universitetų mokslo institutai ir mokslo centrai sėkmingai dirba bei plėtoja savo veiklą informatikos, nanotechnologijos, mikrotechnologijos, genetikos, biotechnologijos, medžiagotyros, naujų energijos šaltinių atradimų, sveikatos apsaugos srityse.

Baigiant reikia pabrėžti, kad, įkūrus mokslo institutą ar mokslo centrą, susidaro palankesnės sąlygos mokslo plėtrai, universiteto prestižo kėlimui ir įvairių projektų finansavimui.

ES ir JAV studijų kokybės užtikrinimo sistemų lyginamoji analizė

ROMUALDAS KAŠUBA, PRANAS ŽILIUKAS

Romualdas Kašuba – prof. habil. dr. Nuo 2004 m., 40 metų dirbęs pramonėje ir universitete, yra Šiaurės Iliojaus universiteto Inžinerijos fakulteto dekanas emeritas, profesorius emeritas, Lietuvos mokslų akademijos užsienio narys. Mokslinių interesų sritis – sistemų projektavimas, studijų programų kūrimas, plėtojimas ir vertinimas.

Pranas Žiliukas – prof. habil. dr., Kauno technologijos universiteto akademinų reikalų direktorius, Inžinerinės mechanikos katedros docentas, universiteto Senato ir Mechanikos fakulteto tarybos narys, Lietuvos studijų kokybės ekspertų tarybos pirmininko pavaduotojas. Mokslinių interesų sritis – mechaninių sistemų dinamika, studijų kokybė.

Santrauka

Europos valstybės XX a. užbaigė subrandinę gražias Bolonijos, Lisabonos ir kitas aukštojo mokslo erdvės vienijimo iniciatyvas, tačiau tebeturi gana skirtingą aukštojo mokslo sistemų sandarą. Kuriant vieningą Europos studijų erdvę JAV analogija, įgyvendinama pažangesnė ir lankstesnė dvipakopė studijų sistema, o pastaraisiais metais ji jau perauga į tripakopę, apimdama ir doktorantūrą. Taip pat glaudžiai bendradarbiaujant su JAV ir įvertinant jos patirtį, kuriama bendra ES studijų programų ir institucijų įvertinimo bei akreditavimo sistema, bendri standartai, procedūros ir gairės, kuriamas kokybės užtikrinimo ir akreditavimo agentūrų Europos registras. Vienas iš vertingų tarptautinių pavyzdžių yra Vašingtono susitarimas, pagal kurį aštuonios tarpžemyninės šalys pripažįsta viena kitos inžinerinių programų akreditaciją. Tačiau norėtusi, kad studijų, bent jau kai kurių studijų sričių, akreditavimo sistema ES ir JAV būtų bendra. Tas pats pasakytina ir apie profesinio pripažinimo sistemas. Lie-

tuva, kurdamą savo nacionalinius studijų kokybės užtikrinimo dokumentus ir derindamasi prie ES bendrųjų procesų, turi galimybę perimti ir geriausią Vašingtono susitarimo patirtį.

Summary

The European Union countries at the end of the Twentieth Century have launched the Bologna Process and Lisbon Declaration and several other similar initiatives for creating a consolidated European Higher Education Area (EHEA). At this time there are many differences among the EHEA educational systems. Experiences with the USA systems provided the EHEA some impetus in creating so-called two-cycle and three-cycle (bachelors, masters and doctoral) educational systems and recommending a transnational assessment system within the EHEA. The Washington Accord provides an excellent example of cooperation when eight transcontinental countries agreed to recognize their respective engineering accreditation systems. In the future there could be possibilities for a universal accreditation and professional licensing between the WA and EHEA countries. The Republic of Lithuania in developing its national accreditation system within the EHEA also has an opportunity to incorporate some of the WA agreement principles.

Ivadas

Šiame straipsnyje pristatyta apibendrinta JAV studijų akreditavimo/studijų kokybės užtikrinimo sistema ir atlikta jos ir besivystančioje Europos aukštojo mokslo erdvėje (EHEA) veikiančių ir kuriamų analogiškų sistemų lyginamoji analizė. Akcentuojama gana daug JAV ir EHEA akreditavimo sistemų panašumų.

JAV akreditavimo komisijos reprezentuoja profesines asociacijas, nustato atitinkamus kriterijus ir atlieka visus reikalingus vizitus bei kitus akreditavimo veiksmus /1/. JAV akreditavimo komisijos yra savanoriškos, ne pelno siekiančios ir nevalstybinės organizacijos. JAV akreditacija yra pagrindinis studijų kokybės įrodymas. Akreditavimo komisijos neteikia jokių reitingų, bet tik konstatuoja, kad programos yra pasiekusios ar išlaikiusios nustatytus akademinis ir profesinius standartus. Programos, netekusios ar negavusios akreditacijos, toliau praktiškai negali būti vykdomos. Moksliniams tyrimams skirtos studijų programos nėra akredituojamos, nebent specifinės studijų programos reikalauja tam tikros mokslinių tyrimų apimties. Panašūs akreditavimo procesai galioja

ir dviejų metų koledžams, ir specialių programų institucijoms. JAV studijų akreditavimo sistema veikia keletą dešimtmečių ir kreipia dėmesį į šių laikų technologijas bei gyvenimo poreikius. Ši sistema taip pat skatina inovacijas, kad būtų nuolat įgyvendinami nauji standartai. EHEA šalys nacionalines akreditavimo procedūras taip pat yra išplėtoję, tačiau vieninga EHEA akreditavimo sistema dar tik kuriama, todėl akademinio ir profesinio pripažinimo veiksmai Europoje, skatinančioje laisvą žmonių judėjimą, kelia nemaža rūpesčių.

JAV studijų programų ir institucijų akreditavimo patirtis

Studentų, siekiančių aukštojo mokslo, skaičius	19 000 000
Universitetų skaičius	2 400
Dvejų metų koledžų skaičius	1 700
Specializuotų programų institucijų skaičius	3 000
Pripažintų akreditavimo komisijų skaičius	150
Akredituotų programų skaičius	17 000

1 LENTELĖ. *Bendroji JAV akademinė informacija*

BENDROJI INFORMACIJA. 1 lentelėje pateikta bendroji kiekybinė informacija apie JAV mokslo institucijas ir studijų programas.

Aukštojo mokslo akreditavimo tarybos (CHEA) ir JAV studijų departamento (USDE) duomenimis, JAV yra apie 19 000 000 studentų, siekiančių aukštojo (po abitūros) išsilavinimo, per 7000 institucijų, maždaug 17 000 akredituotų studijų programų ir 150 CHEA ar USDE pripažintų akreditavimo komisijų (keletas jų nurodyta 2 lentelėje) /2, 3/. Europos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo asociacija (ENQA) gali suteikti panašius įgaliojimus Europos nacionalinėms akreditavimo/kokybės vertinimo komisijoms.

Viena iš svarbiausių JAV akreditavimo institucijų yra Inžinerijos ir technologijų akreditavimo komisija (ABET – *Accreditation Board for Engineering and Technology*) /4/. ABET veikia jau daugiau kaip 70 metų ir dabar atstovauja 32 profesinėms asociacijoms. ABET periodiškai persvarsto kriterijus ir nuo 1996 m. įvedė naujus kriterijus, vadinamuosius ABET 2000, kurie reikalauja papildomų vertinimų, bet kartu ir skatina inovacijas, kad pasiektų naujus standartus. Įdomu pabrėžti, kad visi ABET 2000 akreditavimo kriterijai telpa į tris puslapius, nes juose nėra biurokratinių ar receptinių nurodymų. ABET akredi-

<i>Inžinerija</i>	Accreditation Board for Engineering and Technology (ABET)
<i>Edukologija</i>	National Council for Accreditation of Teacher Education (NCATE)
<i>Verslas ir vadyba</i>	The Association to Advance Collegiate Schools of Business (AACSB)
<i>Psichologija</i>	American Psychological Association
<i>Teisė</i>	American Bar Association
<i>Menai</i>	National Association of Schools of Art and Design
	ir t. t.

2 LENTELĖ. *Specifinės akreditavimo komisijos*

tuoja apie 2700 programų, vykdomų 550 institucijose, kurios išduoda aukštojo mokslo diplomus.

Pagrindiniai akreditavimo kriterijai, kuriuos viena ar kita forma naudoja visos akreditavimo komisijos, yra tokie:

- studentų kokybė (įstojimo ir baigiamoji);
- programos akademiniai ir profesiniai tikslai;
- programos tikslų įgyvendinimo rezultatai;
- programos vertinimai pagal akademinis kriterijus; šie vertinimai yra būtini;
- profesinis parengimas (praktikai ir licencijai, jei reikia);
- profesūros kvalifikacija (akademinė ir profesinė patirtis, kvalifikacijos tobulinimas, publikacijos, grantai ir kt.);
- įrengimai/laboratorijos (tinkamumas demonstruoti ir naudoti modernias technologijas);
- tiesioginė biudžeto parama (individualioms programoms);
- specialūs profesinių asociacijų kriterijai specifinėms programoms.

Panašūs akreditavimo reikalavimai galioja taip pat ir dvejų metų koldžams, ir specializuotų programų institucijoms. Akademiųjų kriterijų tenkinimas dažniausiai reikalauja papildomų vertinimų įvairiais lygiais. 3 lentelėje išvardyti galimi vertintojai ir vertinimo dažniai.

Atsižvelgiant į programos pobūdį, jai gali būti taikomi įvairūs vertinimo procedūrų, parodytų 3 lentelėje, deriniai. Vertinimo metu nagrinėjami tiek profesinio pobūdžio, tiek akademiųjų kriterijų atitikimo klausimai.

Dažniausiai studentai, absolventai ir darbdaviai dalyvauja visuose vertinimo etapuose. Svarbiausias vertinimų tikslas yra pakartotinai nustatyti visapusišką studentų ir absolventų pasirengimą profesinei veiklai. Rezultatai yra

Profesūra (egzaminai)	a
Studentai (atskirai mokymą ir žinių įsisavinimą)	a
Internų darbovietės	b
Baigiamasis projektas (profesijos atstovai ir profesūra)	a
Absolventai	c
Absolventų darbovietės	c
Studijų komitetai (universitetų, koledžų, departamentų)	a
Patarėjų Taryba (koledžų, departamentų)	b
Licencijavimo departamentai (Valstijos)	b
Vertinimo dažnis: a – kas semestrą; b – kasmet; c – kas keleri metai	

3 LENTELĖ. Žinių įsisavinimo ir jų naudojimo vertintojai

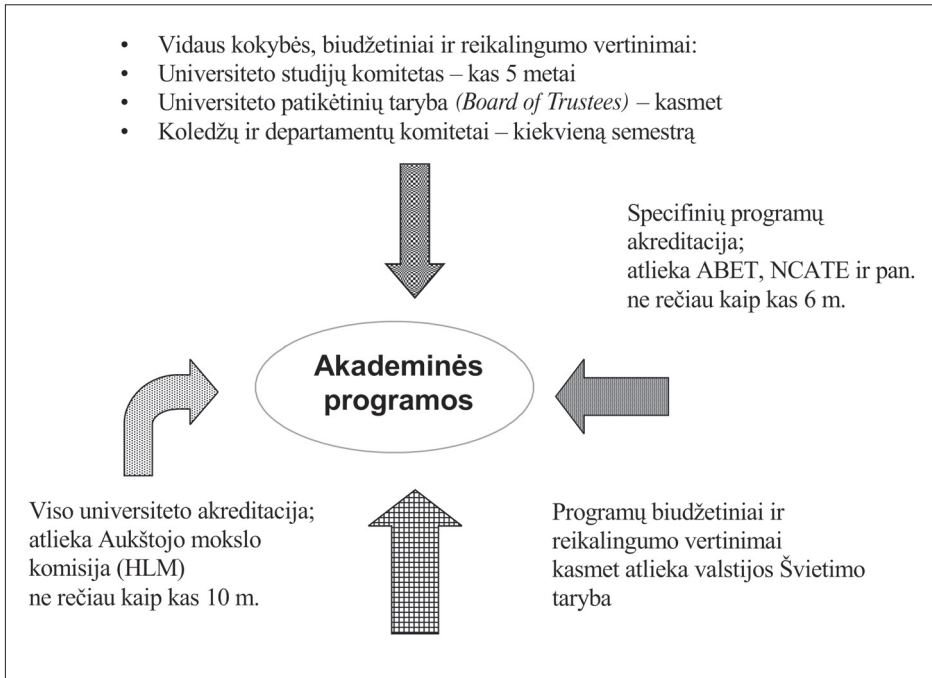
pateikiami akreditavimo komisijoms ir universiteto komitetams. Studentai kas semestrą supažindinami su numatytomis jiems suteikti žiniomis ir jų taikymu bei profesinių ir tiriamųjų įgūdžių ugdymu ir gali juos įvertinti. Be to, jie sužino, ko iš jų yra reikalaujama, kad tenkintų nustatytus kriterijus. JAV studentai žino, kad jie turi teisę į gerą mokymą ir gerą išmokymą. Jie taip pat labai gerai žino, kad be gero žinių įsisavinimo ir tęstinio mokymosi turės sunkumų savo darbovietėse.

AKREDITAVIMO IR STUDIJŲ KOKYBĖS UŽTIKRINIMO MODELIS. Kaip buvo anksčiau minėta, sėkminga akreditacija ir teigiami papildomi įvertinimai yra svarbiausias studijų kokybės rodiklis. Akreditavimo/studijų kokybės užtikrinimo modeliai įvairiose institucijose gali šiek tiek skirtis. 1 pav. (žr. 100 p.) parodytas apibendrintas universitetų vertinimo modelis.

Akreditavimo reikalavimai yra vienodi visiems valstybiniais ir privatiems universitetams (žr. horizontalias rodykles 1 pav.). Viršutinė rodyklė (1 pav.) apibūdina vidinius studijų vertinimus. Studijų kokybės, programų biudžetų ir programų reikalingumo/poreikių vertinimai iš universitetų pozicijų nurodyti 1 pav. viršuje. Privačių universitetų modelyje patikėtinių taryba (*Board of Trustees*) praktiškai atitiktų valstijos švietimo tarybą (apatinė rodyklė).

Valstybinių universitetų atveju vidinių vertinimo rezultatų santraukos taip pat pristatomos ir valstijai. Yra sakoma: valstijos nori gauti „daugiau ir geriau už mažiau“. Jos taip pat apskaičiuoja, kiek kiekvienas absolventas kainavo,

1 pav. Apibendrintas kokybės vertinimo modelis JAV valstybiniuose universitetuose

kiek yra specifinių darbo vietų, kiek absolventų lieka valstijoje, ir ypač stebi, kad valstijos universitetuose nebūtų programų dubliavimo. Retkarčiais siūlo ma atsisakyti kai kurių programų kartu sumažinant biudžetus, bet tai yra bene vienintelis tiesioginis kišimasis į universitetų reikalus.

Ypač svarbi yra specifinių programų akreditacija – specifinės akreditavimo komisijos nustato akreditacijos lygį: doktorantūros, magistro ar bakalauro. Pavyzdžiui, akredituojamos kiekvienos krypties inžinerinės studijos ir tik bakalauro lygiu, kuris užtikrina galimybę pradėti profesinę veiklą. Fizinės terapijos programos yra akredituojamos magistro ar aukštesniu lygiu. Jų profesinė asociacija nustatė, kad šiai profesinei veiklai pradėti reikia bent magistro laipsnio. Audiologijos srities akreditacija atliekama doktorantūros lygiu, nes šiai profesinei veiklai pradėti ateityje bus reikalaujama ne mažesnio nei doktorantūros lygio. Specifinių programų akreditaciniai vizitai yra atliekami maždaug kas 3 arba 5 ar 6 metai. Neprofesinių kryptčių programoms akreditacijos paprastai nereikalaujama. Tačiau jas vertina vidiniai universiteto komitetai (viršutinė rodyklė 1 pav.).

Visas universitetas akredituojamas kas 10 metų. Akreditaciją atlieka Aukštojo mokslo komisija (*Higher Learning Commission – HLC*). Specifinių programų akreditavimo rezultatai ir vertinimai taip pat įtraukiami į tą procesą.

Akreditavimo ir kokybės vertinimo procesai yra dinamiški, reikalauja visapusiško ir ilgalaikio pasirengimo, yra dažni. Tam reikia daug laiko, energijos ir lėšų. Jau pasigirsta balsų, kad šie sudėtingi procesai, ypač reakreditavimo metu, apkrauna universitetus papildomu darbu, tačiau visi sutinka, kad turi būti išlaikyta aukšto lygio studijų kokybė.

TARPTAUTINĖ AKREDITACIJA. Įvairios JAV akreditavimo komisijos stengiasi plėsti savo veiklą ir užsienyje. Aktyvumu tarptautinėje arenoje ypač išsiskiria ABET ir AACSB. Kaip pavyzdį galima pristatyti Vašingtono susitarimą – *Washington Accord (WA)* su aštuoniais tarpžemyniniais partneriais /5/. Pagal WA susitarimą Australija, Kanada, Honkongas, Airija, Naujoji Zelandija, Pietų Afrika, Jungtinė Karalystė ir JAV pripažįsta tarpusavyje visų WA kraštų inžinerinių programų akreditavimo rezultatus bakalauro lygiu. Šiuo susitarimu bakalauro lygis yra tinkamas pradėti profesinę veiklą. WA buvo pasirašytas 1989 m. 2003 m. Japonija, Malaizija, Singapūras ir Vokietija buvo priimtos kaip kandidatės į WA narius. Jų dar laukia ilgoka procedūra tapti tikraisiais WA nariais.

Šiuo metu Airija ir Jungtinė Karalystė turi visas narystės WA ir EHEA teises. Laikui bėgant reikia tikėtis, kad, išplėtę narių skaičių, tie junginiai pradės glaudžiai bendradarbiauti ar net subendrins abi akreditavimo sistemas. 4 lentelė iliustruoja šiuolaikinės WA ir EHEA inžinerinių programų charakteristikas.

Bendroju atveju įvairių profesijų licencijavimo procesai reikalauja akredi-

	<i>WA</i>	<i>EHEA</i>
Šalių skaičius	8	45
Sutarčių signatarai / vykdytojai	Profesinės asociacijos	Švietimo ministrai
Akreditacijos	B. S. lygiu Nacionalinės sistemos	B. S. – M. S. Kol bus įvesta tripakopė sistema Nacionalinės iki EHEA išvystys bendrą sistemą
Laipsnių pripažinimas	Vašingtono susitarimas	Nacionaliniai kriterijai, Diplomų priedėlis, ECTS
Inžinerių licencijavimas	Nacionaliniai kriterijai – WA to neliečia	Tai dar neišspręsta FEANI – Euring

4 LENTELĖ. *Washington Accord ir EHEA inžinerinių studijų palyginimas*

tuoto diplomo /6/. WA yra sukūrusi bendrą inžinerijos studijų akreditavimo sistemą WA šalyse. Tačiau inžinierių licencijavimo ir licencijų mobilumo klausimus WA palieka spręsti atskirų WA šalių jurisdikcijoms /7/. Greičiausiai panaši situacija profesijų atžvilgiu susiklostys ir EHEA šalyse. Beje, Didžiojoje Britanijoje inžinierių licencijavimas jau turi galias tradicijas.

JAV licencijavimas yra valstybinis procesas. Valstijų ir federalinės licencijavimo komisijos didesne dalimi yra sudaromos iš atitinkamų asociacijų narių. Medicinos, teisės, mokytojo, fizinės terapijos ir daugelio kitų profesijų veiklai reikia įgyti licenciją. Beje, JAV inžinerijos profesijų licencijos nėra būtinos ir tik apie 18 proc. inžinierių turi valstybines licencijuoto inžinieriaus teises (*Professional Engineer*, P.E.). Statybos inžinerijoje šis procentas yra kur kas didesnis. Paprastai turimų licencijų pavadinimai yra nurodomi kartu su asmens mokslo laipsniu ir pareigomis.

JAV profesinės veiklos licencijos nustato asmens juridinį profesinį statusą ir suteikia jam tam tikras juridines teises. Todėl bendrovėms, vykdančioms inžinerinę veiklą, neprivalu gauti licencijas. Vis dėlto jos visada turi keletą licencijuotų asmenų, kurie turi teisę vadovauti projektams ir juos tvirtinti, ypač jei tai susiję su žmogaus sauga ar valstybiniais užsakymais.

Verta paminėti, kad JAV kiekviena bendrovė nustato savus pareigybių pavadinimus, atsižvelgdama į darbuotojų vykdomas funkcijas, projektų apimtį ir tipus, atsakomybės lygį, patirtį ir pan. Paprastai asmuo, turintis licencijų ar aukštesnių kvalifikacinių arba mokslo laipsnių, turi daugiau galimybių siekti aukštesnių profesinių titulų. Tačiau tarp privačių bendrovių nėra jokių susitarimų dėl pareigybių pavadinimų ir jų turinio, todėl kiekvienoje bendrovėje profesijų pavadinimai gali skirtis.

Tarptautinio licencijavimo ir akreditavimo klausimai yra aktualūs daugumai šalių ir įvairioms profesijoms. Itin svarbu, kad licencijos galėtų „keliauti su žmogumi“ tarptautinėje rinkoje. Šias visas tarptautines problemas mėginama spręsti ir valstybiniais susitarimais, ir lokaliai – regioniniais ekonominiais susitarimais /7/.

Akreditavimo ir licencijavimo derinimo darbai tarptautinėje arenoje dar tik pradedami. Reikia tikėtis, kad biurokratiniai sluoksniai nenustelbs šių žingsnių. Taip pat reikia nepamiršti, kad dar daug pasaulio šalių nepriklauso jokiems tarptautiniams akreditavimo junginiams.

Lietuvos aukštojo mokslo sistema: vieta Europos aukštojo mokslo erdvėje (EHEA)

BENDRIEJI BRUOŽAI IR PROBLEMOS. Lietuvoje tripakopė – bakalauro studijų, magistrantūros ir doktorantūros – aukštojo mokslo sistema įvesta dar 1992 m., t. y. gerokai anksčiau nei tokius pokyčius paskatino Bolonijos procesas (1998 m.). Nepaisant to, bakalauro ir magistro studijų programų turinys, jų tarpusavio santykis, būtinas pasirengimo profesinei veiklai lygis tebekelia daug klausimų ir didina studijų programų, ypač antrosios pakopos, skaičių – Lietuvoje universitetinių studijų programų įregistruota per 1000. Dar ir šiandien neapsispręsta, kas yra antroji pakopa arba magistrantūra – ar tai studijų tąsa į gylį, ar tai horizontalus išsilavinimo plėtojimas į gretutinius dalykus, ar pirmojoje pakopoje įgytų žinių taikymo įgūdžių ugdymas? Kokie magistrantūros tipai turi būti plėtojami: gilinamoji ir plečiamoji magistrantūra ar akademinė ir profesinė magistrantūra? Daug vilčių situacijai gerinti siejama su pradėtais kurti bendraisiais EHEA akademiniais standartais. Pavyzdžiui, Europos Komisija jau yra parengusi inžinerinių studijų programų akademinio standarto projektą pirmajai ir antrajai universitetinių studijų pakopoms ir šių metų gegužės – spalio mėn. Europos inžinerinio mokymo asociacija (SEFI) atlieka bandomąjį įvairių šalių universitetų inžinerinių studijų programų vertinimą ir akreditavimą, bendrus reikalavimus inžinierių rengimui aktyviai kuria Europos nacionalinių inžinerijos asociacijų federacija (FEANI) /6/. Šiame bandyme dalyvauja Kauno technologijos universitetas, vertinamos 3 jo programos. Metų gale standartą numatyta tvirtinti. Tačiau Lietuvos profesinės asociacijos šiuose procesuose dar mažai ką gali nuveikti, nes jų veikla dar nėra organizuota vakarietiška samprata, kelios jau veikiančios asociacijos neturi jokių įgaliojimų ir realios įtakos.

Europos aukštojo mokslo erdvėje (EHEA) dar nesukurta išbaigtų nuostatų studijų kryptių, jas atitinkančių kvalifikacinių laipsnių ir profesinių kvalifikacijų atžvilgiu, todėl jų įvairovė didelė ir nacionaliniai savitumai dar labai kontrastiški. Lietuvoje patvirtintos 64 šešių studijų sričių (humanitarinių mokslų, socialinių mokslų, biomedicinos mokslų, fizinių mokslų, technologijos mokslų ir menų) studijų kryptys (Didžiojoje Britanijoje – 42, Italijoje pirmojoje pakopoje – 47, antrojoje – 109 ir t. t.). Nėra darnos tarp ES šalyse taikomų tokių klasifikacijų. Situaciją taip pat komplikuoja oficialioje statistikoje taikomas UNESCO sukurtas studijų kryptių klasifikatorius ISCED'97: pvz., 52 grupė vadinasi „inžinerija ir inžinerinės profesijos“, nors 54 grupė „gamyba ir perdir-

bimas“ su inžinerija yra taip pat susijusi, kaip su ja yra susiję ir fizinių mokslų grupės. Todėl į apskaitą patenka ne visi inžinerinių studijų absolventai, specialistai ir atitinkamos jų rengimo programos, neteisingai interpretuojami duomenys apie profesijas ir pan.

Dar daug diskusijų ir pokyčių reikalauja ir šios trys probleminės sritys /8/:

1. Priėmimas į studijas – reikia didinti asmenų atitikimo priėmimo reikalavimams patikimumą, rasti racionalius priėmimo terminus, tinkamai nustatyti įvairių aukštojo mokslo sistemų absolventų tolesnių studijų galimybes;
2. Žinių ir gebėjimų vertinimas – daug spragų turi šalyje taikoma kriterinė proporcinė dešimties balų skalė su lyginiu teigiamų pažymių skaičiumi;
3. Studijų rezultatų įskaitymas ir bendrų kvalifikacijų (*Joint Degrees*) teikimas – nemažu mastu padeda Europos kreditų įskaitymo sistema (ECTS), tačiau vien jos nepakanka nustatant taisykles skirtingų studijų sistemų ir jų pakopų studentams ir absolventams.

STUDIJŲ PROGRAMŲ AKREDITAVIMO IR INSTITUCINIO VERTINIMO SISTEMA. Pirmaisiais atkurtos nepriklausomybės metais Lietuvoje centralizuotos studijų programų registravimo ir akreditavimo sistemos nebuvo, institucijos vadovavosi Mokslo ir studijų įstatymu (1992 m.). Studijų programų registracija ir vertinimas, o vėliau – ir akreditavimas, praktiškai prasidėjo 1997 m. Pirmieji studijų standartai – studijų kryptių reglamentai – Lietuvoje patvirtinti tik 2004 m. Šiuo metu studijų programas registruoja ir akredituoja Švietimo ir mokslo ministerija, eksperto funkcijas atlieka Studijų kokybės vertinimo centras. Nacionalinė studijų kokybės užtikrinimo, studijų programų akreditavimo ir institucinio vertinimo sistema kuriama siekiant integruotis į EHEA erdvę. Europos Tarybos rekomendacijoje dėl Europos bendradarbiavimo užtikrinant aukštojo mokslo kokybę (98/561/EB) OL L 270/56 1998-10-7) pristatomi penki reikalavimai užtikrinant abipusį pripažinimą:

- 1) vidaus kokybės užtikrinimo mechanizmų sukūrimas;
 - 2) bendrų standartų, procedūrų ir gairių rinkinio išoriniam vertinimui sukūrimas;
 - 3) kokybės užtikrinimo ir akreditavimo agentūrų Europos registro sukūrimas;
 - 4) universiteto autonomija pasirenkant agentūrą;
 - 5) valstybės narės kompetencija pripažinti įvertinimus ir nustatyti pasekmes.
- Kuriant EHEA, vadovaujamosi tuo, kad aukštojo mokslo nebegalima traktuoti

kaip grynai nacionalinio reiškiniu. Tarptautiniam pripažinimui užtikrinti būtina pasiekti tarptautinius standartus atitinkančią studijų kokybę. Šiam siekiui įgyvendinti daugelyje Europos valstybių yra įsteigtos savarankiškos aukštojo mokslo kokybės išorinio vertinimo institucijos. Universitetų sektoriuje studijų kokybės vertinimui jau yra įsteigtos 28 institucijos, o neuniversitetinių studijų kokybę vertina 20 institucijų. Smulkių ar nesavarankiškų institucijų yra kur kas daugiau.

ES šalių švietimo ministrai 2003 m. rugsėjį Berlyne priėmė itin svarbų komunikatą, kuriuo nacionalinės kokybės užtikrinimo agentūros kviečiamos bendradarbiauti kuriant kokybės užtikrinimo standartus ir procedūras. Komunikate ministrai pakvietė ENQA kartu su ESIB, EUA ir EURASHE sukurti ES studijų kokybės užtikrinimo sistemą. Berгене 2005 m. gegužės 19–20 d. 45 šalių aukštojo mokslo ministrai patikslino EHEA sukūrimo iki 2010 m. tikslus ir pabrėžė tris prioritetus:

- 1) Laipsnių sistema: ministrai išsipareigojo gerinti absolventų įsidarbinimo galimybes ir sukurti apibendrinančią EHEA kvalifikacijų struktūrą, apimančią tris pakopas, bendrus kiekvienos pakopos aprašus, pagrįstus mokymosi rezultatais ir gebėjimais, ir pirmos bei antros pakopos kreditų intervalą;
- 2) Kokybės užtikrinimas: ministrai priėmė ENQA pasiūlytas kokybės užtikrinimo EHEA normas ir gaires, kurių pagrindiniai bruožai yra šie: 1) bus sukurti Europos vidaus ir išorės kokybės užtikrinimo standartai, o išorės kokybės užtikrinimo agentūros bus vertinamos kas 5 metai; 2) bus akcentuojamas subsidiarumas (tai reiškia, kad išorės agentūros, įkurtos ir laikomos nacionalinėmis agentūromis, turėtų būti nuolat vertinamos nacionaliniu lygiu); 3) bus sukurtas Europos kokybės užtikrinimo agentūrų registras ir Registrų komitetas, kuris spręs įtraukimo į registrą klausimus; 4) bus įkurtas Europos konsultacinis aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo forumas;
- 3) Laipsnių pripažinimas: ministrai pažymėjo, kad iš 45 šalių 36 ratifikavo Lisabonos pripažinimo konvenciją, kuri padeda užtikrinti, kad būtų teisingai pripažinta tam tikros rūšies kvalifikacija [įskaitant bendruosius (jungtinius) laipsnius].

EHEA kokybės užtikrinimo standartai ir procedūros kuriami nemažu mastu remiantis JAV, WA ir Jungtinės Karalystės patirtimi. Pavyzdžiui, inžinerijos standarto projekte numatyti vertinti šeši programų rezultatai, taikomi tiek pir-

mosios, tiek antrosios pakopos studijų programoms, yra gerai žinomi JAV akademinei bendruomenei:

- žinios ir supratimas;
- inžinerinė analizė;
- inžinerinis projektavimas;
- tyrinėjimai;
- inžinerinė veikla;
- asmeniniai/perkeliamieji įgūdžiai.

ES: PROFESINIŲ KVALIFIKACIJŲ PRIPAŽINIMAS LAISVO ŽMONIŲ JUDĖJIMO DIREKTYVAI 5161/05 ĮGYVENDINTI. Esminė problema – ne visos ES šalys, visų pirma, naujosios narės, turi išplėtotą profesinių asociacijų sistemą, kurios galėtų spręsti profesinio pripažinimo ir rengimo, licencijavimo ir studijų programų akreditavimo klausimus. Šiuo metu direktyvų sąlygas oficialiai atitinka tik Jungtinės Karalystės ir Airijos profesinės asociacijos arba organizacijos, jų šioje šalyse yra atitinkamai 38 ir 5. Kitose šalyse profesinių asociacijų veikla dar turi gerokai pasikeisti. Lietuvoje medicinos, teisės, edukacinių mokslų, statybos inžinerijos ir kitose srityse jau susiformavo tam tikros tradicijos ir teisinė aplinka, profesinės asociacijos padeda rengti studijų programų aprašus, dalyvauja jas vertinant ir akredituojant, tačiau nė viena iš asociacijų dar netenkina Direktyvų sąlygų.

Įgyvendinant laisvo žmonių judėjimo principą, Europos Komisija laikosi nuostatos, kad paslaugų teikimo sąlygas turi kontroliuoti priimančioji valstybė narė. Atskiros ES šalys narės tam pasirengė labai netolygiai. Be to, dabartinė profesinio pripažinimo, reikalavimų valstybės reguliuojamoms profesijoms ES direktyvų sistema labai gremėzdiška ir biurokратиška. Situaciją turi konsoliduoti ir gerinti naujas Europos Parlamento ir Tarybos siūlymas į vieną bendrą direktyvą sujungti dvylika sektoriaus direktyvų, taikomų gydytojams, bendrosios praktikos slaugytojams, gydytojams odontologams, veterinarijos gydytojams, akušeriams, vaistininkams bei architektams, ir tris bendrosios sistemos direktyvas. Taip pat numatoma, kad tarpvalstybinių paslaugų teikimo sąlygos bus paprastesnės nei įsteigimo laisvės sąlygos.

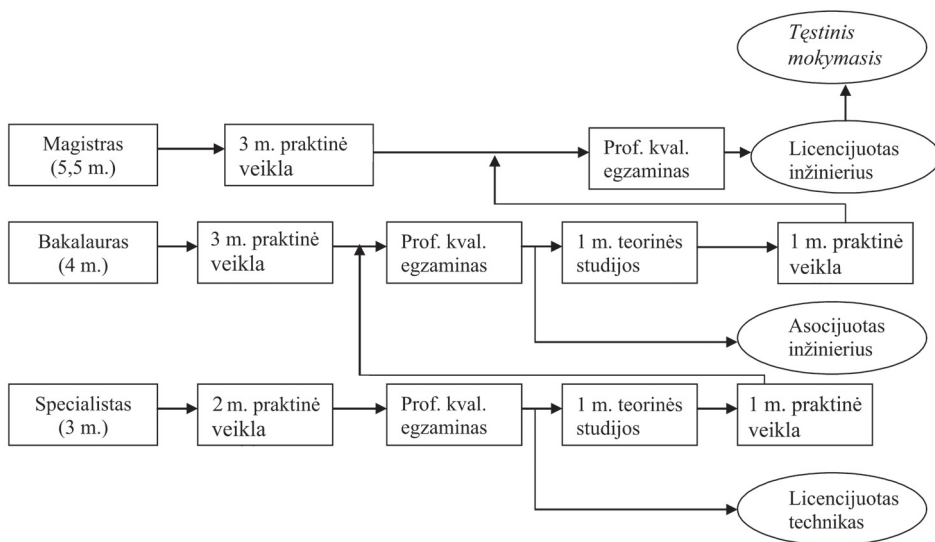
Daug keblumų ES erdvėje sudaro netgi atskirose valstybės suteiktų profesinių ir mokslo vardų vartojimas ne kilmės šalyje – šiuo metu nustatyta, kad tik tenkinant tam tikras sąlygas galima naudoti analogišką priimančiosios valstybės narės profesinį vardą, ir mokslo vardą, suteiktą kilmės valstybės narės. Suprantama, problema yra ne tik pats vardų ir laipsnių vartojimas, bet ir jų

turinio palyginamumas. Šiai problemai spręsti Europos Parlamentas ir Taryba pasiūlė profesinių kvalifikacijų pripažinimo bendrąsias nuostatas (*Common Platform*):

- Studijos ir praktinės patirties kaupimas – 6 metai;
- Išsilavinimas – ne mažesnis kaip bakalauro po ne mažesnės nei 3 m. trukmės studijų;
- Darbas profesinės veiklos kryptyje – ne mažiau kaip 1 metai;
- Kitų 2 m. turinį turi atitikti tokia trukmė: a – akademinis gebėjimų ugdymas – 30%; b – darbas pagal profesiją – 50%; c – stažuotės – 10%; likę 10% – a, b, c pasirinktinai.

Kiekvienoje profesijų srityje Lietuva, atsižvelgdama į Europos Komisijos nuostatas, turi sukurti nacionalinę licencijavimo ir profesinių vardų sistemą, o kartu ir suderinti profesinio bei aukštojo mokslo sistemas. Diskusija jau prasi-dėjo. Pavyzdžiui, jau yra parengtas inžinerijos profesinių vardų sistemos pro-jektas, nors jokių konkrečių sprendimų dar nepriimta. (2 pav.).

2 pav. Inžinerijos profesinių vardų sistemos schema (projektas)

Savaime suprantama, atsižvelgiant į jau minėtas profesinių kvalifikacijų pripažinimo bendrąsias nuostatas, šis projektas šiek tiek taisytinas, tačiau šių dienų profesinio pripažinimo kontekste šaliai jo įgyvendinimas yra labai svarbus /9/.

Išvados

1. Išvalgos apie JAV akreditavimo sistemą:
 - Akreditavimo komisijos yra sudarytos iš atitinkamų profesinių asociacijų narių. Asociacijos nustato tos srities akreditavimo standartus ir kriterijus. Pvz., inžinerija yra akredituojama bakalauro lygiu, o audiologija – doktorantūros lygiu.
 - Valdžia – seimai ir pan. – nesikiša į universitetinius bei akreditavimo reglamentus ir standartus.
 - Akreditavimo komisijos yra savanoriškos nevalstybinės ir ne pelno siekiančios organizacijos.
 - Akreditavimo sistemos dažniausiai neturi griežtai formalizuotų kriterijų, kas sudaro sąlygas įdiegti įdomių inovacijų.
 - Išmokymas ir žinių įsisavinimas šiuo metu yra svarbiau nei mokymas. Vertinimas turi ypač didelę reikšmę akreditavimo procesuose.
 - Licencijavimas ir akreditavimas yra atskiri procesai.
 - Licencijavimas reikalauja akredituoto diplomo, atsakingo darbo patirties savo profesijoje ir valstybinių egzaminų.
 - Kai kuriose profesijose licencijos yra būtinos.
 - Tarptautiniai susitarimai, panašūs į WA, yra ypač reikalingi globalioje ekonomikoje.
 - Ten, kur atliekant tarptautinį licencijavimą dar nesivadovaujama WA sistema, sudaromos regioninės ekonominės sutartys.
 - Akivaizdu, kad nemaža elementų iš JAV akreditavimo ir kokybės vertinimo procesų yra įtraukiama į besivystančią bendrą EHEA sistemą.
2. Lietuvai svarbu kuo greičiau perprasti ir perimti tarptautinius studijų kokybės reikalavimus bei standartus, tarp jų – JAV, WA ir EHEA institucijų patirtį, ir parengti savo nacionalinę akreditavimo sistemą, gebėjančią veikti EHEA ir už jos ribų.
3. Lietuva per mažai dėmesio skiria profesinių asociacijų kūrimui, kurios tenkintų Europos Komisijos direktyvų reikalavimus ir sprestų nacionalinius bei tarptautinius studijų programų akreditavimo, profesijų pripažinimo, profesinio rengimo ir licencijavimo klausimus.
4. Šiuo dinamišku ir svarbiu valstybės įtvirtinimo laikotarpiu sveikintina bet kokia studijų kokybės užtikrinimo ir profesinio pripažinimo specialistų parama Lietuvai.

Literatūra

1. Kasuba, R. ir Ziliukas, P., A Comparative Review of Two Major International Accrediting Consortia for Engineering Education: the Washington Accord and the Bologna Process // World Transactions on Engineering and Technology Education. ISSN 1446-2257. 2004, Vol.3, No.1. ISSN 1446-2257. p. 71 – 74.
2. Council for Higher Education Accreditation; www.chea.org
3. US Department of Education; www.ope.ed.gov/accreditation
4. Washington Accord; www.washingtonaccord.org
5. Accreditation Board for Engineering and Technology; www.abet.org
6. European Federation of National Engineering Associations (FEANI); www.feani.org
7. Kasuba, R. and Vohra, P., International Mobility and the Licensing of Professional Engineers, World Transaction on Engineering and Technology Education, 2004, Vol.3, No.1, ISSN 1446-2257. p. 43 – 46.
8. Šiaučiūnas, Raimundas; Žiliukas, Pranas; Dumčiuvienė, Daiva. Three Steps of Engineers' Training: Lithuanian experience // Proceedings of the 32 SEFI Annual Conference "The XXI Century, The golden Opportunity for Engineering Education", Valencia, Spain, 8 – 10 September, 2004. ISBN 84-688-7672-0. p. 428 – 434.
9. Bansevicius, Ramutis Petras; Šiaučiūnas, Raimundas; Žiliukas, Pranas. Development of the engineers' preparation system in Lithuania // Bologna Spirit in Two Tier Engineering Education Curricula Development: Proceedings of a SEFI Curriculum Development Working Group International Seminar held in Vilnius Gediminas Technical University, 17 – 19 May, 2002, Vilnius, Lithuania. Brussels: SEFI HQ, 2002. ISBN 2-87352-047-7. p. 23 – 28.

Lietuvos mokslas ES ir globaliame kontekste

ZENONAS ROKUS RUDZIKAS

Gimė 1940 08 16 Gulbiniškių km. Lazdijų r., 1962 m. baigė Vilniaus universiteto Fizikos fakultetą, fizikas teoretikas, fizinių mokslų daktaras (1965 m.), habilituotas daktaras (1972 m.), profesorius (1981 m.), Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys (akademikas) (1994 m.), MA Fizikos instituto direktoriaus pavaduotojas (1977–1988 m.), direktorius (1988–1990 m.). Valstybinio (nuo 2002 m. Vilniaus universiteto) Teorinės fizikos ir astronomijos instituto direktorius (1990–2003 m.). Nuo 2003 m. – Lietuvos MA prezidentas.

Mokslinių interesų sritys: teorinė ir matematinė fizika, teorinė atomų spektroskopija ir jos taikymai laboratorinės plazmos (įskaitant lazerinę ir termobranduolinę) tyrimams bei astrofizikoje. Tarpdisciplininiai mokslai, ekologijos problemos, tarptautinio mokslinio bendradarbiavimo, mokslo organizavimo klausimai, ekspertinė veikla. Beveik 300 mokslinių publikacijų, tarp jų 5 monografijų autorius ar bendraautoris. El. paštas rudzikas@itpa.lt .

Santrauka

Aptariama Lietuvos mokslo vieta ir perspektyvos Europos Sąjungos (ES) ir globaliame kontekste, jo dinamika paskelbus Lietuvos nepriklausomybę sustiprėjus integraciniams procesams. Svarstomos atsivėrusios teigiamos galimybės (pagalbos fondai, stabilumo garantijos, nauji bendradarbiavimo horizontai ir kt.) bei neigiamos pasekmės (protų nutekėjimas, išaugusi konkurencija ir t. t.). Iškeliamas fundamentinių tyrimų vaidmuo kuriant kokybiškai naujas technologijas, pasiekiant proveržį įvairiose mokslo ir ūkio šakose, socialinėje sferoje.

Akcentuojama būtinybė Lietuvos akademinėi bendruomenei vaidinti žymiai svarbesnį vaidmenį įgyvendinant Lisabonos strategiją, bendradarbiaujant

su Lietuvos politinėmis partijomis ir valdžios institucijomis. Nemažai dėmesio skirta Lietuvos mokslų akademijos vietai, jos vaidmeniui telkiant Lietuvos mokslo pajėgas aktualiems mokslo ir švietimo klausimams spręsti, plėtoti tarptautinį mokslinį bendradarbiavimą, spartinti integraciją į Europos ir pasaulio mokslo struktūras maksimaliai išnaudojant atsivėrusias galimybes.

Pabrėžiama, kad ypatingas dėmesys turi būti skirtas humanitariniams ir socialiniams mokslams, nacionalinio savitumo, tautinio identiteto, lietuvių kalbos, kitų mūsų dvasinių turtų išsaugojimui ir puoselėjimui.

Ivadas

Lietuvai įvykdžius fizikos terminais tariant, fazinį virsmą – 1990 m. kovo 11 d. paskelbus nepriklausomybę – per pastaruosius penkiolika metų joje vyko sudėtingi laisvėjimo, visų gyvenimo sričių pertvarkos procesai, daugelio ryšių perorientavimo iš Rytų į Vakarų, naujų atsivėrusių galimybių, tendencijų ir kilusių iššūkių suvokimas bei įsisąmoninimas, Lietuvos vietos vis labiau globalėjančiame, informacinių technologijų persunktame pasaulyje ieškojimas.

Šie procesai būdingi ir mokslo sferai, o gal net ir labiau nei kitoms veiklos sritims.

Šiame penkiolikos metų kelyje buvo du esminiai posūkio taškai – Lietuvos įstojimas į NATO 2004 m. kovo 29 d. ir į Europos Sąjungą (ES) 2004 m. gegužės 1 d. Šios dvi datos atvėrė Lietuvai naujas politines ir ekonomines galimybes bei iššūkius. Kaip paprastai, šie įvykiai atnešė Lietuvai geras ir blogas naujienas. Geros naujienos – stabilumo ir saugumo garantijos, daugiau atvirų rinkų Lietuvos prekėms, paslaugoms ir tyrimams, ES struktūriniai, sanglaudos ir kiti fondai plėtoti žemės ūkį, infrastruktūrą, mokslą bei kitas sritis. Keletas blogų naujienų – būtinybė konkuruoti su Vokietijos, Prancūzijos, Švedijos ir kitų žymiai toliau pažengusiųjų šalių aukštosiomis technologijomis, protų nutekėjimas iš Lietuvos, pigi darbo jėga iš Tolimųjų Rytų, Azijos ir kita.

Dažnai klausiama – kas pasikeitė Lietuvai tapus NATO ir ES nare. Iš pirmo žvilgsnio nedaug: mes ir jau anksčiau galėjome vyksti be vizų į daugelį Europos šalių, dalyvavome tarptautinėse mokslo ir studijų programose, daugiau ar mažiau sėkmingai konkuravome kai kuriose gamybos ir paslaugų teikimo srityse. Tačiau giliau pažvelgus, ypač iš laiko perspektyvos, matome, kad tos datos, kalendoriškai labai artimos, žymi dar vieną fazinį virsmą – kokybinį šuolį. Šiame straipsnyje kaip tik ir pasistengsiu aptarti šiuos aspektus, daugiausia remdamasis mokslo ir jo taikymų tematika, dažniausiai fiziniais mokslais.

Nauji iššūkiai Europos Sąjungai

Pamatiniai Europos Sąjungos principai – konkurencija, bendradarbiavimas ir solidarumas. Jie reiškia, kad ekonomika remiasi laisvosios rinkos modeliu, tačiau tai ne laukinis kapitalizmas. Konkurencija derinama su bendradarbiavimu, tarpusavio pagalba kartu siekiant optimalios plėtros ir geriausių rezultatų. Ir solidarumas – finansine parama iš struktūrinių, sanglaudos ir kitų fondų bei įvairi kita pagalba ekonomiškai silpnesnėms šalims ir regionams, stengiantis išlyginti išsivystymo skirtumus ir maksimaliai išnaudoti jų potencines galimybes.

2004 m. gegužės 1 d. Lietuva buvo ne vienintelė įstojusi į ES. Visa dešimtis „naujų“ šalių papildė prieš tai buvusį ES penkioliktuką. Dešimt naujų žvaigždžių suspindo ES žemėlapyje, nors jos vėliavoje pasiliko dvylikos žvaigždžių ratas. Šis ES padidėjimas iškėlė visą pluoštą naujų šalių integracijos į ES struktūras problemų. Jos sprendžiamos nelengvai (užtenka priminti ES Konstitucijos referendumus, 2006 m. biudžeto svarstymo peripetijas), tačiau Rubikonas peržengtas, kito kelio nėra – reikia integruotis įvairialypei Europai į vieningą unikalų darinį, ekonomiškai tvirtą, turintį vieningą mokslo erdvę ir kritinę masę visais atžvilgiais, kad ji galėtų būti stiprus globalinis partneris likusiam pasauliui, ypač technologiškai toli pažengusioms pasaulio valstybėms ar jų blokams. Ir, žinoma, turi išlikti ES kultūrų, kalbų, kitų dvasinio gyvenimo sferų įvairovė.

Būtina pažymėti dvi aplinkybes. Pirmoji – vis didėjanti žmonijos įtaka Mėlynajai Planetai – Žemei, deja – dažnai neigiama. Užtenka paminėti anglies dvideginio koncentracijos augimą Žemės atmosferoje ir su tuo susijusius klimato pasikeitimus. Jei palyginsime vidutinę 1961–1990 m. laikotarpio metinę šiaurės pusrutulio temperatūrą su dabartine, tai pamatysime, kad dabartinė vidutinė temperatūra yra maždaug 0,5°C didesnė, o per pastarąjį šimtą metų ji padidėjo beveik vienu laipsniu. Iš pažiūros tai lyg ir nedaug, tačiau pasekmės (ledynų tirpimas Šiaurėje, klimato anomalijos ir pan.) jau dabar kelia nerimą. Tenka apgaildestauti, kad dalis aukšto ekonominio potencialo valstybių nepasirašė Kioto protokolo, ribojančio šiltnamio efektą didinančių dujų išmetimą į atmosferą, ir tai dar labiau aštrina pavojingas neigiamas tendencijas.

Antroji aplinkybė – vis stiprėjanti globalizacija, kuri aiškinama ne tik informacinių technologijų ir mokslo žiniomis grįstos ekonomikos vis didesniu išgalėjimu. Praktiškai visos sėkmingai dirbančios mokslu ir eksperimentine plėtra grindžiančios savo veiklą kompanijos yra orientuotos į globalinę rinką. Tai užtikrina greitą mokslo rezultatų naudojimą gamyboje, išlygina galimybes, bet žymiai padidina konkurenciją.

Štai, globalinio BVP didėjimo 1995–2002 m. pasiskirstymas tarp regionų [13]: Azija (be Japonijos) – 43%, JAV – 20%, ES – 14%, Japonija – 2%. Taigi matome, kad bet kokia Europos firma, neatsižvelgianti į Azijos potencialą, yra pasmerkta ateityje bankrutuoti. Antra, o kaip Lisabonos strategija, ES iššūkis tapti sparčiausiai besivystančiu, konkurencingiausiu regionu, jei ES augimo tempai 3 kartus mažesni nei Azijos ekonominės plėtros tempai ir lėtesni nei JAV? Gamtos dėsnių neapgausime.

Proveržis technologijoje, efektyvesni gamybos būdai, kokybiškai nauji produktai atsiranda įvykus mokslo proveržiui, atradus ir ištyrinėjus kokybiškai naują reiškinį, efektą ir išnagrinėjus jo praktinių taikymų galimybes. Taigi reikia skatinti fundamentinius tyrimus, tarpdisciplininius darbus, nes būtent mokslų sandūrose, jų susilietimo ar net susiliejimo taškuose dažnai gimsta originaliausias idėjos, sukeliančios revoliucinius pokyčius. Ar tokie darbai skatinami Lietuvoje? Deja, beveik ne. Pas mus iš esmės apsiribojama kiekybe, straipsnių kiekio skaičiavimais, bandant šiek tiek atsižvelgti į tai, kur jie spausdinami, tikint, kad žurnalo populiarumas rodo rezultatų kokybę.

Europoje pabandyta paanalizuoti Nobelio premijų dinamiką. Norint ją gauti vien straipsnių „štukų“ (kad ir labai daug) nepakanka, reikia kokybiškai naujų rezultatų, kurie gali būti paskelbti keliuose, o gal net ir viename moksliniame straipsnyje. Palyginę, pvz., Nobelio premijų skaičių chemijos srityje 1945–2002 m. laikotarpiu, matome, kad jei iki maždaug 1975 m. Europos ir JAV mokslininkai gaudavo apytikriai vienodą premijų skaičių, tai vėliau pradeda dominuoti pastarieji. Kodėl? Atsakymą rasime išanalizavę Nobelio premijas chemijos, fizikos, medicinos ir fiziologijos srityje. Iš atitinkamų skaičių matome, kad lūžis įvyko po Antrojo pasaulinio karo. Europa buvo karo nunio-kota, politiškai suskilo į priešiškus blokus, daug mokslininkų jau tuomet emigravo į JAV, o pastarosios ekonomika sparčiai kilo, buvo suprasta mokslinių tyrimų, naujų technologijų skatinimo reikšmė, sudarytos palankios sąlygos aukštajam mokslui klestėti, verslui plėtotis. Tad ir kreivės, iliustruojančios Nobelio premijų skaičiaus kitimą JAV ir Europoje, laikui bėgant vis tolo viena nuo kitos.

Europos Sąjunga galų gale suprato fundamentinių tyrimų reikšmę ir todėl imasi priemonių juos skatinti. Jie bus labiau remiami Septintojoje pagrindų programoje, o ypač Europos tyrimų tarybos, turėsiančios milijardinį biudžetą ir finansuosiančios tyrimus vadovaujantis kriterijais, kurių pagrindinis – darbo kokybė.

Garsiai Briuselyje kalbama apie mokslo finansavimo dvigubinimą. Iškilę sunkumai priimant ES Konstituciją bei 2006 m. ES biudžetą, mažina tuos rodiklius, bet neabejotina, kad žymus mokslo tyrimų finansavimo padidėjimas ES bus įgyvendintas.

Kartu nacionalinės vyriausybės taip pat raginamos žymiai didinti mokslo finansavimą, sugrupuoti tyrimus į nacionalines mokslo programas ir taip sudaryti palankesnes sąlygas Europos mokslo programoms susiformuoti. Tenka apgailestauti, kad Lietuvoje mes gerokai atsiliekame sprenddami šiuos klausimus, o Vyriausybė neranda galimybių ženkliai didinti mokslo ir inovacijų finansavimą.

Lietuvos politinių partijų ir akademinės bendruomenės institucijų memorandumas

Europos Taryba 2000 m. kovo 23 – 24 d. Lisabonoje iškėlė ambicingą tikslą – pasiekti, kad ES ekonomika iki 2010 m. taptų *konkurencingiausia ir dinamiškiausia mokslu grįsta ekonomika pasaulyje*. Viena to sąlygų – iki 2010 m. papildomai parengti apie 700 000 mokslo darbuotojų ir tyrėjų. Šių uždavinių įgyvendinimui ES numato iki 2010 m. investicijas į fundamentinius ir taikomuosius tyrimus padidinti iki 3% BVP, tarp jų 1% iš biudžeto ir 2% – iš verslo. Tai daryti raginamos ir nacionalinės vyriausybės.

Kai kurios šalys, pvz., Švedija ir Suomija, jau yra pasiekusios šiuos rodiklius. Ypač įdomi yra Suomijos patirtis [2]. Tačiau mes jos čia nenagrinėsime, o pagrindines išvadas ir rekomendacijas pateiksime šio straipsnio pabaigoje, kadangi jos visiškai tinkamos ir Lietuvai, rodo mokslo ir jo taikymų strategijos esmę.

Per 15 nepriklausomybės metų Lietuva iš esmės pertvarkė savo mokslo ir studijų sistemą. Tačiau Lietuvos pramonė mažai imli mokslui, labai menkos verslo išlaidos mokslo rezultatų taikymams (apie 0,2% BVP), silpna mokslo institucijų inovacinė veikla, išsibalansavo profesinio rengimo sistema. Ambicingiems Lisabonos strategijos tikslams pasiekti būtinas žymiai didesnis valstybės institucijų ir visuomenės, ypač akademinės bendruomenės, politinis ir moralinis palaikymas, efektyvesnė jų sąveika ir didesnė materialinė parama.

Suprasdami savo atsakomybę Lietuvai, lietuvių tautos ateičiai, aštuonių pagrindinių Lietuvos partijų pirmininkai (išvardysime jas abėcėlės tvarka): Darbo, Liberalų demokratų, Liberalų ir Centro sąjungos, Lietuvos krikščionių demokratų, Lietuvos socialdemokratų (atstovavo vicepirmininkas), Naujosios sąjungos, Tėvynės sąjungos, Valstiečių ir Naujosios demokratijos partijų

sąjungos bei akademinės bendruomenės institucijų vadovai (Lietuvos mokslų akademija, Lietuvos mokslo taryba, Lietuvos rektorių konferencija, Lietuvos mokslo institutų asociacija ir Lietuvos studentų sąjunga) 2004 m. birželio 22 d. Lietuvos Respublikos Prezidentūroje iškilmingai pasirašė „Lietuvos politinių partijų ir akademinės bendruomenės institucijų memorandumą“ [3]. Atsižvelgdami į šio dokumento svarbą, pacituosime jo pagrindinę dalį ištisai:

„Lietuvos politinių partijų ir akademinės bendruomenės institucijų vadovai, pasirašantys šį Memorandumą, susitaria, kad:

žinių visuomenės ir ekonomikos sukūrimas aukštos kokybės mokslo, studijų ir inovacijų pagrindu yra neginčijamas valstybės ir tautos prioritetas, be kurio neįmanoma pažanga, valstybės ateitis ir visavertis Lietuvos integravimasis į Europos Sąjungos politines ir ekonomines struktūras bei Europos kultūrinę erdvę,

ir sieks:

- 1. saugoti ir puoselėti universitetų autonomiją ir akademinę laisvę ugdant demokratiškos pilietinės visuomenės narius;*
- 2. užtikrinti šalies mokslo ir studijų kokybės nuolatinį augimą, stiprinti mokslo ir studijų institucijų atskaitomybę visuomenei, didinti studijų proceso bei teikiamų kvalifikacijų ir laipsnių skaidrumą, suderinti specialistų rengimą su darbo rinkos poreikiais;*
- 3. optimizuoti studijų programas orientuojantis į Valstybės, visuomenės, kultūros ir verslo poreikius bei Europos integravimosi procesus;*
- 4. plėtoti mokymosi visą gyvenimą idėjų ir praktiką, prieinamas nuolatinio mokymosi formas, paremtas naujausiomis informacinėmis technologijomis;*
- 5. sukurti organizacines ir materialines prielaidas nuolatiniam mokslininkų ir dėstytojų kvalifikacijos kėlimui, intensyvinti mokslininkų, dėstytojų ir studentų tarptautinį mobilumą, ieškoti būdų mažinti jaunų protų nutekėjimo procesą;*
- 6. stiprinti ir plėsti inovacinį procesą versle, didinti šalies konkurencingumą.*

Memorandumą pasirašiusios politinės partijos, vykdydamos Europos Tarybos iškeltas strategines socialinio, ekonominio ir kultūrinio Europos Sąjungos plėtros iki 2010 metų nuostatas, sutaria, kad:

- 1. valstybės lėšos universitetinėms studijoms kasmet būtų didinamos po 0,1 % BVP ir 2007 m. pasiektų 1 % BVP (be apskaitomų valstybės biudžete mokslo ir studijų institucijų lėšų);*
- 2. valstybės išlaidos mokslui ir eksperimentinei plėtrai kasmet augtų 0,1 % BVP*

- ir 2010 m. pasiektų 1 % BVP (be apskaitomų valstybės biudžete mokslo ir studijų institucijų lėšų);*
3. *būtų sudarytos palankios sąlygos verslo investicijoms į mokslą ir eksperimentinę plėtrą;*
 4. *žymiai didėtų Europos Sąjungos ir nacionalinės išlaidos žmogiškiesiems ištekliams ugdyti bei švietimo, studijų ir mokslo infrastruktūrai atnaujinti ir nuo 2007 m. nacionaliniame ES struktūrinių fondų paskirstyme jos sudarytų ne mažiau kaip 50 %.*

Šį Memorandumą pasirašiusios Lietuvos politinės partijos ir akademinės bendruomenės institucijos yra įsitikinusios, kad išvardytų uždavinių ir įsipareigojimų įgyvendinimas užtikrins sparčią valstybės pažangą socialinėje, ekonominėje ir kultūros sferose, nuolatinį gyvenimo lygio kilimą ir visavertį Lietuvos įsiliejimą į Europos Sąjungos bendriją.“

Tačiau tenka apgailestauti, kad Memorandumo nuostatos prastai įgyvendinamos praktikoje. Mokslininkai, deja, sudaro menką rinkėjų dalį, o politikams rūpi būti perrinktiems per ateinančius rinkimus... Vis tik būkim optimistai, gal politikai galų gale supras, kad Lietuvos kelias į gerovę – per žinias, mokslą, o ir tauta balsuos už tuos, kurie ne vien žodžiais, bet ir realiais darbais sieks, kad šalyje būtų gerbiamas ir vertinamas intelektas, kad mūsų valstybė papildytų išsivysčiusių demokratinių šalių, kuriose vyrauja vidutinė klasė, klubą. Tikėkim, kad ir ES vadovai padės tai suprasti ir įsisąmoninti nacionalinėms vyriausybėms.

Lietuvos mokslų akademija kaip Lietuvos mokslo ir studijų sistemos dalis

Jeigu pažvelgsime į Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 18 d. patvirtintą Lietuvos mokslų akademijos statutą, tai pamatysime, kad jai turi rūpėti bet kuris klausimas, susijęs su mokslu ir studijomis. Tačiau paprastai akcentuojama jos kaip mokslinio eksperto funkcija, nors ir šia prasme jos galimybės nėra kaip reikiant panaudojamos.

Ką veikia MA dabar, kokius tikslus ji kelia, kokius siekius stengiasi įgyvendinti? Vieną aspektą mes paminėjome kalbėdami apie Memorandumą.

MA, viena atskirai ar kartu su kitomis mokslo ir studijų institucijomis, stengiasi operatyviai atsiliepti į gyvenimo, nacionalinių, Europos ar globalinių procesų keliamus iššūkius, reaguoti į kylančias problemas, siūlyti sprendimus ir dalyvauti juos įgyvendinant.

Kas būdinga dabartiniam laikotarpiui? Visų pirma, spartus progresas mokslo ir taikymų naujoms technologijoms kurti srityse. Vis labiau išigali mokslui imli, mokslo žiniomis grįsta ekonomika. Jei anksčiau aukštojoje mokykloje mokėmės visam gyvenimui, tai dabar tenka mokytis visą gyvenimą. Tuomet, kada dirbti? Ogi mokytis reikia dirbant, per darbinę veiklą (*learning by doing*).

Pasikeitė aukštųjų mokyklų darbo pobūdis. Dabar daugelyje specialybių neįmanoma suteikti žinių ir įgūdžių visam gyvenimui, nes jos greitai sensta. Taigi aukštoji mokykla turi suteikti tam tikrą kiekį fundamentinių, bazinių žinių ir ne tik įteigti mintis, kad teks nuolat tobulinti savo žinias ir kvalifikaciją, bet ir išmokyti, kaip tai daryti. O kiekvienu atveju žinių, reikalingų konkrečiam darbui, turi būti galima įgyti atlikus praktiką, padirbėjus konkrečioje įmonėje ar įstaigoje.

Tačiau grįžkime prie MA. Viena svarbiausių jos veiklos formų – sesijos aktualiais Lietuvos mokslo, studijų, švietimo, kultūros ir kitais klausimais. Dalies jų ypatybė – organizuojama kartu su Lietuvos Respublikos Seimu ar jo komitetais, dažniausiai – Švietimo, mokslo ir kultūros komitetu (ŠMKK). Tuo būdu nustatomas tiesioginis ryšys su įstatymų leidėjais, susidaro palankesnės sąlygos įgyvendinti sesijų siūlymus ar rekomendacijas. Į jas taip pat kviečiami ministerijų, aukštųjų mokyklų ir kitų institucijų vadovai.

Štai, pvz., 2003 m. lapkričio 17 d. bendros MA ir Seimo ŠMKK sesijos „Lietuvių kalbos padėtis moksle ir visuomenėje“ rezoliucijos pagrindu Seimas 2003 m. gruodžio 18 d. priėmė nutarimą Nr. IX – 1938, kuriame yra konkretūs įpareigojimai Švietimo ir mokslo ministerijai, kitoms institucijoms imtis priemonių, kad lietuvių kalba užimtų deramą vietą Lietuvos mokslo, kultūros ir kitose srityse.

Panašių tikslų buvo siekiama rengiant 2004 m. birželio 10 d. MA ir Seimo ŠMKK sesiją „Lietuvos intelektualinio potencialo išsaugojimas“ bei MA ir Seimo 2005 m. gegužės 31 d. sesiją „Aukštasis mokslas Lietuvoje: šiandienė būklė ir žvilgsnis į ateitį“. Stiprėjant globalizacijos procesams modernių informacinių technologijų ir mobilumo plitimo sąlygomis, atsiveriant platesnėms studentų migracijos tarp įvairių šalių aukštųjų mokyklų galimybėms, reikia didinti Lietuvos universitetų konkurentabilumą, skatinti aukštųjų mokyklų ir socialinių partnerių glaudesnę bendradarbiavimą, numatyti priemones aukštojo mokslo sistemos veiklos efektyvumui didinti, ypatingą dėmesį skirti mokslininkų rengimui, mažinti biurokratinis barjerus, skatinti tarpdisciplinines studijas,

praktinių įgūdžių formavimą, tuo labiau tenkinant platesnės darbo rinkos poreikius. Daugiau dėmesio skirti humanitariniams ir socialiniams mokslams, ypač lituanistikai, stengiantis išsaugoti tautinę tapatybę ir prisidėti prie kultūrų įvairovės puoselėjimo.

Lietuvai tapus NATO ir ES nare, padidėjo jos saugumas ir stabilumas, išaugo galimybės kilti jos ekonomikai ir tautos gerovei. Tačiau išaugo ir pavojai mūsų nacionaliniam identitetui, kalbai, kultūrai, kitoms dvasinėms vertybėms. Ryškėja emigracijos tendencijos, ypač išsimokslinusių ir įgijusių mokslo laipsnius jaunų žmonių į šalis, kuriose yra geresnės materialinės sąlygos. Lietuvos atsakingos institucijos turi sudaryti palankesnes sąlygas šalies intelektualiam potencialui atsiskleisti Lietuvoje ir taip mažinti jo nutekėjimą į labiau išsivysčiusias šalis, taip pat norintiems grįžti sudaryti prielaidas įsidarbinti Lietuvoje. Tam švietimas ir mokslas turi būti ne deklaruojamas, o realus vienas svarbiausių Lietuvos prioritetų. Būtina imtis neatidėliotinų priemonių siekiant ne tik išsaugoti, bet ir gausinti svarbiausią jos turtą – Lietuvos intelektualinį potencialą.

Ne mažiau svarbu skatinti tautinio identiteto, nacionalinės kultūros savitumo išsaugojimą, patriotizmo, meilės protėvių žemei, jų kalbai, kitiems dvasiniams turtams puoselėjimą.

Turi būti iš esmės didinami asignavimai mokslui ir studijoms, labiau skatinami efektyviai dirbantieji dėstytojai ir mokslo darbuotojai, tobulinami darbuotojų atestavimo ir konkursų nuostatai, kad atsivertų realios sąlygos užsienyje sėkmingai padirbėjusiems tautiečiams užimti bet kurias pareigas Lietuvos mokslo ir studijų institucijose.

Žymiai didesnė ES struktūrinių fondų dalis turi būti skirta Lietuvos intelektualinio potencialo išsaugojimui ir gausinimui, visų pirma švietimui ir mokslui. Būtina daugiau dėmesio skirti intelektui imlių darbo vietų kūrimui, įgyvendinti „mobilumo“ programą Lietuvoje, po doktorantūros atlikti 1 – 3 metų stažuotę, aprūpinti laboratorijas modernia moksline įranga ir įgyvendinti kitas mokslininkų darbo efektyvumo didinimo priemones.

Vyriausybė turi skirti daugiau lėšų dvišaliams ir daugiašaliams tarpvalstybiniam projektams vykdyti, sudaryti Lietuvos mokslininkams galimybes periodiškai padirbėti užsienio mokslo centruose (ypač tarptautiniuose). Būtina parengti specialistų grįžimo skatinimo programą, ją įgyvendinant plačiau remtis Lietuvos ambasadomis užsienyje ir tų šalių lietuvių organizacijomis. Skatinti jaunimą, ypač merginas, siekiant lyčių lygybės principo įgyvendinimo,

rinktis mokslininko(-ės) profesiją. Lietuvių diaspora užsienio šalyse turi aktyviai dalyvauti Lietuvos intelektualinio potencialo išsaugojimo darbuose.

Tačiau sesijos aktualiais klausimais – tai tik viena iš Lietuvos mokslų akademijos darbo formų. Jų rengimas reikalauja nemažai darbo, todėl per metus tebūna tik kelios. O kasdienė veikla? Ji apima platų priemonių ir iniciatyvų spektrą. Paminėsime keletą jų.

Viena MA veiklos sričių – skatinti Lietuvos mokslininkus įsitraukti į tarptautinių mokslo centrų veiklą. Pailiustruosime tai Europos Jungtinio Branduolinių Tyrimų Centro (CERN) pavyzdžiu. Lietuva nėra CERN narė (už narystę reikia daug mokėti), bet MA iniciatyva 2004 m. lapkričio 9 d. buvo pasirašyta tarpvalstybinė mokslo bendradarbiavimo sutartis, atvėrusi kelią Lietuvos mokslininkams dalyvauti CERN eksperimentuose bei teoriniuose darbuose.

Kiek Lietuva bebūtų turtinga, ji vis tiek neturės tiek lėšų, kad galėtų aprūpinti visus Lietuvos mokslininkus moderniausia įranga. Tai ypač pasakytina apie unikalius eksperimentinius įrenginius (įvairūs greitintuvai, kosmoso tyrimo aparatai ir pan.). MA inicijuoja mokslinio bendradarbiavimo sutarčių pasirašymą su institucijomis, eksploatuojančiomis tokius įrenginius, tuo atverdamą Lietuvos mokslininkams kelią sistemingai atlikti ten eksperimentus. Pvz., tokia sutartis rengiama su Hamburge esančiu Vokietijos Sinchrotroninio Spinduliavimo Centru (DESY).

Apskritai priminsiu, kad MA turi pasirašiusi 23 mokslinio bendradarbiavimo sutartis su kitų šalių mokslų akademijomis. Jose paprastai yra numatytos pasikeitimo mokslininkais kvotos. Praktiškai bet kuris Lietuvos mokslininkas gali naudotis šiais mainais moksliniam bendradarbiavimui plėtoti, kelti savo mokslinę kvalifikaciją.

Lietuvos MA yra Tarpakademinės Tarybos [tai pasaulio MA Sąjunga (IAP)], Visų Europos Akademijų (ALLEA), Europos akademijų patariamąsios mokslo tarybos (tai ES šalių MA sąjunga, EASAC) ir kitų organizacijų narė. MA atstovauja Lietuvai Tarptautinėje mokslo sąjungų taryboje (ICSU). Tuo būdu gaunama daug naudingos mokslo informacijos, o iš kitos pusės – Lietuvos mokslininkų balsas taip pat yra girdimas tarptautinėje arenoje.

Dabartiniu laikotarpiu bene įdomiausi rezultatai gaunami plėtojant tarpdisciplininius, mokslų sandūrose esančius tyrimus. Sakoma, kad atskiros mokslo šakos, kryptys ar net sritys suartėja, persipina, net susilieja. Gimsta naujos mokslo ir technologijų šakos: spintronika, kvantiniai kompiuteriai, kvantinė kriptografija, kvantinė teleportacija ir t. t.

Akcentuojami tiksliniai fundamentiniai tyrimai. Vienas jų pavyzdžių – valdomos termobranduolinės sintezės įsisavinimas, žadantis išlaisvinti žmoniją nuo energijos trūkumo daugeliui šimtmečių. Lietuvos MA čia irgi ėmėsi iniciatyvos suburti įvairiose Lietuvos mokslo institucijose dirbančius mokslininkus į neformalų kolektyvą, pajėgų spręsti ne vieną fizikinį ar techninį uždavinį, kylantį projektuojant ir statant Tarptautinį termobranduolinį eksperimentinį reaktorių ITER, o vėliau ir termobranduolinės elektrinės prototipą DEMO.

Kita aktuali sritis – naujų informacinių technologijų kūrimas ir ypač diegimas. Išsivysčiusiose valstybėse vis labiau kuriami kompiuterių tinklai (*grid* technologijos), kai atskirų institucijų, regionų, valstybių ar net jų grupių kompiuteriai sujungiami į vientisą sistemą. Taip labai smarkiai išauga skaičiavimų pajėgumai bei kompiuterių naudojimo efektyvumas. Žinoma, atsiranda daug kitų problemų (vartotojų identifikavimas, duomenų apsauga ir t. t.), bet pranašumai žymiai persveria sunkumus. Pastarieji gana lengvai nugalimi.

Europoje veikia EUROGRID, NORDUGRID, BALKANGRID ir kai kurie kiti tinklai, bet Baltijos valstybės beveik nebuvo įsitraukusios į šią veiklą. Vykdamas tarpvalstybinę sutartį su CERN kilo idėja išplėsti kompiuterinių tinklų kūrimo darbus į Baltijos valstybes. MA ėmėsi inicijuoti šios idėjos įgyvendinimą ir taip gimė BALTICGRID trijų milijonų eurų vertės ES finansuojamas projektas, apimantis Lietuvą, Latviją, Estiją, dalyvaujant Švedijai, Lenkijai ir CERN.

Papildant šį projektą buvo pasiūlyta atitinkama programa Lietuvos valstybiniam mokslo ir studijų fondui. Jai buvo skirtas finansavimas. Tai irgi prisidės prie spartesnio naujų informacinių technologijų diegimo Lietuvoje.

Ir dar vienas dalykas. Lietuva yra vienintelė šio regiono šalis, neturinti superkompiuterio. Tai žymiai apriboja kompiuterių vartotojų galimybes tiek Lietuvoje, tiek ir tarptautiniu mastu. Todėl MA iškėlė iniciatyvą ieškoti būdų, kaip galima būtų įsigyti superkompiuterį ir atverti galimybes spręsti kokybiškai sudėtingesnius uždavinius. Užduotis nelengva, bet bendromis jėgomis tikrai išsprendžiama.

Dar viena problema – fundamentinių mokslinių tyrimų taikymas praktikoje, jų pavertimas naujomis technologijomis ar prietaisais, jų komercializavimas, intelektinės nuosavybės teisių užtikrinimas. Tai ypač svarbu fiziniams mokslams. Įprasta sakyti, kad šios dienos fizika – tai rytdienos technologijos. Šis tvirtinimas lygiai tinka ir chemijai, biologijai, ir kai kurioms kitoms mokslo sritims.

Tačiau jei fundamentinius tyrimus, būtinus universitetinių studijų procesui,

paprastai finansuoja valstybė, tai kur rasti lėšų finansuoti tų tyrimų metu gimusių idėjų pavertimą inovacijomis? Vieningo atsakymo nėra. Ši labai aktualių klausimų kompleksą rengiasi nagrinėti Lietuvos MA vienoje artimiausių savo sesijų – vėlgi kartu su Seimu bei kitomis suinteresuotomis institucijomis.

Kartu reikia pabrėžti fundamentinių ir taikomųjų mokslų vienybę. Tai dvi to paties objekto pusės. Sakoma, kad nėra taikomojo mokslo, jei nėra mokslo, kurį galima būtų taikyti.

Lietuvai tapus ES nare, vyksta jos integracija į įvairias ES struktūras. Viena jų – ES Jungtinis tyrimų centras (JTC), jungiantis septynis mokslo institutus. Metinis JTC biudžetas viršija milijardą litų. Centras finansuojamas iš ES (taigi visų mūsų) lėšų, o praktiškai tos lėšos atitenka keturioms valstybėms. Kaip įsitraukti į to centro veiklą naujokių šalių mokslininkams? Uždaviny sudėtingas, reikalauja visų pagrindinių mūsų institucijų pastangų.

Kita stambi Europos mokslo organizacija – Europos Mokslo Fondas (EMF). Lietuvos MA iniciatyva Lietuva jau EMF narė, tad reikia stengtis, kad mūsų mokslininkai naudotųsi tos narystės teikiamomis galimybėmis.

Lietuvos mokslininkai ir dėstytojai labai mažai naudojami įvairių tarptautinių fondų galimybėmis. Štai, kad ir Humboldto fondas Vokietijoje. Jis teikia bet kurios srities mokslininkui ar dėstytojui įvairios trukmės stipendijas stažuotei Vokietijos mokslo centruose. Tokio pobūdžio fondų yra daug, Vakarų šalių universitetai ir kiti mokslo centrai jaučia gabių jaunų ir jau patyrusių specialistų stygių, todėl stengiasi juos pritraukti iš Centrinės ir Rytų Europos bei kitų šalių. Tad, kodėl nepasinaudojus tokiomis galimybėmis? Tai irgi prisidėtų prie protų nutekėjimo stabdymo.

Baigiamosios pastabos

Taigi, ką reikėtų daryti, kad Lietuva maksimaliai pasinaudotų atsivėrusiomis galimybėmis, minėtomis straipsnio pradžioje, Lietuvai tapus NATO ir ES nare, mokslu grįstai ekonomikai, informacinei visuomenei kurti? Vargu ar kas galėtų vienareikšmiai atsakyti į šį klausimą, nes problema labai sudėtinga, jos sprendimo keliai priklauso nuo daugelio faktorių. Tačiau Lietuva jau priėmė šį iššūkį, kito kelio nėra, reikia ieškoti sprendimų, kuo artimesnių optimaliajam.

Prisiminkime Lisabonos strategiją, 3% BVP moksliniams tyrimams, Suomijos patirtį ją įgyvendinant ir jų pagrindines išvadas. Svarbiausioji išvada – nepakanka vien pasiekti 3% BVP finansavimą fundamentiniam ir taikomajam mokslui. Turi būti patenkintas visas pluoštas kitų sąlygų. Tai gerai išsilavinusi

universaliai darbo jėga, sklandžiai funkcionuojanti ir efektyvi švietimo sistema, nacionalinis konsensusas dėl mokslo ir jo taikymų reikšmės, gerai struktūrizuota, turinti užtektinai galių ir kompetencijos valstybės institucijų struktūra, rengianti ir įgyvendinanti mokslo ir technologijų politiką, glaudus ir atviras politikų ir privataus verslo struktūrų bendradarbiavimas ir... sėkmės faktorius. Vyriausybės mokslo ir technologijų politika bus sėkminga ir efektyvi, jei šios išvardytos sąlygos bus patenkintos. Kai dėl Europos struktūrų politikos, tai svarbu išvengti trumparegiško dėmesio tik investicijoms į mokslą ir technologijas, bet taip pat sukoncentruoti pastangas kuo sparčiau užtikrinti minėtas papildomas sąlygas.

Labai svarbu per artimiausius 5–8 metus optimaliai naudoti ES materialinę pagalbą bei išnaudoti kitas galimybes šaliai modernizuoti mokslo ir naujų aukštųjų technologijų pagrindu. Turi būti kuo skubiau parengta ir pradėta įgyvendinti nacionalinių mokslo programų (galbūt išskirtinių mokslo centrų) programa. Štai estai jau sugrupavo visą Estijos mokslą į 10 nacionalinių mokslo programų [4]. Būtina koordinuoti atstovavimą Lietuvai įvairiose ES mokslo ir mokslo organizavimo struktūrose. Dabar daug mokslininkų ar tarnautojų vyksta į Briuselį ar Liuksemburgą, dalyvauja ten posėdžiuose, tačiau grįžtamojo ryšio nėra. Būtina turėti mokslo atašė stambiausiose valstybėse ir tarptautinėse organizacijose. Tai tik keletas siūlymų, mokslo visuomenė gali jų pateikti žymiai daugiau. Jų įgyvendinimas neabejotinai prisidės prie mokslo ir jo taikymų plėtros Lietuvoje, drauge ir prie Lietuvos intelektualinio potencialo išsaugojimo arba net gausinimo.

Pabaigai dar vienas teiginys: rinkos ekonomikai – taip, rinkos visuomenei – ne! Ne viską galima reguliuoti rinkos dėsniais, ne viską galima apibendrinti ekonomikos kategorijomis. Nemažiau svarbūs dvasiniai turtai, nacionalinis savitumas, tautos istorija, kalba, gyvenimo sankloda. Todėl deramas dėmesys turi būti skirtas ir humanitariniams bei socialiniams mokslams, minties prioritetui.

Literatūra

- [1] The Economist, November 15, 2003.
- [2] Towards 3%: attainment of the Barcelona target, European Academies Science Advisory Council (EASAC), London, 2004.
- [3] Lietuvos politinių partijų ir akademinės bendruomenės institucijų memorandumas, Vilnius, 2004.
- [4] E. Lippmaa, G. Varlamova, H.-L. Help (Editors), Centres of Excellence of Estonian Science, Tallinn, 2004.

Fundamentinių ir taikomųjų tyrimų dėmė ir mokslo pažanga Lietuvoje

EUGENIJUS BUTKUS

Lietuvos mokslo tarybos pirmininkas, Vilniaus universiteto Organinės chemijos katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptis – organinė stereochemija, supramolekulinių ir kitų policiklinių struktūrų, kurios yra gamtinių junginių analogai, stereoselektyvi sintezė ir tyrimas. Paskelbė per 70 mokslinių straipsnių, tarp jų du apžvalginius tarptautiniuose mokslo žurnaluose, skaitė kviestinius pranešimus tarptautinėse ir Lietuvos mokslinėse konferencijose. El. paštas eugenijus.butkus@chf.vu.lt .

Santrauka

Pranešime nagrinėjamas fundamentinių ir taikomųjų mokslinių tyrimų santykis. Aptariama, kaip kito šių tyrimų apibrėžtis, apibūdinama nauja sąvoka – priešakiniai (angl. *frontier*) tyrimai. Pateikiama Lietuvos mokslo sričių būklė pasauliniame kontekste, remiantis tuo, kad mokslininkų darbai yra įtraukiami į ISI duomenų bazę ir šie darbai yra cituojami, daroma išvada, jog kasmet Lietuvos mokslininkai vis daugiau publikuoja tyrimų rezultatus tarptautinėje mokslinėje spaudoje. Diskutuojama apie mokslo ir mokslininkų darbų vertinimo kriterijus.

Įvadas

Diskusija apie fundamentinius ir taikomuosius mokslinius tyrimus, jų vietą mokslo raidoje ir tarpusavio santykį sietina su mokslo istorija. Mokslas, vystydamasis eksponentiškai per pastaruosius porą šimtmečių, tapo visuomenės progreso pagrindu. Analizuodamas mokslo istoriją ir jo pasiekimus T. S. Kuhnas įvedė mokslinės paradigmos¹ (gr. – *παράδειγμα* pavyzdys) sąvoką [1]. Mokslas vystosi ne vien nuolatinių faktų kaupimo ir jų apibendrinimo keliu ir todėl daž-

nai negalima numatyti jo rezultatų. Dar daugiau, ne visi moksliniai rezultatai gali būti iš karto paaiškinti, juolab griežtai matematiškai aprašyti ir formalizuoti. Kai kurios mokslinės teorijos laikui bėgant pasirodė turinčios ribotą veikimą, ir jas praplėtė tolesni laimėjimai. Kaip pavyzdį galima pateikti Niutono traukos dėsnį, kuris galioja daugeliu atveju aprašant judėjimą ir trauką. Tačiau šis dėsnis negalioja, kai greitis yra artimas šviesos greičiui arba kai dideli gravitacijos laukai. Bendroji reliatyvumo teorija leidžia aprašyti ir šiuos atvejus, todėl ji yra bendresnė, tačiau tai nereiškia, kad Niutono traukos dėsnis negali būti taikomas daugeliu atveju. Mokslinis neapibrėžtumas ir neišbaigtumas kartais kelia abejonių, kokius tyrimus plėtoti ir kaip juos finansuoti. Diskutuojama, ar ne geriau tenkintis tik taikomaisiais tyrimais, kurie greitu laiku duotų siekiamą rezultatą. Tačiau neabejotina, kad mokslo laimėjimai ir atradimai, kurie neretai padaryti tarsi atsitiktinai, negalimi be sistemingų mokslinių tyrimų.

Taigi iškyla klausimas, kaip ir kokie moksliniai tyrimai turi būti plėtojami ir skatinami, kaip ir kokie nustatomi prioritetai. Europos Sąjunga išskėlė tikslą, žinomą kaip Lisabonos strategija, siekiant užtikrinti ekonomikos augimą intensyvinti mokslinius tyrimus skiriant jiems daugiau lėšų. Europos Sąjungos šalys privalo parengti priemones siekdamos šių tikslų įgyvendinimo. 2005 m. Europos Komisija priėmė konkretų veiksmų planą, kuriame moksliniai tyrimai užima svarbią vietą [2]. XXI a. nėra kito kelio, kaip užtikrinti tolesnį visuomenės progresą be mokslo indėlio. Kiekviena šalis turi parengti konkrečias mokslo plėtros priemones, taigi ir Lietuvoje kyla uždavinys išanalizuoti esamą mokslo būklę ir numatyti jo įtaką šalies raidai.

Fundamentiniai ir taikomieji tyrimai, jų santykis

Fundamentiniai tyrimai – naujų žinių kūrimas, susijęs su bendraisiais mokslo (pažinimo) tikslais, kurių siekiama. Mokslas kuria naujas žinias ir ne visada paprasta prognozuoti ilgalaikių tyrimų rezultatus. Žinoma daugybė atvejų, kai dideli atradimai buvo padaryti atsitiktinai, jų neprognozuojant. Tačiau visi jie buvo padaryti atliekant tam tikrus tos mokslo krypties tyrinėjimus ir logiška buvo tikėtis ženklių rezultatų. Paprastai būtina prielaida – idėjų ir tyrėjų kritinė masė tam tikru mokslo vystymosi laikotarpiu. Tiesa, ypač

¹ Įdomu pastebėti, kad termino paradigma įvedimas ir vartojimas lėmė tam tikras korekcijas graikų kalbos rašyboje – Παράδειγμα rašoma mažąja raide, kai naudojama pradinė šio žodžio reikšmė „pavyzdys“ ir rašoma didžiąja raide, kai vartojama kaip sąvoka. Dėkoju prof. A. Mitsos už šį paaiškinimą.

ankstesniu mokslo vystymosi laikotarpiu, kai moksliniai tyrimai buvo labiau individualūs, žinoma nemažai ir kitokių pavyzdžių. Tokiu galėtų būti Lietuvoje gyvenusio fizikochemiko T. Grothuso (T. Grotthuss) elektrolizės ir protono pernašos teorija, kurios 200 metų jubiliejus minimas 2005 m.

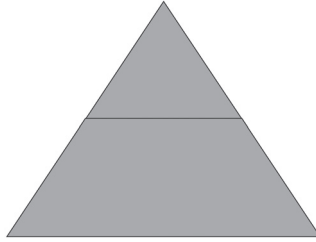
Tačiau pastaraisiais dešimtmečiais moksliniai tyrimai tapo labai sudėtingi, reikalaujantys didelių žmoniškųjų ir materialųjų resursų, todėl sąnaudos nepaprastai išaugo. Taigi būtina finansuoti ilgalaikius tyrimus, kurių momentinės naudos negalima numatyti. Galima sakyti, kad ir nuotykius moksle reikia finansuoti.

Taikomieji tyrimai – tokie tyrimai, kurių rezultatų pritaikymo galima tikėtis netolimoje ateityje, tačiau ir jie ne visada realizuojami pagal ūkio ar verslo poreikius, kuriems ypač svarbi tyrimų trukmė – laikas, per kurį tikimasi gauti rezultata. Ūkio subjektų vykdomų tyrimų pritaikymas yra daug greitesnis. Kita vertus, ne visiškai teisingas teiginys, kad fundamentiniai tyrimai yra tik naujų žinių kūrimas, o taikomieji tyrimai tik atliepia gamybos poreikius. Todėl mokslinių tyrimų struktūra yra sudėtingesnė nei vien tradicinis fundamentinių ir taikomųjų tyrimų skirtumas ar santykis.

Priešakiniai (angl. *frontier*) tyrimai. Kalbant apie mokslinius tyrimus ir jų poveikį visuomenei Europos Sąjungos tyrimų direktorato žodyne atsirado naujas terminas – *frontier research* – kurio lietuviškas atitikmuo – *priešakiniai tyrimai* – ne visai tiksliai apibūdina naująjį terminą [3]. Esmė ta, kad išnyksta ditochomija tarp taikomųjų ir fundamentinių tyrimų. Šis naujas terminas sukurtas siekiant nusakyti, kad šiuolaikiniai tyrimai turi būti vykdomi taip, kad jie būtų aukšto teorinio lygio, t. y. turėtų fundamentiniams tyrimams būdingus požymius, ir kartu spręstų aktualias praktines problemas. Galima sakyti, kad tiek fundamentiniai, tiek taikomieji tyrimai sudaro dedamąsias to, kas vadinama priešakiniais tyrimais. Todėl, jei tai pavaizduotume schemiškai, fundamentinius ir taikomuosius tyrimus būtų galima būtų išdėstyti trikampio pagrindo kampuose, o priešakiniai tyrimai galėtų sudaryti trečiąją trikampio viršūnę (1 pav.). Tiesa, galima svarstyti, kiek skirtingas jų indėlis, ir ar trikampis lygiakraštis, ar nebūtinai. Tačiau visa tai dar kartą leidžia teigti, kad galima atsisakyti anksčiau įprastos fundamentinių ir taikomųjų mokslinių tyrimų takoskyros ir naujai apibrėžti jų santykį, pagrindiniu požymiu laikant mokslo lygį. Nėra abejonės, kad svarbūs yra ir tik praktinę reikšmę turintys tyrimai, tačiau gal ne visada juos verta išprausti į kokią schemą, jie turi tam tikrą funkcionavimo sferą ir atneša pageidaujama rezultatą.

Priešakiniai tyrimai
Frontier research

Fundamentiniai tyrimai
Basic research

Taikomieji tyrimai
Applied research

1 pav. Priešakiniai tyrimai – aukšto lygio moksliniai tyrimai, turintys tiek fundamentinių, tiek ir taikomųjų tyrimų požymius

Paprastai tikimasi, kad investicijos į mokslą turėtų greitai realizuotis ir atsipirkti, tačiau praktiškai taip nėra. Dažnai moksliniai rezultatai pritaikomi po ilgo laiko. Kaip pavyzdys galėtų būti monokloninių antikūnų tyrimo istorija. Jie pradėti tyrinėti prieš 40 m. siekiant išsiaiškinti, kaip veikia imuninis atsakas prieš infekciją. Ilgus metus tai buvo fundamentiniai tyrimai, tačiau, supratus šio veikimo mechanizmą, sukurta daugiau nei 100 vaistų, kurie dabar yra kliniškai tiriami. Prognozuojama, kad antikūnai 2008 m. sudarys 32% biotechnologijų apyvartos. Šis pavyzdys rodo, kad kelias nuo fundamentinių tyrimų iki jų rezultatų pritaikymo yra gana ilgas, tačiau gaunamas efektas yra didžiulis. [4]

Tarpdiscipliniai tyrimai

Aukšto lygio moksliniai tyrimai atliekami pagal gana siauras mokslo kryptis, tačiau pastaraisiais metais ypač didelių laimėjimų pasiekta įvairių mokslų sandūroje, tai reikalauja ne vien siauros specializacijos, bet ir sąlyčio su kitomis sritimis. Tokie tyrimai būdingesni tiems universitetams, kuriuose galima įvairių sričių mokslininkų sąveika. Tiesa, fakultetų ar katedrų struktūra ne visada lanksti realizuoti tokį bendradarbiavimą, tačiau visgi tarpdisciplininiai tyrimai mažiau būdingi specializuotiems institutams.

Įdomi yra Jungtinės Karalystės Kembridžo (Cambridge) ir Oksfordo (Oxford) universitetų koledžų struktūra, kuri skatina tarpdisciplininius ryšius. Tokio bendradarbiavimo dėka prie Kembridžo universiteto įsikūrė mokslo parkas

su šimtais naujų kompanijų, turinčių glaudžius ryšius ir bendradarbiaujančių su universitetu.

Mokslo konkurencija ir kooperavimasis

Konkurencija yra svarbi mokslo progresui. Tačiau moksle ypač svarbu ir bendradarbiavimas (kooperavimasis) – moksliniai ryšiai. Mokslo pažanga negalima be konkurencijos lygiai taip pat, kaip ir be bendradarbiavimo. Kartais konkurenciją iš dalies net galima pakeisti bendradarbiavimu siekiant efektyvesnio intelektualinio potencialo paskirstymo ir tyrimų infrastruktūros naudojimo. Europoje ir pasaulyje jau yra ir kuriami nauji mokslo centrai, kuriuose sutelkiami daugelio šalių finansiniai ir intelektualiniai resursai, pavyzdžiui, CERN ir kt. Europos Sąjungos bendrosios programos priemonės – išskirtiniai mokslo tinklai (*networks of excellence*) ir centrai taip pat siekia maksimaliai panaudoti skirtingose šalyse esančią unikalią įrangą ir suvienyti mokslininkų pajėgas. Tačiau konkurencija yra tyrimų variklis, leidžiantis aktyvinti mokslininkų veiklą, pirmiesiems iškelti aktualias problemas. Daugelyje šalių konkursinis finansavimas sudaro iki ½ viso mokslinių tyrimų finansavimo. Lietuvoje konkursinis mokslinių tyrimų finansavimas sudaro nedidelę dalį, apie 7% viso biudžetinio finansavimo. Neretai teigiama, kad negalima didinti šios dalies, kadangi ir taip neužtikrinamas institucijų bazinis arba infrastruktūros finansavimas. Tačiau tokiu atveju laikoma, kad šią dalį sudaro ir darbo užmokesčio lėšos, tačiau jos taip pat turėtų sudaryti konkursinio finansavimo dalį. Akivaizdu, kad bet kurioje šalyje lėšų moksliniams tyrimams nepakanka, net ir tose, kur BVP moksliniams tyrimams viršija ES vidurkį ir Lisabonos strategijoje užsibrėžtą tikslą, pavyzdžiui, Švedijoje [5]. Todėl iškyla užduotis finansuoti perspektyviausius tyrimus. Kaip įprasta, remiamasi paprasta taisykle – pirmenybė teikiama geriausių rezultatų pasiekusių mokslininkų kolektyvams. Gauti rezultatai yra prielaida sėkmingiems projektams įgyvendinti. Būtina matuoti ne tik pradinis parametrus, bet ir rezultatus (*measure not only input, but also output*) [6]. Kriterijai, kuriais remiantis galima vertinti mokslinės veiklos efektyvumą, yra gerai žinomi. Mokslinių tyrimų pagrindiniai indikatoriai yra šie – publikacijos, jų citavimas, patentai, technologijos ir kita.

Europos komisija neseniai paskelbė rekomendacijas dėl Europos tyrėjų chartijos ir Tyrėjų sandymo profesinės etikos taisyklių. Chartijoje nustatyta, kad „pagal savo sutartinius įsipareigojimus visi mokslininkai turėtų užtikrinti, kad jų mokslinių tyrimų rezultatai būtų paskleisti ir naudojami, pvz., perduoti

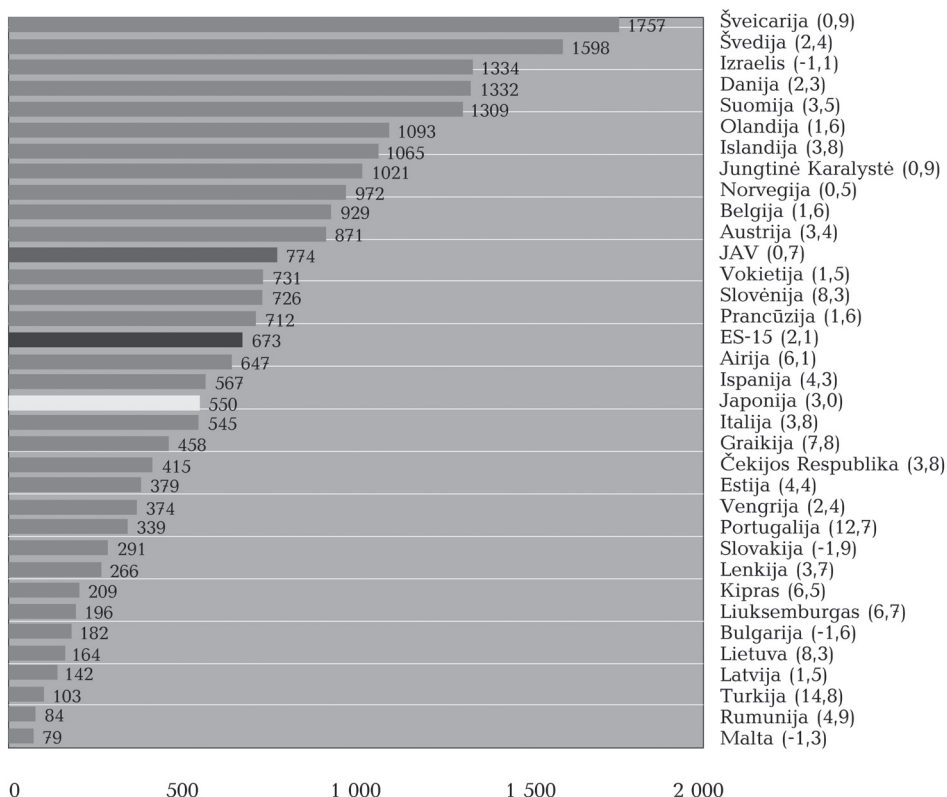
kitoms mokslinių tyrimų grupėms, t. y. *paskelbti (aut. pastaba)*, ir, kai taikoma, pateikti į rinką. Pirmiausia vyresnieji mokslininkai turėtų imtis iniciatyvos siekiant užtikrinti sėkmingus mokslinio tyrimo rezultatus, ir kad tie rezultatai būtų naudojami komerciškai arba kad jie galėtų būti prieinami visuomenei (arba siekiant abiejų šių tikslų), kai tik tam pasitaikytų proga". [7]

Mokslinių publikacijų skaičius Europos Sąjungos statistikoje vertinamas pagal straipsnius ISI (Institute for Scientific Information, įkurtas 1960 m., dabar priklauso The Thomson Corporation) duomenų bazėje esančiuose žurnaluose. [8] Šis rodiklis 2000 m. buvo 0,5 tenkantis vienam tyrėjui per metus. Lietuvoje šis rodiklis buvo 0,05, t. y. Lietuvos mokslininkų produktyvumas sudaro dešimtadalį kitų šalių. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į ženklų publikacijų, įtrauktų į šią duomenų bazę, augimą, apie 10% kasmet. Šiomet į ISI duomenų bazę buvo įtraukti penki Lietuvos moksliniai žurnalai, joje dabar iš viso yra 7 žurnalai: *Baltic Astronomy, Informatica, Baltic Forestry, Geologija, Biologija, Ekologija, Acta Zoologica Lituanica*. 2 paveiksle pateiki 2002 m. duomenys apie mokslinių publikacijų skaičių, tenkantį milijonui gyventojų. Lietuva šioje diagramoje užima ne visiškai jos mokslinį potencialą atitinkančią vietą, tačiau optimistiškai nuteikia publikacijų prieaugis.

Nekreipti dėmesio į šią duomenų bazę negalima taip pat, kaip ir pervertinti joje esančių žurnalų reikšmės. Kasmet vertinami apie 2000 žurnalų, ir kai kurie naujai įtraukiami į ISI duomenų bazę, o kai kurie iš jos išbraukiami. Joje yra ir tokių žurnalų, kurių įtaka mokslui nedidelė (ją nusako įtakos faktorius – *impact factor*), tačiau dauguma yra tokių žurnalų, kuriuose vien straipsnio paskelbimas dažnai yra didelis mokslininko pripažinimas, pavyzdžiui, tokiuose žurnaluose kaip *Nature* ir *Science*. Pastarasis žurnalas šiemet mini 125 metų leidimo sukaktį, ir jubiliejiniame numeryje suformuluotos 25 mokslinės problemos, kurios, tikimasi, bus išspręstos per kitus 25 metus. [10]

Kalbant apie skirtingas mokslų sritis, ISI duomenų bazė nėra vienintelė, kurioje skelbiami tarptautiniu mastu reikšmingi darbai. Ši bazė tik iš dalies aprėpia humanitarinius ir socialinius mokslus, nors joje ir yra gana daug šios srities žurnalų. Nemažai diskusijų susilaukė įvairūs mokslininkams keliami kriterijai vertinant jų kvalifikaciją ir reikalavimus dalyvauti doktorantūros procese. Dėl skirtingos mokslų specifikos neįmanoma suformuluoti visiems vienodų reikalavimų, tačiau vis tik publikacijos ISI duomenų bazės žurnaluose yra svarbios, nes pagal jas vertinamas Lietuvos mokslas Europos Sąjungoje.

2. pav. Mokslinių publikacijų skaičius milijonui gyventojų 2002 m. (1); skliausteliuose – publikacijų augimas (%), 1995–2002 m. [9]

Mokslinių publikacijų parengimas ir skelbimas – tai tyrimų, kuriems atlikti sunaudotos lėšos, rezultatas. Tokias sąnaudas nesunku paskaičiuoti žinant, kiek skiriama lėšų moksliniams tyrimams ir kiek publikacijų paskelbiama. Šiuo atveju susiduriame su paradoksalia situacija – skaičiuojant, kiek sunaudojama lėšų Lietuvos mokslininkų publikacijai parengti, jos yra vienos mažiausių pasaulyje. Tiesa, reikia pastebėti, kad tik nedidelės dalies Lietuvos mokslininkų darbų rezultatai ir sudaro tą publikacijų skaičių, kuris nurodytas 2 paveiksle. Palyginti Baltijos bei kitų šalių (Graikijos, Portugalijos, Vengrijos, Slovakijos, Lenkijos, Kipro ir kt.), kurios moksliniams tyrimams skiria panašią BVP dalį, duomenis matyti, kad mokslo finansavimas vis tik yra ne vienintelė priežastis, kodėl Lietuvos mokslininkų rodikliai yra nedideli.

Kitas svarbus rodiklis yra mokslinių darbų citavimas, kuris parodo, kiek konkretūs tyrimai yra aktualūs toje mokslo šakoje dirbantiems kitiems tyrinėtojams.

Tiesa, skirtingų mokslo krypčių citavimo tradicijos nevienodos, todėl apibendrinančias išvadas daryti nėra paprasta ir ne visada prasminga. Tačiau artimų mokslo krypčių ir šakų citavimo duomenys teikia nemažai informacijos apie atliekamų tyrimų aktualumą. Įdomu panagrinėti Lietuvos mokslininkų publikacijas ir jų citavimą ISI duomenų bazėje. Beje, ji išsiskiria būtent tuo, kad joje bibliometriškai vertinami mokslo darbai, nėra nė vienos kitos duomenų bazės, kurioje būtų pateikti citavimo duomenys. Įdomu pažymėti ir tai, kad net jei mokslininkas ir neskelbia savo rezultatų žurnaluose, esančiuose ISI duomenų bazėje, bet jo darbus cituoja kiti mokslininkai žurnaluose, patenkančiuose į ją, tai šie citavimai patenka į ISI citavimo duomenis. Toks pavyzdys galėtų būti Z. Zinkevičiaus baltistikos darbai, kurie šioje duomenų bazėje cituoti bene 100 kartų. Taigi tai tik patvirtina, kad svarūs tyrimai nelieka nepastebėti.

Lietuvos mokslininkų publikacijos ir jų citavimas ISI duomenų bazėje pagal šios bazės mokslų klasifikaciją pateikti lentelėje (žr. 144 p.). Šiuos duomenis reiktų lyginti atidžiai, nes mokslų klasifikacija joje nesutampa nei su Europos Sąjungos rekomendacijomis, nei su priimta Lietuvoje.

Nors kaip minėta anksčiau, lyginti atskiras mokslo sritis tarpusavyje gana netikslu, tačiau galima palyginti atskiras sritis, kaip Lietuvos mokslininkų darbai vertinami pasaulio mokslo kontekste. Galima pasakyti, kad beveik visų Lietuvos mokslo sričių publikacijos ir jų citavimas užima vidurį tarp visų šalių, kurių maždaug 100-o duomenys patenka į šią statistiką. Nors pagal straipsnių skaičių ženkliai pirmauja Lietuvos fizinių mokslų atstovai – fizikai, chemikai, tačiau pagal citavimą, tenkantį vienam straipsniui, išsiskiria neurologijos ir elgsenos (vieno straipsnio citavimų vidurkis 11,5) bei molekulinės biologijos ir genetikos (vieno straipsnio citavimų vidurkis 11,13) mokslai. Įdomu pažymėti, kad didėja Lietuvos autorių socialinių mokslų srities publikacijų. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad čia neatsispindi Lietuvos mokslininkų darbai, jei jie atlikti užsienyje ir nenurodyta Lietuvos institucijos prieskyra (angl. *affiliation*). Įdomu palyginti kai kurių šioje lentelėje nurodytų mokslų vietą bendroje pasaulio šalių rikiuotėje: biologija ir biochemija užima 50 vietą, fizika – 54, chemija – 58, matematika – 57, klinikinė medicina – 80, socialiniai mokslai – 85, geomokslai – 90 vietas.

ISI duomenų bazės mokslo indikatorių duomenys nurodo ir labiausiai cituojamus Lietuvos mokslininkų darbus. Įdomu pažymėti, kad visi jie atlikti kartu su kitų šalių partneriais (Lietuvos autorių pavardės pabrauktos), pavyzdžiui, fizikos labiausiai cituojamas darbas: C. Conti, S. Trillo, P. Di Trapani,

Mokslų kryptis*	Publikacijų skaičius	Bendras citavimų skaičius	Vienai publikacijai tenkantis citavimų skaičius
Fizika	1121	5130	4,58
Chemija	856	3337	3,90
Klinikinė medicina	396	3021	7,63
Biologija ir biochemija	325	2735	8,42
Inžinerija	478	1352	2,83
Molek. biologija ir genetika	95	1057	11,13
Medžiagų mokslas	467	959	2,05
Augalų ir gyvūnų mokslas	237	834	3,52
Mikrobiologija	75	620	8,27
Neuro- ir elgsenos mokslai	75	506	11,50
Erdvės (kosmoso) mokslai	27	498	3,92
Imunologija	39	423	10,85
Matematika	308	358	1,16
Geomokslai	81	351	4,33
Aplinka / Ekologija	129	296	2,29
Agromokslai	83	208	2,51
Socialiniai mokslai	76	114	1,50
Kompiuterių mokslas	71	65	0,92

* Mokslų krypčių klasifikacija skiriasi nuo priimtų Lietuvoje

LENTELĖ. Lietuvos mokslininkų publikacijos ir jų citavimas ISI duomenų bazėje pagal šios bazės mokslų klasifikaciją

G. Valiulis, A. P. Piskarskas, O. Jedrkiewicz, J. Trull. *Phys. Rev. Lett.* Vol. 9017 (2003), 406 – 406; chemijos – T. Ruzgas, E. Csoregi, J. Emneus, L. Gorton, G. Markovarga. *Anal Chim Acta* Vol. 330 (1996), 123 – 138; klinikinės medicinos – J. Tuomilehto, D. Rastenyte, W. H. Birkenhager, L. Thijs, R. Antikainen, C. J. Bulpitt, A. E. Fletcher, F. Forette, A. Goldhaber, P. Palatini, C. Sarti, R. Fagard, J. A. Staessen, G. G. Arabidze, M. Carrageta, H. Celis, J. Kocemba, G. Leonetti, C. Nachev, E. T. O'Brien, E. Ritz, J. L. Rodicio,

J. Rosenfeld, J. Heyrman, G. Stibbe, H. Van den Haute, Y. Yodfat, P. De Cort, G. E. Hubner. *N. Engl. J. Med.* Vol. 340 (1999), 677 – 684.

Taigi šie pateikti pavyzdžiai taip pat rodo tarptautinio bendradarbiavimo svarbą ir pranašumus. Publikacijų ir citavimo duomenys gali pasitarnauti įvardijant tas sritis ar mokslininkus, kurių laimėjimai žinomi plačiai pasaulyje. Diskutuojama, kaip įvardyti mokslinių tyrimų prioritetus, tad vienas kelias gali būti mokslinių tyrimų lygis ir tarptautinis pripažinimas.

Išvados

Pastaraisiais dešimtmečiais moksliniai tyrimai turi lemiamos įtakos ekonomikos ir visuomenės raidai. Svarbu vykdyti tiek fundamentinius, tiek taikomuosius mokslinius tyrimus, kurių santykis nėra pastovus. Nauja sąvoka – priešakiniai tyrimai – apibūdina fundamentinių ir taikomųjų tyrimų dermę. Lietuvos mokslininkai vis daugiau tyrimų rezultatus publikuoja tarptautinėje mokslinėje spaudoje. Lietuvos mokslo sričių būklė pasauliniame kontekste skirtinga, analizuojant mokslininkų darbų įtraukimą į ISI duomenų bazę ir šių darbų citavimus. Įvairių mokslo sričių vertinimo kriterijai galėtų būti skirtingi, tačiau aukščiausiai turėtų būti vertinimai tarptautinio lygio darbai. Mokslo plėtrai būtinos didelės investicijos.

Literatūra

- [1] T. S. Kuhn. *The Structure of Scientific Revolutions* (University Of Chicago Press; 3rd ed., 1996).
- [2] Lisbon action plan incorporating EU Lisbon programme and recommendations for actions to member states for inclusion in their national Lisbon programmes. Companion document to the Communication to the Spring European Council 2005 {COM (2005) 24}.
- [3] *Frontier Research: The European Challenge*. High-Level Expert Group Report, February 2005
(http://europa.eu.int/comm/research/future/basic_research/documents_en.htm).
- [4] R. Gallagher. Basic Research: It's worth it. *The Scientist*, Vol. 19, June 20, 2005.
- [5] A. Lundblad, and J. Nyman: Swedish budget disappointment. *The Scientist*, Vol. 18, September 15, 2004.
- [6] *Measuring and Sustaining the New Economy*. Ch. W. Wessner, D. W. Jorgenson, Editors. (National Academy Press, Washington DC, 2002).
- [7] Komisijos rekomendacija 2005 m. kovo 11 d. dėl Europos mokslininkų chartijos ir dėl Mokslininkų priėmimo į darbą elgesio kodekso (2005/251/EB)
- [8] <http://www.isinet.com/>
- [9] European Commission. Directorate-General for Research. *Towards a*

European Research Area Science, Technology and Innovation. Key figures 2003–2004. (EUR 20735 EN, 2003).

[10] *Science* Vol. 309 (2005), p. 76–102.

[11] J. Allik. *TRAMES*, Vol. 7 (57/52) (2003), p. 40–52.

Branduolinės energetikos perspektyvos Lietuvoje po 2010 metų

JURGIS VILEMAS

Prof. habil. dr., Lietuvos mokslų akademijos tikrasis narys (akademikas), Švedijos akademijos tikrasis narys, Švedijos inžinerijos akademijos ir Suomijos technologijų akademijos užsienio narys. Nuo 1966 m. dirba Lietuvos energetikos institute, 1981–2004 m. – instituto direktorius. Šiuo metu – instituto Tarybos ir AB „Lietuvos energija“ valdybos pirmininkas. Branduolinė energetika, šiluminė fizika ir energetikos ekonomika – tai pagrindinės Jurgio Vilemo ilgametės mokslinės veiklos kryptys. Mokslinėje spaudoje paskelbė per 250 publikacijų. El. paštas vilemas@mail.lei.lt .

Ivadas

Dėl numatomo galutinio Ignalinos atominės elektrinės uždarymo 2010 m. Lietuvos energetikai ta data tampa nauju ataskaitos tašku, nuo kurio prasidės iš esmės kitokia viso šio sudėtingo ūkio raida. Šiuo metu mūsų šalyje vyksta gan aštrūs debatai, kokią kelią pasirinkti, kokioms technologijoms suteikti pirmenybę, nors tos pasirinkimo galimybės yra gan ribotos, jas lemia įvairūs ne tik vidiniai, bet ir išoriniai veiksniai. Diskusijoms energetikos ateities tema aštrumo ir spalvingumo suteikia ir tai, kad jose dalyvauja ne tik už energetikos raidą atsakingų institucijų, energetikos mokslo atstovai, bet ir gan gausi platesnės visuomenės dalis, tiesiogiai su energetika susijusi tik kaip jos vartotojai, kuriems rūpi, kokių keliu pasuks ši vienu ar kitu būdu visų interesus apimanti ūkio šaka.

Apsisprendimas palaipsniui uždaryti Ignalinos AE padiktuotas išimtinai dėl išorinių politinių veiksnių, susijusių su labai antibranduolinėmis daugumos Vakarų Europos šalių visuomenės ir politikų nuotaikomis, susiformavusiomis po Černobylio katastrofos 1986 m. Devintojo praėjusio amžiaus

dešimtmečio antibranduolinė atmosfera Europoje sutapo su Lietuvos pasiruošimu stoti į Europos Sąjungą ir Ignalinos AE, turinčios panašaus kaip ir Černobylio AE tipo reaktorius, uždarymas tapo Vakarų šalių išlyga mūsų priėmimui į Europos Sąjungą. Tai buvo, galima sakyti, ultimatyvus reikalavimas ir buvo deramasi tik dėl uždarymo datų. Tačiau labai patikimas Ignalinos AE darbas po 1990 m. be jokių avarijų ir be aplinkos radioaktyvios taršos, gaminant palyginti pigią elektros energiją, sukėlė Lietuvos visuomenės savotišką protestą prieš šį priverstinį uždarymą, kurį atsižvelgiant į priimtus sprendimus vargu ar bepakeisi, ir pasireiškia reikalavimu bet kuriuo atveju nedelsiant statyti naują branduolinę jėgainę.

Reikia pasidžiaugti, kad Lietuva turi gan gausų aukštos kvalifikacijos mokslo ir inžinerijos potencialą, įvaldžiusį pačius moderniausius energetikos ūkio analizės ir planavimo metodus, leidžiančius įvertinti įvairių ekonominių, technologinių bei politinių veiksnių įtaką ieškant optimaliausio valstybės ekonomikai sprendinio bei teikiant patikimas rekomendacijas valdymo institucijoms, padedančias išvengti klaidų.

Šiame pranešime, remiantis keleta pastarųjų metų atliktomis studijomis [1–4] ir ilgamete autoriaus akademinė patirtimi, bus išdėstyta apibendrinta pozicija dėl labiausiai tikėtinos Lietuvos elektros energetikos raidos uždarius Ignalinos AE. Daugiausia dėmesio bus skirta aplinkybių, darančių lemiamą įtaką naujos branduolinės jėgainės statybos Lietuvoje, tikimybei ir terminams.

Lietuvos energetinėje sistemos būklė Ignalinos AE uždarymo momentu

Lietuva iš savo sovietinės praeities paveldėjo gan modernią savo struktūra ir technologijomis elektros energetiką, kurios pajėgumas ženkliai viršijo to meto poreikius. Iš esmės pasikeitus visos nepriklausomos Lietuvos ūkio struktūrai, įsivyravus mažai energijos reikalaujančiai ekonomikai, elektrą generuojančių galių perteklius šiuo metu, kai jau uždarytas vienas Ignalinos AE blokas, daugiau nei 2 kartus viršija poreikį, kuris maksimalios apkrovos metu 2005 m. sausį buvo 1980 MW (žr. lentelę).

2005 m. Lietuva numato eksportuoti apie 3 milijardus kilovatvalandžių (3 TWh) elektros energijos beveik nedirbant Lietuvos šiluminei elektrinei, kai bendras suvartojimas (įvertinant nuostolius tinkluose ir elektrinių savas reikmes) šalies viduje 2004 m. sudarė 12,08 TWh. Jei Lietuvos šiluminė elektrinė dirbtų visu pajėgumu, būtų galima papildomai pasigaminti bent 10 TWh. Šiuo metu veikiančios termofikacinės elektrinės gamina per 2 TWh elektros ener-

Elektrinė	Instaliuota galia [MW]	Likęs eksploatacijos resursas [metai]	Pagaminta elektros energija 2004 m. [TWh]
Ignalinos AE II blokas	1350	4	15,1 (abu blokai)
Lietuvos šiluminė elektrinė	1800	25–30	0,75
Vilniaus TE	380	> 30	1,21
Kauno TE	170	> 20	0,69
Mažeikių TE	200 (po 2010 m. – 275)	Numatoma kapitalinė rekonstrukcija > 20	0,18
Kitos TE	60	> 20	~ 0,40
Kauno HE	100	Po rekonstrukcijos per 50	0,36
Kruonio HAE	200	Per 50	
Mažosios HE	20,0	Nenustatyta	0,06
Bendra galia	4980 (4080 be KHAE)		Iš viso 18,75
Maksimalus poreikalavimas 2005 m. sausio mėn. – 1980 MW			Eksportuota 7,3 Lietuvoje suvartota 12,08

LENTELĖ. Įrengta Lietuvos elektrinių galia 2005 m. [MW] ir pagaminta elektros energija 2004 m. [TWh]

gijos per metus. Be to, iki 2010 m. numatoma rekonstruoti Mažeikių termofikacinę elektrinę ir padidinti jos galią iki 275 MW (metinė gamyba būtų apie 1,8 TWh), pastatyti 25 MW kombinuoto ciklo termofikacinę elektrinę Panevėžyje bei bent 20% padidinti elektros gamybą Kauno ir Vilniaus termofikacinėse elektrinėse. O kokie bus Lietuvos poreikiai 2010 m.?

Iki šios dienos sukaupta Lietuvos ekspertų patirtis ir atliktos prognozių studijos, besiremiančios naujausiomis Vakarų šalyse apčiuotomis metodikomis, rodo, kad labiausiai tikėtina, jog poreikiai išaugs ne daugiau kaip 3,5% – 4,0% per metus, t. y. atitiks dabartinės Lietuvos energetikos strategijos [5] bazinį scenarijų. Kai yra tokie augimo tempai uždarius Ignalinos AE, likusių elektrinių pajėgumai visiškai patenkins Lietuvos poreikius bent iki 2015 m. Kadangi Lietuvos elektros energijos perdavimo tinklas turi galingas jungtis su Latvija, Estija, Baltarusija ir Rusija, netgi tuo atveju, jeigu prognozės nepasitvirtintų ir

augimas būtų spartesnis, tai turime visas sąlygas dalį energijos importuoti, kaip tai daro Latvija nuo pat 1991 m. Importas taip pat atliktų rezervinio tiekėjo paslaugą nenumatytų sutrikimų atveju. Jau dabar AB „Lietuvos energija“ sudaro ilgalaikes (iki 2015 m.) sutartis elektros energijos eksportui ir importui su Estija ir Rusija, kur elektros gamybos savikaina tuo metu bus mažesnė nei Lietuvoje. Tuo būdu galime teigti, kad Lietuva, uždarius Ignalinos AE, bus patikimai aprūpinta elektros energija beveik dešimtmetį jau šiuo metu turimomis priemonėmis. Todėl turime gana daug laiko parengti ilgalaikę Lietuvos energetikos strategiją, kurioje būtų galima tiksliau įvertinti mūsų ekonomikos augimo tendencijas po 2010 m., sulaukus stabilesnės ir aiškesnės situacijos prognozuojant globalias pirminių šaltinių rinkas ir resursus, nusistovėjus Europos Sąjungos politikai ekologinių mokesčių srityje. Iki 2013–2015 m. turėtų būti sukurti naujos kartos pigesni ir patikimesni, mažesnės vienetinės galios branduoliniai reaktoriai, kurie būtų labiau pritaikytini nedidelių valstybių energetinėms sistemoms.

Labiausiai tikėtinos strateginės Lietuvos energetikos plėtros nuostatos po 2010 m.

Be abejo, Ignalinos AE uždarymas – tai veiksnys, turintis lemiamos įtakos viso Lietuvos energetikos komplekso raidai, taip pat kažkiek dar ir artimiausių kaimynų, įskaitant Latviją ir Estiją. Vieno labai galingo elektros energijos šaltinio dominavimas sukėlė ženklus nukrypimus nuo optimumo ne tik elektros, bet ir šiluminės energijos generatorių struktūroje. Tai ypač trukdė kombinuotai šilumos ir elektros gamybai nedidelėse termofikacinėse elektrinėse, dislokuotose arti esamų centralizuotos šilumos tiekimo sistemų, o drauge ir spartesniam vietinių atsinaujinančių šaltinių panaudojimui. Tuo tarpu Europos Sąjungos energetikos politikos vienas iš svarbiausių akcentų – tai centralizuoto šilumos tiekimo plėtra, šilumą generuojant daugiausia termofikacinėse elektrinėse, kur kaip kuras galimai plačiau turi būti naudojami vietiniai atsinaujinantys energijos šaltiniai: mediena, įvairios degios atliekos. Nors Lietuvos sąlygomis netgi tolimoje ateityje tai nebus pagrindinis energijos šaltinis, tačiau turimas potencialas yra toli gražu dar ne visiškai išnaudojamas. Plačiau naudoti vietinius energijos šaltinius taip pat vers būtinybė bent šiek tiek sumažinti priklausomybę nuo naftos ir dujų importo. *Tuo būdu viena pagrindinių būsimos naujos strategijos nuostatų – maksimaliai padidinti elektros energijos gamybą termofikacinėse elektrinėse.* Iki šios dienos atliktų studijų

rezultatai rodo, kad tokių naujų elektrinių bendra galia turėtų siekti bent 400 MW. Tai būtų pigiausias naujas elektros energijos šaltinis ir todėl jų plėtrai turi būti suteiktas aiškus prioritetas. 400 MW padengia mažiausiai penkerių metų elektros energijos poreikių padidėjimą.

Kad būtų galima patikimai su mažiausia rizika pasinaudoti galimu pigesnės energijos importu iš kaimyninių Vakarų šalių, būtina turėti galingas jungtis su Lenkijos ir Švedijos energetinėmis sistemomis. Tai sudarytų galimybę Lietuvai tapti elektros energijos tranzito valstybe ir pelningai naudoti Kruonio hidroakumuliacinę elektrinę, kuri kitais atvejais ir toliau stovėtų beveik neeksploatuojama. Šios jungtys iš esmės pagerintų visos energetinės sistemos ir strateginį, ir operatyvinių patikimumą bei leistų pasirinkti ekonomiškai optimaliausias naujas generavimo technologijas, neatsižvelgiant iš kur būtų gaunami pirminiai energijos šaltiniai. T. y. valstybė galėtų daugiau rizikuoti importuodama efektyvesnius ir universalesnius pirminės energijos šaltinius. O toks šaltinis, be abejo, būtų Rusijos ir Vidurinės Azijos gamtinės dujos. Kaip Lenkija taip ir Švedija beveik nenaudoja gamtinių dujų ir naftos produktų elektros gamybai ir todėl ten gaminamos elektros kaina nepriklauso nuo gamtinių dujų ir naftos kainų šuolių. Taigi galingi sisteminiai ryšiai su visais kaimynais – tai pats efektyviausias energijos tiekimo patikimumo garantas ir galimybė maksimaliai išnaudoti mums palankius pokyčius kaimyninių šalių energijos rinkose. *Todėl jungtys su Lenkija ir Švedija turi būti strateginis valstybės prioritetas.*

Kadangi gamtinių dujų dalis Lietuvos pirminės energijos balanse neišvengiamai didės daugiausia dėl jų vis didesnio naudojimo elektros ir šilumos gamyboje, tai būtina rasti būdų, kaip garantuoti priimtina ūkiui jų tiekimo patikimumą arba rezervavimą kitomis kuro rūšimis. Pagrindinis netolimos ateities elektros generatorius – Lietuvos elektrinė yra parengta deginti greta dujų dar dvi kuro rūšis – mazutą ir orimulsiją, tačiau dauguma termofikacinių elektrinių galės naudoti tik gamtines dujas, o atsiradus trumpalaikiams sutrikimams – lengvuosius naftos produktus. *Todėl Lietuvoje būtina įrengti požemines dujų saugyklas arba susitarti dėl jų išplėtimo Latvijoje.*

Kaip jau buvo minėta, Lietuva privalės vykdyti Europos Sąjungos atsinaujinančių energijos šaltinių naudojimo direktyvas, todėl jų plėtra šalyje yra neišvengiama, nors jų teikiamos energijos dalis bendrame balanse bent iki 2020 m. vargu ar viršys 20%, o elektros energijos gamyboje – 10%. Šiuo metu atitinkamai turime 8 ir 3 procentus. Bet, norint pasiekti bent tą lygį, reikės

pastatyti ne tik planuotas 160 MW vėjo jėgainės, bet ir dar papildomai bent 300 MW, visiškai išnaudoti medienos ir atliekų potencialą ir ten, kur leis aplinkosaugininkai, pastatyti naujas hidroelektrines. Visa tai kompensuotų bent kelerių metų elektros energijos poreikių padidėjimą Lietuvoje.

Todėl įvertinant būsimą mažų termofikacinių elektrinių plėtrą ir galimą importą patikimai galima teigti, kad visą ateinančią dešimtmetį Lietuvai neprireiks pradėti eksploatuoti nė vienos didelės naujos elektrinės.

Daugelio Vakarų Europos valstybių reali pastarųjų metų patirtis įsisavinant atsinaujinančius energijos šaltinius ir jais keičiant branduolines jėgaines, rodo, kad ankstesni jų labai optimistiniai planai yra sunkiai įgyvendinami ir gula didele našta krašto ekonomikai, taip pat gali gerokai pristabdyti bendrą ekonominį augimą ir drauge mažina konkurencingumą su JAV, Kinija ir kitomis Rytų Azijos šalimis. Šis faktas ir neišvengiamai ateityje didėjanti naftos ir dujų kaina bei Vakarų šalių tvirtos nuostatos visomis galimomis priemonėmis stabdyti globalinį atšilimą, turėtų jau netolimoje ateityje pakeisti ir jau keičia Vakarų šalių vyriausybių nuomonę branduolinės energetikos atžvilgiu. Todėl išlieka viltis, kad tie nuotaikų pokyčiai pakeis ir jų nuomonę dėl Rytų Europos šalių branduolinių jėgainių ir bus galima persvarstyti sprendimus, kurie rėmėsi počernobylinėmis nuotaikomis bei politiniais interesais ir pratęsti Ignalinos AE antrojo bloko darbą bent iki 2020 m.

Ilgėsnis Ignalinos AE darbas leistų Lietuvai savarankiškai sukaupti didžiąją dalį lėšų, kurių reikia tvarkingam elektrinės demontavimui ateityje ir panaudoto kuro galutiniam palaidojimui. Jokiame Lietuvos stojimo į ES dokumente nėra tvirtai užfiksuotas ES įsipareigojimas visiškai finansuoti tuos labai brangius darbus. Iki šiol tam tikslui sukauptų lėšų kiekis palyginti su poreikiu Ignalinos AE sąskaitoje yra labai mažas, ir jis bus visiškai išnaudotas parengiamiesiems AE sustabdymo darbams. Šiuo metu Lietuva tik pradeda pirmuosius tyrimus dėl panaudoto kuro galutinio palaidojimo vietos paieškos Lietuvos teritorijoje. Visiškai neaišku, kokios bus tų tyrimų išvados. Atsižvelgiant į tai, kad Vakaruose vyrauja nuomonė, jog kiekviena šalis turi panaudotą kurą ir kitas radioaktyvias atliekas saugoti ir galutinai palaidoti savo teritorijoje, o Lietuvos geologinės struktūros nėra labai tinkamos šiam tikslui, laidojimo vietos parinkimas bus labai sunkus, o visų apsaugos barjerų įrengimas – labai brangus. Todėl ilgiau eksploatuojant pigiausią visame Baltijos regione elektros energijos šaltinį – Ignalinos AE – būtų galima sukaupti reikiamas panaudotam kurui palaidoti lėšas.

Išsaugodama vieną Ignalinos AE bloką, Lietuva dar ilgai, bent iki 2025 m., turėtų palyginti pigios energijos perteklių ir galėtų nemažai uždirbti ją eksportuodama.

Kada galima tikėtis pastatyti naują branduolinę jėgainę?

Kaip jau buvo minėta anksčiau, netgi uždarius abu Ignalinos AE blokus ir pastačius tas mažąsias elektrines (termofikacines, vėjo bei hidro-), kurių atsiradimas neišvengiamas dėl kitų priežasčių, taip pat įvertinant galimą importą pigesnės energijos nei galėtume pasigaminti savo naujosiose elektrinėse, Lietuvai nereikės jokių naujų didelių pajėgumų maždaug iki 2020 m.

Tačiau valstybės energijos strategija turėtų būti formuojama bent 20 metų laikotarpiui, t. y. iki 2025 m. Atsakyti į klausimą, ką nauja galėtume turėti po 2020 m., yra gan sunku, nors matyt Lietuvoje gali būti tik du realūs konkurentai: arba dujų kombinuoto ciklo, arba branduolinė jėgainė. Kuri technologija bus pranašesnė ir bus pasirinkta, nulems keletas svarbiausių veiksnių:

- gamtinių dujų kaina 2020 m. lygiu ir vėliau;
- investicijų dydis į vieną ar kitą technologiją. Šiuo metu siūlomų branduolinių jėgainių kaina (2000 eurų/kW) yra ženkliai per didelė, kad Lietuvos sąlygomis galėtų konkuruoti su KCDTE;
- elektros energijos galios poreikis Lietuvoje ar regione. Jis turi būti bent keleriopai didesnis nei vieno bloko galia. Kitaip privalomas rezervavimas neleistinai padidins sisteminę energijos savikainą. Šiuo metu bazinė Lietuvos energetinės sistemos galia neviršija vieno siūlomo mums naujo branduolinio bloko galios;
- ar bus sukurti ekonomiškai nedidelės galios 300–400 MW branduoliniai reaktoriai;
- kaip bus sprendžiama panaudoto branduolinio kuro problema. Kol valstybė nesugebės aiškiai pasakyti visuomenei, kur dėš panaudotą kurą, nauja branduolinė jėgainė neturėtų būti pradedama statyti.

Taigi įvardijant tai, kad bet kuriuo atveju naujos didelės jėgainės statyba kainuotų keletą milijardų litų, sprendimai turi remtis, visų pirma, labai gilia, visapusiška ekonomine įvairių technologijų analize bei įvertinant daugelį rizikos veiksnių, keičiantis būsimai globaliniai energetikos resursų rinkai ir visuomenės nuomonei vienos ar kitos technologijos atžvilgiu. Trumpalaikiai politiniai interesai, emocijos ar suinteresuotų mums parduoti savo įrangą patarimai neturėtų daryti įtakos strateginiams valstybės sprendimams.

Lietuvos universitetų ir mokslo įstaigų vaidmuo

Svarbiausių Lietuvos energetikos ateitį lemiančių veiksnių analizė būtų ne visa, jei neįvertintume mūsų universitetų ir mokslo institutų vaidmens. Keičiantis energetikos sektoriaus valdymo principams, atsirandant naujoms gamybos technologijoms, diegiant visiškai naujus informacijos perdavimo, kaupimo, kontrolės ir valdymo sistemas, griežtėjant aplinkosaugos ir energijos tiekimo patikimumo reikalavimams reikia ir atitinkamai moderniau parengtų specialistų ir savų mokslinių tyrimų svarbiausiose srityse. Nors ši problema yra aiškiai pabrėžta Seimo patvirtintoje energetikos strategijoje [5] ir ten suformuluotos prioritėtinės valstybės remiamos mokslinių tyrimų kryptys, tačiau, deja, dėl žinybinių problemų visa tai, galima sakyti, pamiršta. Už energetikos ateitį atsako Ūkio ministerija, o mokslo tyrimų prioritetus savarankiškai nusistato Švietimo ir mokslo ministerija. Deja, pastarosios prioritetuose iš energetikos strategijoje numatytų prioritetų, yra tik panaudoto branduolinio kuro ir kitų radioaktyvių medžiagų tvarkymo ir laidojimo srities tyrimai. Atsižvelgiant į tai, kad rengiamoje Europos Sąjungos 7-oje Bendrojoje programoje energetikos srities tyrimai vėl tampa vienais iš svarbiausių prioritetų, o Lietuvos energetikos ateitis iš esmės priklausys nuo mūsų inžinierių ir mokslininkų kompetencijos, būtina persvarstyti valstybės mokslo strateginius prioritetus, juose deramai nurodant Lietuvos energetikos interesus.

Be gerų specialistų ir plačių mokslinių tyrimų neįmanoma moderni, nuolat tobulėjanti šalies energetika. Valstybės paramą šiai sričiai būtina iš esmės sustiprinti.

Baigdamas norėčiau iškelti vieną, mano nuomone, vertą dėmesio klausimą: ar gali atsirasti kada nors branduolinė jėgainė Ignalinos AE vietoje anksčiau nei tai numatyta pagal ekonomines prognozes? Manau, kad gali. Pirma – jei atsirastų įtakinga politikų grupė, kuri vien tik politiniais tikslais, nesiskaitydama su ekonominėmis realijomis ir spekuliuodama daugiausia energijos tiekimo patikimumo argumentais, materialiai remiama užsienio branduolinės pramonės kompanijų priims sprendimą statyti, didiesiems bankams suteikus suverenas valstybės garantijas. Antra – patrauklesnis ir logiškesnis variantas, jei per artimiausius penkerius metus bus sukurtas bent vienas naujos kartos nedidelės galios branduolinis reaktorius, kurio pilotiniam projektui įgyvendinti kitos valstybės dėl įvairių motyvų nebus suinteresuotos skirti statybos aikštelę. Tuomet Lietuva galėtų pasiūlyti tam tikslui Ignalinos AE aikštelę. Tai gan realu, nes du naujieji projektai jau dabar yra beveik baigiami. Tai suslėgto van-

dens reaktorius IRIS, turinčio pasyviais avarinio aušinimo sistemas, kurį projektuoja tarptautinis konsorciumas, vadovaujamas amerikiečių kompanijos „Westinghouse“, ir aukštų temperatūrų reaktorius, kurio projektas beveik baigtas Pietų Afrikoje. Kiek vėliau turi pasirodyti labai aukštų temperatūrų reaktoriaus projektas, skirtas ne tik elektros, bet ir vandenilio gamybai. Tokių objektų, kurių eksploatacija būtų grindžiama plačiais tyrimais, turėjimas padėtų Lietuvai tapti tikrai visaverte branduolinę energiją naudojančia valstybe, turinčia būtiną mokslinę ir inžinerinę infrastruktūrą. Manau, kad šią galimybę vertėtų išnaudoti. Bet tai įmanoma padaryti tik kai valstybė aiškiai ir konkrečiai tam pritaris ir parems.

Literatūra

- [1] Economic analysis of the electricity sector in Lithuania, Final Report. April 2002. Prepared by Elkraft System, COWI, JSC „Lietuvos energija“ and Lithuanian Energy Institute.
- [2] Energy Supply Options for Lithuania. A detailed multi-sector integrated demand, supply and environmental analysis. IAEA – TECDOC – 1408, September 2004.
- [3] Analysis of energy supply options and security of energy supply in Baltic States. IAEA project RER/0/019. Preliminary report.
- [4] Branduolinės energijos naudojimo Lietuvoje tęstinumo studija. Kauno technologijos universitetas, 2002 m. spalio.
- [5] Lietuvos energetikos strategija, *Valstybės žinios* Nr. 99 – 4397, 2002.

Baltai Baltijos jūros baseine vikingų laikais (VII–XII a.)

VLADAS ŽULKUS

Gimė 1945 04 16 Telšiuose. 1969–1990 m. dirbo Paminklų konservavimo instituto Klaipėdos skyriuje (jaun. moksl. bendradarbiu, vyr. moksl. bendradarbiu, archeologų grupės vadovu). 1990–1992 m. – Klaipėdos Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus direktorius. 1992 m. – Klaipėdos universiteto Lietuvos ir Prūsijos istorijos mokslo centro mokslinis bendradarbis. 1993–1997 m. – šio centro direktorius. 1998–2001 m. – KU Istorijos katedros vedėjas. 2001–2002 m. – minėto mokslo centro direktorius. Nuo 2002 m. spalio mėn. – Klaipėdos universiteto rektorius.

1976 m. neakivaizdiniu būdu baigė Vilniaus universitetą. 1985–1988 m. mokėsi neakivaizdinėje aspirantūroje SSSR MA Archeologijos institute. 1988 m. apgynė istorijos mokslų kandidato disertaciją, 1993 m. už ją nostrifikuotas humanitarinių mokslų istorijos daktaro laipsnis. 1995 m. suteiktas pedagoginis docento vardas. 1999 m. Lietuvos istorijos institute apgynė habilitacinį darbą. 2001 m. suteiktas profesoriaus vardas.

Mokslinių interesų kryptys – vakarų baltų kultūra, baltų ir skandinavų kultūriniai ryšiai, viduramžių miestų archeologija, povandeninė archeologija.

Archeologijoje neretai vis dar yra stengiamasi atrasti bruožų, kurie kiek galint daugiau išskirtų kultūras ar gentis. Tuo keliu einama į kultūrų ar genčių identiteto paieškas, tačiau jis dažnai atveda į izoliuotą erdvę, kurioje daugelis reiškinių kultūros ar genties kultūriniame ir socialiniame gyvenime lieka nesuprantami. Daug daugiau istorijos suvokimo galimybių suteikia atskirų baltų genčių matymas ne tik gretimų kultūrinių giminaičių ar artimiausių kaimynų apsuptyje, bet ir visame vakarinių baltų regione ir Baltijos jūros kultūrinėje erdvėje.

1 pav. Baltų gentys Vikingų laikais (sudarė V. Žulkus). 1 – kuršiai. 2 – skalviai ir Lamatos žemė. 3 – prūsai. 4 – jotvingiai. 5 – galindai. 6 – lietuviai. 7 – aukštaičiai. 8 – žemaičiai. 9 – žemgaliai. 10 – sėliai. 11 – latgaliai

Apie V a. didžiulėje teritorijoje tarp Dniepro, Vyslos ir Dauguvos galutinai susiformavo baltų gentys, kurių teritorijos ilgainiui kito bendraujant su kaimynais. 1 pav. Genčių susidarymo procese didelės kultūrinės sritys suskilo į mažesnius arealus, kurie sudarė genčių branduolius. Šiuos procesus baltų žemėse paskatino arba jiems darė įtaką Tautų kraustymosi sukeltos migracijos.

Gyventojų ar ideologijos pasikeitimais gali būti aiškinamos ir V – VI a. Lietuvos pajūrio kultūros permainos. Romos imperijos įtakų laikotarpio kapų su akmenų vainikais kultūra skilo, blėso paprotys apdėti kapus akmenų vainikais Latvijos ir Lietuvos pajūryje bei dabartiniame Nemuno žemupyje (vėlesnėje Lamatos žemėje) [1, 2]. Nuo VII a. į šiaurę nuo Šventosios ir Lietuvos pajūryje gyvavusios kultūrinės sritys susiliejo į kuršių teritoriją [3, 4].

VI a. baltų grupės bus suėjusios į glaudžius kontaktus su Gotlandu, pietų ir

vidurio Švedija. Manoma, jog ryšiai buvę prekybiniai, vedybų bei bendraujant atskiroms socialinėms grupėms [5]. Aktyvius ryšius tarp vakarų baltų ir Gotlando, Ėlando bei Bornholmo ankstyvuoju migracijų periodu pastebėjo ir kiti tyrinėtojai, ir kartais tų ryšių pobūdis įvardijamas kaip „idėjų arba objektų importas“ arba kaip netiesioginiai kontaktai [6]. Gotlando ryšiai su Pabaltijū ir kaimyniniais regionais dar labiau sustiprėjo po 600 m. [7].

Labai didelis santykių aktyvumas tarp pajūrio baltų ir Skandinavijos V–VII a. negali būti aiškinamas vien „idėjų ar daiktų mainais“. Aktyvūs žmonių grupių mainai tarp šių regionų rodo ne tik analogiški dirbiniai ar importai, bet ir labai supanašėję kai kurie laidojimo papročiai. Tautų kraustymosi laikotarpio vėlyvojoje fazėje Lietuvoje, o ypač Kurše, pasirodo papuošalai, kurių prototipus arba charakteringas detales randame Skandinavijoje [8, 9].

Kuršių etnosas apie VII a. galėjo susidėti iš įvairių kultūrų mišinio: iš senųjų kuršių (kapų su akmenų vainikais kultūros tęsėjų), jau kiek sumaišytos padermės kuršių, sugrįžusių iš Tautų kraustymosi žygių; atėjusių žmonių, kurie iki V a. gyveno vakarinėse žemaičių žemėse ir dalies svetimųjų – greičiausiai šiaurės germanų. Senieji kuršiai formavosi beveik neperžengdami buvusios pajūrio kapų su akmenų vainikais kultūros ribų. Kuršių ribos keitėsi nuo XI a., kai jie pradėjo plėsti savo valdas į šiaurę [10, 11, 12] ir į rytus, į žemaičių [13] ir į pietrytinių kaimynų prūsų žemes.

Tautų kraustymosi laikotarpyje prūsų ryšiai su skandinavais buvo ypač glaudūs. Manoma, jog Sembos gyventojai Tautų kraustymosi laikotarpiu su Gotlando ir Ėlando gyventojais yra turėję artimesnių ryšių nei su kaimyninėmis baltų gentimis. Socialinė vakarinių baltų struktūra (ne tik prūsų) yra buvusi artima ir lyginama su germanų bei skandinavų visuomenėmis [14].

Prūsų teritorija, pavadinta Witland, paminėta IX a. pabaigoje Vulfstano [15]. Tuo metu intensyvesnė prekyba rytinėmis Baltijos pakrantėmis atrodo tesiekė tik vakariniame prūsų pakraštyje buvusį Truso prekybinį centrą, buvusį šalia plačios upės, kuri tekėjo iš Drauseno ežero (lenk. *Družno*) į Vyslos įlanką ir kirto dabartinę Vyslos neriją. Sprendžiant iš radinių Truso gyventojai (prūsai, slavai, skandinavai, galbūt ir fryzai) užsiimdavo ne tik amatais, bet ir aktyvia tarpregionine prekyba. Prekybinė Truso gyvenvietė, turėjusi ankstyvojo miesto bruožų, funkcionavo nuo VIII – IX a. ribos iki IX a. pabaigos. Manoma, kad Truso žlugo piratų antpuolio metu [16, 17, 18, 19].

VIII – IX a. skandinavų vikingai aktyviai ieškojo turto, prekių ir rinkų baltų kraštuose. Kai vikingai apie 800 – 840 m. tyrinėjo kelius į Rusiją, jie jau gerai

pažinojo vakarinių baltų pakrantes. Tas faktas, jog skandinavai jau apie 760 m. į Senąją Ladogą gabendavo gintarą, rodo jų tarpininkavimą baltų-slavų prekyboje. Maždaug nuo 800 m. pietine Baltijos pakrante iš Rusijos į vakarų slavų žemes dirhamų pavidalu pradėjo plaukti Artimųjų rytų sidabras ir skandinavų pirkliai aktyviai įsiterpė į šią prekybą [20].

Prūsų ir kuršių pakrantės buvo Baltijos „Rytų kelio“ dalis [21], todėl prūsai ir kuršiai kurį laiką naudojami šio prekybinio kelio teikiamais privalumais. Gali būti, jog danų ir švedų žygių į prūsus ir kuršius vienas iš tikslų buvo šio kelio kontrolė ir apsauga.

Rytų šalių keliautojai, aplankę germanų ir slavų kraštus, pamini ir prūsus, kurie kovojo su vikingais bei slavais, ir gintarą – Ibrahimas ibn Jakubas (Ibrahim ibn Jakub) apie 973 m., Ibn al Gezaras (Ibn al Gezzar) (X – XI a.) [22]. Senojoje istoriografijoje vyrauja teigiamas prūsų įvaizdis. Jį galėjo suformuoti ne tik intensyvi prekyba su savo artimesniais ir tolimesniais kaimynais [23], bet ir, atrodo, ilgalaikis jų priklausymas danams. Saxo Gramaticus (apie 1200 m.) plunksnai priklausė istorinė legenda apie tai kaip Hakoonas, vyriausiasis Danijos karaliaus Haroldo sūnus (935–985), užkariavo Sambijos pusiasalį apie 950 metus [24]. Danų piratai, sudeginę savo laivus, išžudė prūsus vyrus, jų moteris paėmė į žmonas, o prūsų gintaro krante įvedė daniškąją teisę. Skirtingai nei kitos baltų gentys prūsai Vikingų laikais jau galėjo būti gerokai kosmopolizuoti. To meto Sambijoje V. Kulakovas, išskyrus laidojimo papročius, neranda kokių nors tik prūsams būdingų „materialinių etnografinių bruožų“ [25].

Apie 1073 m. Adomas Bremenietis pirmą kartą iš prūsų išskyrė Sembos gyventojus, kuriuos jis vadina humaniškais žmonėmis¹, kuršius priešingai – žiauriai ir itin turtingais stbmeldžiais [26]. Tai iš dalies rodo politinę situaciją – pavaldūs skandinavams prūsai yra laikomi gerais, besipriešinantys skandinavams kuršiai – blogais. Tačiau reikia pripažinti, jog prūsų ir kuršių priešpatymas ankstyvojoje raštijoje nėra vien dėl politinio požiūrio.

Sembai atskiriami nuo kuršių ne tik dėl politinių aplinkybių (danai labiau darė įtaką sembams, o švedai – kuršiams), bet ir dėl jų skirtingos ekonominės orientacijos kai kuriais laikotarpiais [27] ir elgsenos kaimyninių kraštų atžvilgiu.

Kuršių-skandinavų santykiai Vikingų laikais buvo daugiau paženklinėti kariniais konfliktais nei taikiu bendradarbiavimu. Jau aptartų pajūrio baltų

¹ „Tertia ist illa, quae Semland dicitur, contigua Ruzzis et Polanis; hanc inhabitant Sembi vel Pruzzi, homines humanissimi...“

kontaktų su skandinavų kilmės persikėlėliais Tautų kraustymosi laikotarpiu kaip pasekmė būtų tariama kuršių priklausomybė švedams apie 650 m. (Mickevičius 1993). Bandymus išlaikyti danų ir švedų įtaką Kurše gerai rodo Rimberto kronikoje pavaizduoti 853 m. įvykiai, kur kalbama apie danų ir švedų žygį į kuršių miestą Apuolę [28].

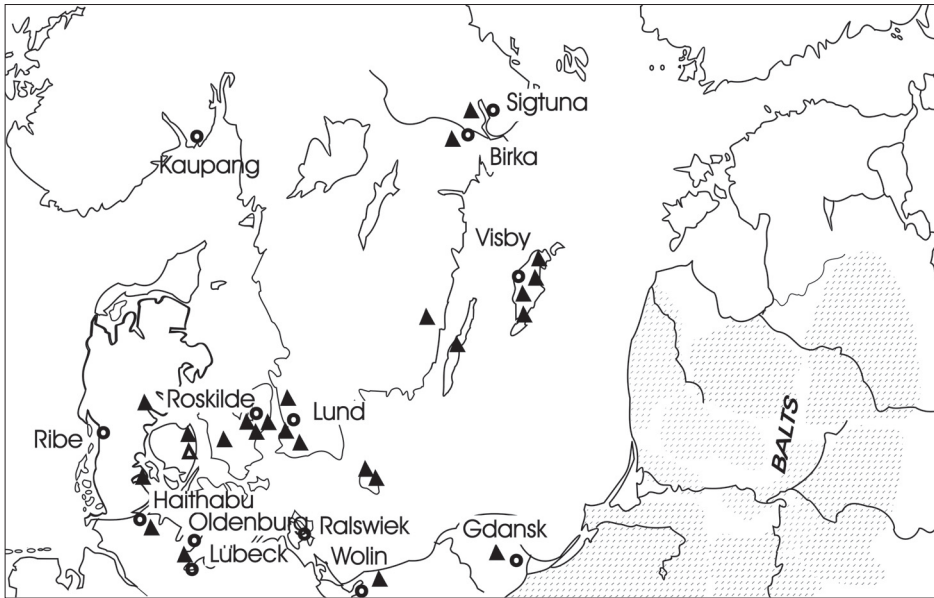
Skandinavų įtaką kuršiams labai akivaizdžiai reiškęsi per kokybiškos ginkluotės perėmimą. Tie ginklai, tiek atvežtiniai, tiek ir vietoje nukalti, buvo dažniausiai naudojami prieš kaimynus ir prieš tuos pačius danus ar švedus [29, 30]. Šiaurės germanų įtakų kontekste galėtume interpretuoti apskritus ir ovalius akmens įtvirtinimus Kurše, Jakuose [31, 32], Auksūdyje [33], Arsloje (ar Ersloje) [34], kurie yra labai panašūs į sumažintas įtvirtinimų tipo kopijas Eketorp Ėlando saloje Švedijoje [35] ir vikingų laikų įtvirtinimų tipo Trelleborg Danijoje [36].

Šiuo metu be Grobinės Liepojos apylinkėse, kurioje apie 650 – 900 m. yra gyvenę Švedijos ir Gotlando pirkliai bei kariai, žinomas Palangos prekybinis centras, kur X – XII a., šalia vietinių kuršių, gyveno ir iš kitur, atrodo iš Haitebu apylinkių, atvykę pirkliai. Apuolėje taip pat spėjama buvus skandinavišką koloniją [37]. Skandinavų įtakas Lietuvos pajūrio gyventojams rodo kai kurių vakarų Lietuvos kapinynų bei gyvenviečių radiniai [38, 39]. Lietuvos istoriografijoje gaji tradicija su skandinavais sieti ir kai kurias kitas gyvenvietes bei pilis, pvz., Kretingoje [40], Platelių ežero saloje [41].

Kuršių veikla Skandinavijos pakrantėse yra lyg skandinaviškos ekspansijos pavėlavęs aidas: pirmos žinios apie kuršių plėšikavimus yra atėjusios iš VIII a. vidurio. X – XI a. ekonomikos pakilimas, išryškėjęs kuršių visuomenės skaidymasis, socialinio identiteto stiprėjimas aukštesniuose visuomenės sluoksniuose, atsirandanti privatinės nuosavybės institucija ir turto bei socialinės padėties paveldimumo tradicija sudarė prielaidas išskirti turtingesniems žmonėms. Prekyba ir plėšikavimas kaimyniniuose ir užjūrio kraštuose buvo greito pralobimo ir iškilimo garantija, todėl apie X a. vidurį prasidėjo aktyviausias kuršių vikingavimo laikotarpis, kuris tęsėsi iki pat vokiečių atėjimo į vakarinių baltų žemes XIII a.

Rašytiniai šaltiniai kalba apie kuršių („žiaurių piratų“) veiklą Baltijos jūroje ne tik prie savo krantų. Nuo XI a. vidurio, prasidėjus paskutiniajam skandinavų karų su kuršiais laikotarpiui, kuršių vikingai Skandinavijos pakrantėse jau buvo aktyvesni nei švedai ir danai Kurše. Dar po šimto metų kuršių žygiuose į Skandinaviją atsirado aiškesnė kryptis: jie bandė ilgiau ar trumpiau įsitvirtinti mažiau apgyventose skandinavų žemėse ir piratauti jūros prekybos keliuose.

2 pav. Baltiškos kilmės radiniai vakarinėse Baltijos jūros pakrantėse (sudarė V. Žulkus)

Kuršių vikingai negalėjo pretenduoti į švedų ar danų žemių užkariavimus ir jų būriai negalėjo lygintis su organizuotais skandinavų karalysčių konungų kariuonoms. Kuršių, kaip ir estų vikingų, žygiai nesiekė politinių tikslų. Kuršių laivai Švedijos ir Danijos pakrantėse pelnėsi iš neįtvirtintų ar menkai įtvirtintų pajūrio gyvenviečių bei bažnyčių plėšimo ir puldinėjo pirklių laivus. Tradicinė skandinavų ir vokiečių laivyba bei prekyba palei rytinius Baltijos krantus [pvz., Hedeby Haitebiu Šlezvige – Truso prūsų žemėse – prūsų, kuršių, vėdų (Ventos žemupys ir žiotys)], lyvių ir estų pajūrio prekybiniai centrai – Rusios prekybiniai centrai (Senoji Ladoga) nuo XI a. nutrūko dėl jūroje plėšikaujančių kuršių piratų. Prekybinis kelias palei Danijos ir Švedijos krantus ir salas (Kalmaras, Visbis), toliau palei suomių pakrantes ir per Baltijos jūrą buvo sunkesnis, bet saugesnis. Nuo XII a. kuršiai puolė ir šį prekybinį kelią. Jie laikinai įsikurdavo salose (Ėlando salos rytiniame krante yra Kuršių įlanka) ir puldinėdavo prekinis bei karinius laivus [42]. Iš Ėlando salos jie buvo išvyti apie 1170 m. [43], bet tuo pat metu kuršiai plėšikavo Blekingės ir Mono pakrantėse [44]. Kuršių piratai 1210 m. yra kurį laiką kenkę laivybai sąsiauriuose apie Gotlandą. Apie 1213 m. kuršiai vėl minimi Gotlande, kur juos užpuolė fryzai ir atėmė keturis laivus bei grobį [45].

Kol kas nėra įrodymų, kad kuršiai danų ar švedų salose būtų ilgiau įsitvirtinę. Vakarinių baltų, visų pirma kuršių, pėdsakai toliau nuo rytinių tuometinės Danijos ir Švedijos pakrančių nėra ryškūs, o kuršiškos kilmės radiniai yra palyginti reti. Autoriaus turimais duomenimis, vakarinėje Baltijos dalyje yra apie 20 radinių, kurie galėjo patekti arba tikrai yra patekę iš baltų teritorijos. 2 pav. Seniausi vikingų periodo radiniai datuojami X – XI a. Jie galėjo patekti į germanų kraštus kaip karo grobis, kaip prekė, pagaliau kartu su baltais vergais, kariais ar pirkliais – dauguma baltiškų papuošalų, rastų vakarų pakrante, buvo nešioti vyrų. Baltiško importo koncentracija tokiose vietose kaip Birkoje, Lunde (Malmės apylinkėse), Sigtunoje – svarbiuose prekybos centruose, rodo, kad baltiški papuošalai galėjo būti paklausi prekė, tačiau tik dalis jų galėjo patekti į šias vietas betarpiškai su baltų pirkliais [46]. Neabejotinai svarbus skandinavų-baltų prekyboje yra Gotlandas [47].

Atskirų radinių kontekste išsiskiria įdomūs radiniai iš Šlėzvingo-Holšteino. Vienoje vietoje ūkininko lauke rasta masyvi apyrankė ir žiedas galėjo būti dalis įkapių iš suardyto kuršių kario arba pirklio kapo. Palyginti didelis kuršiškų papuošalų kiekis Šlėzvinge-Holšteine, kurių dalis turi labai artimas analogijas pietų kuršių žemių Klaipėdos-Palangos apylinkėse, patvirtintų X – XII a. tarp šių dviejų regionų buvus ne tik atsitiktinių karinio pobūdžio kontaktų, bet ir nuolatinių ryšių [48].

Skalviai ir Lamatos gyventojai geografinė prasme tarp prūsų ir kuršių užėmė tarpinę padėtį. Vakarų Europos kartografams tai nebuvo reikšmingos teritorijos, mat jie rytinę Baltiją matė pirklių ir keliautojų akimis – 1235 m. Ebsorto žemėlapyje [49, 50] tarp dviejų svarbių to meto laivybai upių – Dauguvos ir Nemuno – yra pažymėti tik žiemgaliai ir kuršiai.

Pagrindinis skalvių ir lamatiečių ryšys su Kuršių mariomis ir Baltijos jūra buvo Nemuno upė ir jos žemupio intakai. Kartu su skalviais, lamatiečiai vikingų laikais galėjo kontroliuoti laivybą Nemuno žemupyje. Labai tikėtina, jog Rusnės saloje (*Russ, Rusna, Russe*) yra buvusi prekybinė gyvenvietė, lankyta Nemunu plaukiančių pirklių. Senojoje ir naujesnėje istoriografijoje Rusnės sala kartais siejama su svarbios pagoniškos šventyklos vieta ir skandinavais [51]. Dauguma Lamatos centrų bei pilių, o ir pati Lamata, kaip atskira žemė, sunyko XIII a. [52, 53].

Nemuno, kaip svarbiausios Lietuvos vidaus prekybinės arterijos, vaidmenį didele dalimi lėmė skandinavų-baltų santykių raida VIII – XII a. [54]. Nemunu iš rytų atplaukdavo rytų slavų dirbiniai, dauguma jų koncentravosi Kauno

apylinkėse. Iš vakarų Nemunu aukštyn, dažniausiai tik iki Kauno apylinkių plito kai kurie prūsams ir kuršiams būdingi X a. pab. – XIII a. radiniai [55]. XI – XII a. pajūrio baltai – kuršiai ir prūsai – buvo ne tik aktyviausi prekybiniuose ryšiuose Nemunu ir jo pakrantėmis, tačiau ir kontroliavo Nemuno kelio išėjimą į Baltijos jūrą. Tiesa, iki X a. Nemuno prekyboje dominavo prūsai, ir tik nuo XI a. labai suaktyvėja kuršiai. Šio reiškinio priežastys galėtų būti dvejopos: prūsų įtaka prekyboje smuko palikus danams Sembos prekybinius centrus (bent jau Kaupo-Viskiautų) X a. antroje pusėje – XI a. pradžioje [56], be to, galėjo pasikeisti Nemuno vaga.

Pagal A. Bitiną prieš 1100 – 1000 metų Nemunas galėjo tekėti savo dabartine vaga tik iki Tilžės apylinkių, nuo čia jis suko į pietus Įsručio vaga ir įsiliejo į Prieglių. Tokiu būdu iki 900 – 1000 m. po Kr. Nemuno žiotys vikingų laikais buvo ne Kuršių mariose, bet Aistmarėse. Tik po to, pralaužęs morenines kalvas, Nemunas pradėjo lieti į Kuršių marias [57]. Šie geologų tyrimų duomenys tarp archeologų sukėlė šiokių tokių sąmyši, tačiau archeologijos duomenys tokią prielaidą iš esmės patvirtintų. Jei Nemunas neįtekėjo į Kuršių marias iki IX – X a., tampa aiškios kuršių pastangos II – VII a. kontroliuoti Jūros upės, pagrindinio prekybos kelio iš žemaičių, vidurupius ir žemupius. Galimas Nemuno tėkmės pasikeitimas sutampa su prūsų kultūros nuosmukiu. Vagos pasikeitimas galėjo lemti ir Nemuno, kaip prekybinio kelio, eliminavimą iš prekybos sidabru rinkos IX a. viduryje – X a. viduryje.

Aktyvūs, nors savo pobūdžiu ir prieštaringi, vakarinių baltų ir skandinavų santykiai turėjo įtakos krikščionybės platinimui tarp pagoniškųjų baltų. Kaip tik pajūryje atsirado prielaidos pirmiesiems krikščionybės daigams atsirasti. Taip buvo dėl to, kad baltų pajūryje egzistavę multietninės sudėties prekybos centrai buvo tolerancijos svetimiems pirkliams, priklausiusiems kitam etnosui ir religijai, užtikrinimas. Plintant krikščionybei kaip tik ten atsirasdavo vietos ir maldos namams. Tiesa, skandinavų bandymai įdiegti krikščionybę tarp vietinių pagonių Vikingų laikais dar buvo reti ir nedrąsūs. Iš vakarų baltų genčių tik prūsai tiesiogiai lietés su katalikiškuoju pasauliu, Lenkijos karalyste. Kuršiai turėjo ryšių su menkai christianizuotais šiaurės germanų regionais ir vakarų slavų prekybiniais centrais. Jų pastangos pažinti krikščioniškąją ideologiją greičiausiai apsiribojo pakrančių bažnyčių plėšimu Skandinavijoje.

Pirmieji misijų bandymai vakarų baltų žemėse buvo nesėkmingi. Prahos vyskupas Adalbertas 997 m. buvo nužudytas prūsų [58], arkivyskupas Brunonas 1009 m. prūsų krašte, pasienyje su Lietuva (jotvingiais?) irgi neteko gyvybės

[59]. Vakarinių baltų žemėse krikščionybę buvo bandyta įtvirtinti statant pirmąsias bažnyčias. Pirmą žinia yra Adomo Brėmeniečio, kuris rašė, jog Kurše vieno pirklio rūpesčiu įkurta bažnyčia. Už tai tą pirklių Danijos karalius Svenas Estridsenas apdovanojo įvairiomis gėrybėmis. Šią žinią Adomui Brėmeniečiui papasakojęs pats karalius [60]. Adomas Brėmenietis karaliaus Sveno Estridse- no informaciją apie bažnyčią Kurše pateikia esamuoju laiku, todėl galima ma- nyti, jog ši bažnyčia buvusi pastatyta ne vėliau kaip 1069 m.

Latvių archeologas Ē. Mugurēvičsas (Ē. Mugurēvičs) [61] spėja, jog bažny- čia buvusi šiauriniame Kurše, tačiau savo spėjimo niekaip neargumentuoja. Žinant, jog XI a. kuršiai dar tik kolonizavo lyvių žemes tarp Ventos ir Rygos įlankos, toks spėjimas yra mažai tikėtinas. Apie 1069 m. pastatytos pirmosios Kuršo bažnyčios labiausiai tikėtina ieškoti pietiniame Kurše, kur tuo metu da- nai reikėsi aktyviausiai. Archeologijos duomenimis, šiuo metu žinomas tik vienas XI a. vakarinių baltų žemėse egzistavęs centras – Palanga. Šią prielai- dą patvirtintų ir Adomo Brėmeniečio pateiktas kuršių apibūdinimas – tai žmonės, kurių namuose yra daugybė dievų, pranašautojų ir būrėjų [62]. Labai tikėtina, jog Adomo Brėmeniečio informatorius lankėsi kaip tik tokioje Kuršo vietoje, kur būta labai ryškių pagoniškojo kulto apraiškų, t. y. viename iš Kur- šo kulto centrų, kur buvo ir susirinkimų vieta². Tokią vietą žinome tik Vikingų laikų Palangoje. Beje, 1431 m. Kuršo vyskupo ir Rygos kapitulos teismo pro- cese pateiktas faktas apie Palangos užėmimą 1161 m.³ ir pirmojo (kai kurių istorikų laikomo legendiniu) Kuršo vyskupo Ernemordus [63] paminėjimą, ne- atsitiktinai yra siejamas su pirmąja danų įkurta vyskupyste Kurše [64].

Tikroji Kuršo christianizacija prasidėjo XII a. pabaigoje, Livonijos ordinui įsikūrus Dauguvos žemupyje, lyvių ir latgalių žemėse.

Apibendrinant galima teigti, jog baltai, ypač vakarinės jų gentys, nebuvo pasyvūs statistai istorijos scenoje, kurią galima įvardyti kaip Baltijos jūros re- gioną. Pajūrio baltų – prūsų, kuršių, žiemgalių – kultūrinis ir socialinis, o vėliau ir politinis gyvenimas Vikingų laikais buvo integruotas į skandinavų, vokiečių ir vakarinių slavų sukurtą Baltijos jūros ekonominę ir socialinę ben- drią. Tiesa, ši integracija vyko vėluojant koku šimtmečiu.

² Katalikiškų maldos namų statybai Skandinavijos pagoniškoje aplinkoje reikėdavo ne tik „kunigaikščio“, bet ir bendruomenių atstovų susirinkimo (tingo) pritarimo [65]. Taip tu- rėjo būti ir statant pirmąją bažnyčią Kurše.

³ Teisme buvo įrodinėjama, jog Abelis, karaliaus Valdemaro sūnus, 1161 m. birželio 15 d. išsilaipino Palangos pakrantėje ir užėmė tenykštę pilį.

Literatūra

- [1] A. Tautavičius: *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius, 1996, p. 77, 85.
- [2] M. Atgāzis 2001: Vidējais dzels laikmets 400–800. g. *Latvijas senākā vēsture 9 g. t. pr. Kr.–1200 g.* Rīga, p. 233–289.
- [3] A. Tautavičius: *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius, 1996, p. 77, 85.
- [4] M. Michelbertas: Vakarų Lietuvos apgyvendinimas senajame geležies amžiuje ir kai kurie šio regiono etninės istorijos klausimai. *Vakarų baltų archeologija ir istorija*. Klaipėda, 1989, p. 13–21.
- [5] B. Wyszomirska-Werbart: Scandinavia and the Eastern Baltic during the Migration Period. The Cultural Interaction. *Contacts across the Baltic Sea during the Late Iron Age (5th–12th centuries)*. Lund, 1992, p. 59–72.
- [6] A. Bitner-Wróblewska: Cross-Bow Brooches from the Eastern Baltic Basin in the Early Migration Period. The Import of Ideas or Objects? *Contacts across the Baltic Sea during the Late Iron Age (5th–12th centuries)*. Lund, 1992, p. 27–36.
- [7] K. Højlund Nielsen: The Political Geography of 6th- and 7th-century in Southern and Eastern Scandinavia on the Basis of Material Culture. *Archaeologia Baltica 4*. Vilnius, 1998, p. 161–172.
- [8] V. Kazakevičius: *Plinkaigalio kapinynas*. LA. T. 10. Vilnius, 1993, p. 133–136.
- [9] L. Nakaitė: *Žalvariniai senolių laiškai*. Vilnius, 1991, p. 27, 28.
- [10] Ē. Mugurēvičs: Ethnic processes in Baltic-inhabited territories and the emergence of the Latvian nation in the 6th to the 16th century. *Latvian Ethnic History 3(16)*. University of Latvia. Rīga, 1997, p. 78.
- [11] И. Асарис: О северных территориях расселения куршей в X–XIII вв. (по материалам могильников). *Vakarų baltai: etnogenėzė ir etninė istorija*. Vilnius, 1997, p. 199–208.
- [12] J. Asaris: The Use of Archaeological data for the Identification of Primary Units in Northern Kurzeme. Europeans or not? *Local Level Strategies on the Baltic Rim 1100–1400 AD*. CCC papers: 1. Visby, 1999, p. 127–130.
- [13] L. Vaitkunskienė: Dėl vakarų žemaičių kultūros substrato. *Vakarų baltai: etnogenėzė ir etninė istorija*. Vilnius, 1997, p. 151–163.
- [14] A. Bitner-Wróblewska: Cross-Bow Brooches from the Eastern Baltic Basin in the Early Migration Period. The Import of Ideas or Objects? *Contacts across the Baltic Sea during the Late Iron Age (5th–12th centuries)*. Lund, 1992, p. 27–36.
- [15] N. Lund (ed.): *Two voyagers Ohthere & Wulfstan at the court of king Alfred*. York, 1984.
- [16] M. F. Jagodziński: Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą Pasłęką we wczesnym średniowieczu. Katalog stanowisk. *Adalbertus*, t. 3. Warszawa, 1997.
- [17] M. F. Jagodziński: Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą Pasłęką we wczesnym średniowieczu. Komentarz do katalogu stanowisk. *Adalbertus*, t. 1. *Wyniki programu badań interdyscyplinarnych*. Warszawa, 1998, p. 172.
- [18] M. F. Jagodziński Truso: Siedlung und Hafen im slawisch-estnischen Grenzgebiet Europas Mitte um 1000. *Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Bd. 1. Handbuch zur Ausstellung*. Stuttgart, 2000, p. 170–174.

- [19] A. Bartczak, M. Jagodziński, S. Suchodolski: Monety z VIII i IX w. odkryte w Janowie Pomorskim, gm. Elbląg – dawnym Truso. *Wiadomości numizmatyczne*. Rok XLVIII, Zeszyt 1 (177). Warszawa, 2004, p. 21–48.
- [20] T. S. Noonan: The Vikings and Russia: some new directions and approaches an old problem. *Social approaches to Viking studies*. Glasgow, 1991, p. 201–206.
- [21] A. Mickevičius: *Normanai ir baltai IX–XII a.* Vilnius, 2004, p. 140.
- [22] J. Apals, Ē. Mugurēvičs: Vēlais dzels laikmets (agrie viduslaiki) 800–1200 g. *Latvijas senākā vēsture 9 g. t. pr. Kr.–1200 g.* Rīga, 2001, p. 290–377.
- [23] В. И. Кулаков: Пруссы (V–XIII вв.). Москва, 1994, p. 121.
- [24] A. Mickevičius: Lyginamieji skandinavų, vikingų ir kuršių visuomenės bruožai IX–XII a. *Ikikrikščioniškosios Lietuvos kultūra*. Vilnius, 1992, p. 204–209.
- [25] В. И. Кулаков: Пруссы (V–XIII вв.). Москва, 1994, p. 153, 163.
- [26] M. Adami: *Gesta Hammaburgensis ecclesie Pontificum*. Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum. Hannoverae, 1846, III. P. 191.
- [27] A. Mickevičius: *Normanai ir baltai IX–XII a.* Vilnius, 2004, p. 149, 151.
- [28] Rimberto: *Vita Anskarii*. Scriptorum rerum germanicarum in usum scholarum. Hannoverae, 1884, p. 5–79.
- [29] V. Kazakevičius: *IX–XIII a. baltų kalavijai*. Vilnius, 1996.
- [30] V. Kazakevičius: Baltų ir skandinavų karinių ryšių beiėskant. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*. Vilnius, 2000, p. 19–24.
- [31] R. Banytė, V. Žulkus: Jakų, Klaipėdos raj., pylimų žvalgomieji archeologiniai kasinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais*. Vilnius, 1994, p. 39–43.
- [32] *Lietuvos piliakalniai. Atlasas, I t.* (sud. Z. Baubonis, G. Zabiela). Vilnius, 2005, p. 418.
- [33] *Lietuvos piliakalniai. Atlasas, I t.* (sud. Z. Baubonis, G. Zabiela). Vilnius, 2005, p. 438
- [34] G. Zabiela: *Lietuvos medinės pilys*. Vilnius, 1995, p. 39.
- [35] B. Edgren, F. Herschend: *Eketorp – das befestigte Dorf auf der Insel Öland*. Kalmar, 1988.
- [36] O. Olsen, H. Schmidt: Fyrkat. *En jysk vikingeborg. I. Borgen und bebyggelsen*. København, 1977, p. 81.
- [37] V. Žulkus: *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004, p. 97.
- [38] A. Bliujienė, A. Bitner-Wróblewska, W. Wróblewski: Das „verlorene“ Gräberfeld von Anduln, Memelgebiet (heute Ėgliškiai-Anduliai, West-Litauen). Ein Wiedergewinnungsversuch. *Acta Praehistorica et Archaeologica*. Berlin, 2003, p. 185–210.
- [39] J. Genys: Žardė – Pilsoto žemės prekybos ir amatų centras. *Lietuvinkų kraštas*. Kaunas, 1995, p. 108–127.
- [40] T. Narbutas: *Lietuvių tautos istorija*. T. 3. Vilnius, 1994.
- [41] M. Baliński: *Wielkie Księztwo Litewskie*. Starożytna Polska. Warszawa, 1846, p. 525.
- [42] N. Blomkvist: *The Discovery of the Baltic. The reception of a Catholic World-System in the European North (AD 1075–1225)*. Brill, Leiden-Boston, 2005, p. 292–293.

- [43] A. Mickevičius: Lyginamieji skandinavų, vikingų ir kuršių visuomenės bruožai IX – XII a. *Ikikrikščioniškosios Lietuvos kultūra*. Vilnius, 1992, p. 204 – 209.
- [44] *Kniutlingų saga*. Vilnius, 2002, p. 157.
- [45] *Chronicon Livoniae [Heinrichs Livländische Chronik]*, Bd. I: Rīga. 1993, XIV, 1, 3.
- [46] V. Žulkus: Baltische Funde an den westlichen Ostseeküsten. *Archaeologia Baltica* 2. Vilnius, 1997, p. 165 – 188.
- [47] L.Thunmark-Nylén: Gotland och Ostbaltikum. *Gutar och vikingar*. Stockholm, 1983, p. 306 – 322.
- [48] V. Žulkus: *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004, p. 113.
- [49] J. Stradiņš, D. Cēbere: Zinātnes un augstskolu aizsākumi Rīgā (līdz 19 gs. pirmajai pusei). *Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*. 3. Rīga, 2001, p. 331.
- [50] A. Bumblauskas: *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius, 2005, p. 74.
- [51] S. Daukantas: *Raštai*. T. 1. Vilnius, 1976, p. 419.
- [52] V. Žulkus: *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004, p. 45.
- [53] Petras Dusburgietis: *Prūsijos žemės kronika (Petri de Dusburg. Chronica terrae Prussiae)*. Vilnius. 1985, p. 233.
- [54] V. Žulkus: Kaunas tarp Rytų ir Vakarų. Nemuno kelias I – II tūkst. po Kr. pradžioje. *Vidurio Lietuvos archeologija. Etnokultūriniai ryšiai*. Vilnius, 1996, p. 89 – 97.
- [58] *Scriptores rerum Prussicarum* Bd. I. Leipzig, 1861, p. 227.
- [59] *Scriptores rerum Prussicarum* Bd. I. Leipzig, 1861, p. 237.
- [60] M. Adami: *Gesta Hammaburgensis ecclesie Pontificum*. *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*. Hanoverae, 1846, III. p. 16.
- [61] Ē. Mugarēvičs: Priekšvārds. Komentāri. In: *Indriķa Hronika*. Rīga, 1993, p. 8.
- [62] M. Adami: *Gesta Hammaburgensis ecclesie Pontificum*. *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*. Hanoverae, 1846, III. p. 16.
- [63] *Liv-, Est-und Kurländisches Urkundenbuch*. Abt. 8. Bd. 1. (Neudruckausgabe). Aalen, 1967, Nr. 440.
- [64] E. Anderson: Early Danich Missionaries in the Baltic Countries. *Glinizi del christianesimo in Livonia-Lettonia*. Roma, 1986.
- [65] J. Staecker: *Rex regum et dominus dominorum. Die wikingzeitlichen Kreuz- und Kruzifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altendänemark und Schweden*. Stockholm, 1999, p. 352.

XIII pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumas įvyko 2005 m. birželio 30 d. – liepos 4 d. Lietuvoje. Šiame leidinyje pristatomi plenarinių posėdžių pranešimai.

Spausdino
UAB „Petro ofsetas“
Tiražas 500 egz.
Užsakymo Nr. 236